

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**19. YÜZYIL AMERİKAN GEZİ METİNLERİNDE GEÇ OSMANLI
MİMARLIĞINA DAİR GÖZLEMLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zehra Betül ATASOY

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

EKİM 2012

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**19. YÜZYIL AMERİKAN GEZİ METİNLERİNDE GEÇ OSMANLI
MİMARLIĞINA DAİR GÖZLEMLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Zehra Betül ATASOY
(502091137)**

Mimarlık Anabilim Dalı

Mimarlık Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Turgut SANER

EKİM 2012

İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü'nün 502091137 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi **Zehra Betül ATASOY**, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**19. YÜZYIL AMERİKAN GEZİ METİNLERİNDE GEÇ OSMANLI MİMARLIĞINA DAİR GÖZLEMLER**” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Turgut SANER
İstanbul Teknik Üniversitesi

.....

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Deniz MAZLUM
İstanbul Teknik Üniversitesi

.....

Doç. Dr. Ahmet ERSOY
Boğaziçi Üniversitesi

.....

Teslim Tarihi : 10 Eylül 2012
Savunma Tarihi : 05 Ekim 2012

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya aklımda sadece “seyahatname” kelimesiyle başladım. Bu süre zarfında benim gibi kafası karışık bir tez öğrencisine yol gösterdiğinden dolayı sevgili danışmanım Turgut Saner’e teşekkür borçluyum. Ayrıca ufuk açıcı yorumları ve ilgilerinden dolayı Ahmet Ersoy ve Deniz Mazlum’a da ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Araştırma sürecimde edindiğim bilgileri, heyecanımı kırmadan, sabırla dinledikleri ve yardımları için kardeşlerime ve tüm arkadaşlarıma minnettarım. Hayat boyu bu heyecanın sürmesi dileğiyle...

Ekim 2012

Z. Betül Atasoy
Mimar

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
ÖZET	xi
SUMMARY	xiii
1. GİRİŞ	1
2. AMERİKAN SEYYAHLAR VE SEYAHAT KÜLTÜRÜ	5
3. 19. YÜZYIL OSMANLI YAŞAMI HAKKINDA YARGILAR	9
3.1 Modernleşme Üzerine Olumlu Gözlemler	9
3.2 “Geri Kalmışlık” ile İlgili Notlar.....	14
3.3 Oryantalist İfadeler	17
4. İLK İZLENİMLER VE KARŞILAŞTIRMALI ANLATIMLAR.....	23
4.1 Kente Yaklaşım ve İlk İzlenimler	23
4.2 Karşılaştırmalı Anlatımlar	28
5. GEÇ DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINA DAİR GÖZLEMLER...37	
5.1 Mesire Alanları	37
5.1.1 Kağıthane düzenlemesi ve ortamı	37
5.1.1.1 Kağıthane düzenlemesi ve ortamına dair gözlemler	39
5.1.2 Göksu çayırı	44
5.1.2.1 Göksu çayırı’na dair gözlemler	45
5.2 Yapılar	53
5.2.1 Saraylar	53
5.2.1.1 Hatice sultan sarayı	53
5.2.1.2 Eski çırağan sarayı	55
5.2.1.3 Dolmabahçe sarayı	60
5.2.1.4 Mecidiye köşkü	66
5.2.1.5 Beylerbeyi sarayı.....	67
5.2.1.6 Yeni çırağan sarayı.....	71
5.2.1.7 Yıldız sarayı	75
5.2.2 Camiler	81
5.2.2.1 Nuruosmaniye camisi	81
5.2.2.2 Laleli camisi	84
5.2.2.3 Selimiye camisi	86
5.2.2.4 Nusretiye camisi	88
5.2.2.5 Hırka-i Şerif camisi	93
5.2.2.6 Ortaköy camisi	94
5.2.2.7 Pertevniyal valide sultan camisi	97
5.2.2.8 Hamidiye camisi	100
5.2.3 Çeşmeler.....	103
5.2.3.1 III. ahmed çeşmesi	103
5.2.3.2 Tophane çeşmesi	109

5.2.3.3 II. abdülhamid çeşmesi.....	114
5.2.4 Diğer.....	116
5.2.4.1 II. mahmud türbesi	116
5.2.4.2 Arkeoloji müzesi	122
6. SONUÇ.....	127
7. KAYNAKLAR.....	135
EKLER	145
ÖZGEÇMİŞ.....	155

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3.1 : “Türkiye ve onu yemeye hazır ‘Güçler’” (Cox, 1887: 603).....	10
Şekil 3.2 : 1871 senesinde Robert Kolej (Grosvenor, 1895: 173	12
Şekil 3.3 : Tramvay vagonu (Stoddard, L., 1908: 17)	14
Şekil 3.4 : “Et satıcısı ve aç sürüler” (Cox, 1887: 447).....	15
Şekil 3.5 : “Eski ve yeni Bizans’ın perileri” (Cox, 1887: 160)	17
Şekil 3.6 : Çarşıdan bir görüntü (Cox, 1887: 460).....	19
Şekil 3.7 : Sultan Abdülmecid (Howe,1856: 92).....	20
Şekil 4.1 : İstanbul’un topoğrafyası (Samuel, S., 1887: 173).....	24
Şekil 4.2 : Galata’dan Suriçi manzarası (Green, L., 1889: 162)	25
Şekil 4.3 : İstanbul’un köpekleri (Moore, 1906: 162)	27
Şekil 4.4 : 1807 İstanbul Şehir Planı (Url-1).....	28
Şekil 4.5 : 1868 New York Şehir Planı (Url-2).....	29
Şekil 4.6 : Castello Planı’na göre 1660 senesinde New Amsterdam (Url-3).....	30
Şekil 4.7 : 1910 senesinde “The Bowery” (Url-4)	33
Şekil 4.8 : Dorchester’den Boston şehrinin görünümü (1841) (Url-.....	34
Şekil 5.1 : 1890 senesinde Kağıthane ortamı, Berggren (Özendes, 1999: 101) ...	37
Şekil 5.2 : Avrupa’nın Tatlı Suları-sosyal doku (Peters, 1898: 105)	38
Şekil 5.3 : 1870 senesinde Tempe (Url-6).....	41
Şekil 5.4 : Denizden Küçüksu Kasrı’na bakış, Abdullah Biraderler (Url-7).....	45
Şekil 5.5 : Asya’nın Tatlı Suları (Stoddard, L. 1908: 97)	48
Şekil 5.6 : Küçüksu Çeşmesi (Stoddard, L., 1908: 47)	48
Şekil 5.7 : Asya’nın Tatlı Suları (Grosvenor, 1895: 225)	50
Şekil 5.8 : Küçüksu Çeşmesi (Grosvenor, 1895: 226)	51
Şekil 5.9 : Küçüksu Kasrı (Grosvenor, 1895: 227)	52
Şekil 5.10 : Asya’nın Tatlı Suları (Crawford, 1895: 31)	52
Şekil 5.11 : Melling’in Hatice Sultan Sarayı’nı betimleyen gravürü (Url-8)	54
Şekil 5.12 : Hatice Sultan Sarayı Restitüsyonu (Kuban, 2007: 569)	54
Şekil 5.13 : Eski Çırağan Sarayı (Allom’dan aktaran Kuban, 2007: 569)	56
Şekil 5.14 : Denizden Dolmabahçe Sarayı’na bakış (Url-9)	61
Şekil 5.15 : 1880’de Dolmabahçe Sarayı (Özendes, 1999: 59)	62
Şekil 5.16 : 1870 senesinde Dolmabahçe Sarayı (Özendes, 1999: 58).....	62
Şekil 5.17 : Dolmabahçe Sarayı girişi (Stoddard, L., 1908: 19)	64
Şekil 5.18 : Dolmabahçe Sarayı (Wallace, 1898: 16)	65
Şekil 5.19 : Denizden Beylerbeyi Sarayı’na bakış (Url-10)	68
Şekil 5.20 : Beylerbeyi Sarayı Mavi Salon (Grosvenor, 1895: 237)	70
Şekil 5.21 : Çırağan Sarayı (Grosvenor, 1895: 235).....	73
Şekil 5.22 : Çırağan Sarayı içerisinde bir geçit (Grosvenor, 1895: 157).....	74
Şekil 5.23 : Yıldız Yerleşkesi’nin planı (Kuban, 2007: 628)	75
Şekil 5.24 : Büyük Mabeyn Köşkü (Url-11)	76
Şekil 5.25 : Yıldız Sarayı’nda II. Wilhem’in kabulü (Grosvenor, 1895: 147)	77

Şekil 5.26 : Yıldız Sarayı Şale Köşkü (Grosvenor, 1895: 145)	78
Şekil 5.27 : İç Bahçe'den Harem Dairesi'ne bakış (Grosvenor, 1895: 149)	80
Şekil 5.28 : Nuruosmaniye Camisi'nin dokuyula ilişkisi, Ali Rıza Paşa (Url-12). ..	81
Şekil 5.29 : Nuruosmaniye Camisi (Grosvenor, 1895: 691)	84
Şekil 5.30 : Laleli Camisi, Abdullah Biraderler (Url-13)	85
Şekil 5.31 : Selimiye Camisi, Abdullah Biraderler (Url-14)	87
Şekil 5.32 : Denizden Nusretiye Camisi'ne bakış, Abdullah Biraderler (Url-15) ..	89
Şekil 5.33 : Nusretiye Camisi, Abdullah Biraderler (Url-16)	90
Şekil 5.34 : Thomas Cole'un (1801-1848) "Youth" tablosu (Url-17)	92
Şekil 5.35 : Ortaköy Camisi, Abdullah Biraderler (Url-18).....	95
Şekil 5.36 : Ortaköy Camisi (Warner, 1893: 440)	96
Şekil 5.37 : Pertevniyal Valide Sultan Camisi, Abdullah Biraderler (Url-19)	98
Şekil 5.38 : Valide Sultan Çeşmesi (Grosvenor, 1895: 695)	100
Şekil 5.39 : Hamidiye Camisi, Abdullah Biraderler (Url-20)	101
Şekil 5.40 : Hamidiye Camisi'nde Cuma selamlığı (Grosvenor, 1895: 153)	102
Şekil 5.41 : III. Ahmed Çeşmesi, Ali Rıza Paşa (Url-21)	104
Şekil 5.42 : III. Ahmed Çeşmesi (Grosvenor, 1895: 683)	105
Şekil 5.43 : III. Ahmed Çeşmesi (Dwight, H. G., 1915: 379).....	107
Şekil 5.44 : III. Ahmed Çeşmesi (Dodd, 1903: 7)	108
Şekil 5.45 : Melling'in "Tophane'de Çeşme" gravürü (Url-22)	110
Şekil 5.46 : Kılıç Ali Paşa Camisi ve Tophane Çeşmesi (Dwight, 1915: 165)..	111
Şekil 5.47 : Tophane Çeşmesi'nden detay	112
Şekil 5.48 : Tophane Çeşmesi (Dodd, 1903: 169)	113
Şekil 5.49 : II. Abdülhamid Çeşmesi (Dwight, H. G., 1915: 375).....	115
Şekil 5.50 : 1880'de II. Mahmud Türbesi (Özendes, 1999:43).....	116
Şekil 5.51 : II. Mahmud Türbesi iç mekanı (Grosvenor, 1895 :705).....	118
Şekil 5.52 : Arkeoloji Müzesi (Grosvenor, 1895: 773)	124

19. YÜZYIL AMERİKAN GEZİ METİNLERİNDE GEÇ OSMANLI MİMARLIĞINA DAİR GÖZLEMLER

ÖZET

Batı toplumları arasında Doğu'yu inceleme ve tanıma eğilimi, Oryantalizm, Romantizm ve arkeolojik araştırmalar sonucu, entellektüel ve akademik çevreler arasında, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca önemli bir ilgi odağı olarak gelişmiştir. Buharlı gemi ve demir yollarının yaygınlaşması ile beraber, seyahat koşullarının iyileşmesi sebebiyle birçok meslek grubuna mensup kişi Doğu seyahatine çıkmış ve gezilerinin sonucu olarak birçok seyahatname yayınlanmıştır. Avrupa ülkelerinden gezginlerin yanı sıra, coğrafi olarak uzak olmasına rağmen Amerikalılar için de Doğu önemli bir ilgi odağı haline gelmiştir. Dönemde Doğu'nun önemli merkezlerinden biri olma özelliği ve Asya ve Afrika'ya giden yolların geçiş noktası olması sebebiyle İstanbul çok sayıda gezginin ziyaret ettiği ve ayrıntıyla betimlediği bir kent olmuştur.

Batıda Doğu toplumlarına olan ilgi artarken, bilinmeyen bölgeleri betimleyen seyahatnameler popülerlik kazanıp, seyahat bir sektöre dönüşürken, aynı dönem içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı etkiler de politika, askeriye, devlet protokolü, sosyal hayat ve alışkanlıklarda değişime yol açmış, fiziksel çevrede de yeni bir mimari dil ve kent imgesi oluşmaya başlamıştır.

Çalışma kapsamında 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u ziyaret etmiş 117 Amerikalı gezginin metinleri geç dönem Osmanlı mimarisi ürünlerine ilişkin gözlemler bağlamında incelenmiştir. Batılı biçimlerin yoğun bir şekilde İstanbul'da görülmesinden kaynaklı olarak çalışma İstanbul ile sınırlandırılmıştır. Amerikalı gezginlerin Batılılaşma etkisindeki mimari ürünlere dair gözlemler üzerine bir çalışma yürütmenin ana motivasyonu literatürde bu konuda Amerikan bakış açısının etkili bir biçimde işlenmemiş olmasıdır.

İncelenen gezi metinleri 1821-1910 arasındaki ziyaretleri kapsamaktadır. Bu süre zarfında İstanbul'u ziyaret eden gezginlerin entellektüel birikimleri gözardı edilerek sadece mesleki bir ayrıma gidilmiş, tümü, mimari ürünlere odaklanılarak aynı başlık altında değerlendirilmiştir. Buna göre, gezginlerin çoğunluğunun yazar, din adamı, diplomat, misyoner ve donanmada görevli asker oldukları görülmektedir. Diplomatlar arasında İstanbul'da Amerikan elçisi olarak görev alıp, deneyimlerini aktaran Porter, Morris, Cox ve Straus ön plana çıkmaktadır. Bu yoğun meslek dağılımının dışında formasyonları iş adamı, avukat, eğitimci, doktor, gazeteci, yayıncı, politikacı, müzisyen, aktör ve hayırsever olan gezginler de Doğu seyahati gerçekleştirmişlerdir.

İncelenen seyahatnamelerin yazarları, misyonerlik çerçevesindeki görevleri, turistik amaçlı, sağlık sorunları gibi çok çeşitli sebeplerle Doğu gezisine çıkmışlardır. Bunun yanı sıra gezi metinlerinin bir kısmı öncelikle süreli yayınlar için kaleme alınıp,

sonrasında kitaplaştırılmıştır. Seyahatnameler genellikle Avrupa gezisi ile başlamakta ve buradan Kutsal Topraklar’a (Kudüs) uzanan ziyaretleri kapsamaktadır. İncelenenler arasında daha kapsamlı bir ziyaret programına sahip gezginler de yer almaktadır. Sadece İstanbul üzerine yazılan metinler ise Goodell, Porter, Hamlin, Cox, H. O. Dwight, Grosvenor, Crawford, Dodd, H. G. Dwight’a aittir.

Çalışmanın amacı 18. yüzyıl ile birlikte üst düzey yöneticilerin yönlendirmesiyle koşullanan Batılı beğeni tarzının, literatürde geçtiği şekilde “Batılı” ve “geç dönem” ürünlerinin bir yabancı olarak Amerikalı tarafından nasıl betimlendiği ve algılandığı sorusunu yanıtlamaktır. Bu bağlamda değişen kent kavramıyla beraber Kağıthane ve Göksu Mesireleri gibi dönem için önemli dinlenme ve eğlence alanları olan mesire yerleri, değişen saray protokollerine uygun olarak inşa edilen ve Boğaziçi’ndeki yerleşimin gelişiminde önemli rol oynayan Hatice Sultan, Eski Çırağan, Dolmabahçe, Mecidiye Köşkü, Beylerbeyi, Yeni Çırağan ve Yıldız gibi hanedan sarayları, kent içerisinde küçük ölçekli olsa da Batılı kurgu denemeleri ve motifleriyle dönemin değişen beğenisi açısından ön plana çıkan Nuruosmaniye, Laleli, Selimiye, Hırka-i Şerif, Ortaköy, Pertevniyal Valide Sultan ve Hamidiye camileri, kent imgesinin ve ihtiyaçların değişimiyle önemli bir yapı faaliyeti olan çeşme ve sebiller kapsamında III. Ahmed, Tophane ve II. Abdülhamid çeşmeleri gezginlerin gözlemleri doğrultusunda incelenmiştir. Bunun yanı sıra değişen mimari dil ve kültürün örneklerinden II. Mahmud Türbesi ve Arkeoloji Müzesi de incelenen yapılar arasındadır.

Yapıların Osmanlı hayatındaki değişim ve dönüşümün tekil unsurları olmadığı ve sosyal hayattan beslendiği de göz önüne alındığından ve gezginlerin düşünce sistemlerinin değerlendirilmesine katkı sağlayacağı düşüncesiyle, yazarların kente yaklaşım ve şehrin içerisindeki ilk deneyimlerine dair yorumları, kenti daha iyi ifade etmek için hem Amerika hem de diğer ülkelerdeki kentlerle karşılaştırmalı anlatımları, ayrıca Batılılaşma ile başlayan reform hareketleri ile teknolojiye gelişim, kamusal ve sosyal hayattaki yenilikler ve alışkanlıkların değişimine ilişkin yorumları da çalışma kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir.

THE IMPRESSIONS ON LATE OTTOMAN ARCHITECTURE THROUGH 19TH CENTURY AMERICAN TRAVEL NARRATIVES

SUMMARY

The main reason of the interest in the “East” in 18th and 19th centuries developed with the discipline called Orientalism, Romanticism in the literature field and the archeological excavations within the interest in the antiquity. The travel narratives, which describe the unknown lands, became popular and they got published in great extent. It was not only the Europeans, but also the Americans, even though geographically far way, wanted to get familiar with and experience the Eastern lands. Being the center of the East and an important transportation center among Asia, Africa and Europe were the main reasons of Istanbul’s attraction for travelers.

The Ottoman political elite has started to impose European standards in built environment and social life as a response to the rapid development of Western countries in that era. This led to the first developments of new expressions in architecture, which are called “late” or “Western”. The modern scholarship describes the Late Ottoman Architecture as an opening to the West. Innovations of European architecture influenced the Ottoman Empire in great extent. As a result, Baroque and Rococo styles were introduced to the Ottoman world as an interpretation of European architectural and ornamental models.

The aim of this study is to investigate how Ottoman Westernization in architecture was perceived and depicted by American travelers, considering that Istanbul was seen as the center of the exotic East. In that context, travel writings of 117 American intellectuals and professionals have been analyzed in detail. The travel accounts contain visits from 1821 to 1910. Most of the travelers’ occupations are writers, missionaries, diplomats and soldiers at the navy. Among the diplomats, Porter, Morris, Cox and Straus come to the fore as they narrate their experiences during their missions. Other than these, most common professions are businessman, lawyer, educator, doctor, journalist, publisher, politician, musician, actor, and philanthropist. None of the travelers are designers or architects, yet there are two famous American writers: Mark Twain and Herman Melville.

The travelers depict Ottoman imperial fountains, mosques, palaces and popular promenades of the time in their travel accounts. Besides the descriptions on the built environment, the observations and remarks on the first view of the city, first experiences on the land, the topography of the city and the comparisons between other cities in different approaches added to this study. It is because architecture is not the only element to comprehend the American travelers’ motivations and point of views.

The visitors tried to strengthen their descriptions of Istanbul’s topography, social environment, and cultural differences by comparing these aspects with other cities’

in America like New York, Boston, and San Francisco and in other countries such as Cairo, Sofia, Venice and Paris. The most common comparison is between Istanbul and New York on a topographical aspect. In that context, Hudson River resembles to Halic and East River to the Bosphorus. Aside from this, the social distinctness between New York and Brooklyn resembles with the difference between the Historical Peninsula and Galata-Pera district.

Alongside with the depictions on the built environment, the travelers make statements on the change in social life and the improvements in technology starting with Tanzimat reforms. The writers appreciate the development in politics, military, education, press and transportation. However because of their Orientalist perspective, they were not satisfied with the change in dresses, the “picturesque” appearance of inhabitants and the city.

Starting with the Tulip Period, the city environments began to transform using the Western patterns. The promenades like Kagithane and Goksu were introduced to the inhabitants. In that context, the travelers seem to focus on the natural beauties, the city scene from these promenades, the activities and “picturesque” appearances’ of different ethnic groups, especially women, rather than the built environment. They use superficial expressions regarding the built environment such as “Sultan’s kiosk”, “The Sultan has a kiosk”, and “The villa belongs to the sultan”.

The travelers mostly use intuitive and superficial expressions about the Western aspects and components of the imperial palaces. They rarely use accurate expressions and depict the buildings towards their expectations. Even though the Ottoman or Turkish architectural components overlap with the Islamic architectural culture, the travelers mostly use the terms “Chinese, Sarasic and Moorish”. For example, Hatice Sultan Palace that had the Ottoman civil architecture components is depicted limitedly and described as in “Chinese” style.

Ciragan Palace, which was built by II. Mahmud in 1830, despite the Western façade with neoclassical components and which has a highly western appearance comparing with the Ottoman classical buildings, was described as an “Oriental” palace. This gives rise to thought that if the palace was built in a European city, the travelers might have interpreted it in a different perspective.

Dolmabahce Palace, which was built by Garabet Amira Balyan during 1842-1856, is accepted as the most important construction activity in the 19th century in terms of its scale and effects on urban transformation outside of Historical Peninsula. It seems that this grand construction also attracted the visitors’ attention. Yet they hardly elaborate the eclectic style of the building and usually describe the building in “Greek, Italian, European and Palladian” styles. Most probably the Roman and Renaissance built environment products in Italy were resembled with Dolmabahce Palace during Eastern travels. Other than this, the reason that the writers commonly mentioned the material could be that Dolmabahce Palace was the first building that had an entire marble façade.

Mecidiye Pavilion, which was built by Sarkis Balyan, is described as a “European” style building. It takes a limited place in the narratives compared to the classical Ottoman pavilions in the Topkapi Palace complex. Perhaps, it is because they were

familiar with a Western style edifice and did not want to focus on the building as compared to the other buildings in the complex. Besides, Dodd's remarks are interesting in a way that one can observe the change in Ottoman life and thought in that building (Dodd, 1903: 163).

There are not any expressions on style of Beylerbeyi Palace, which was built by Sarkis Balyan in 1864. Just Grosvenor depicts the palace's eclectic style successfully; by using the words "Not other Ottoman edifice combines what is most exquisite in Eastern and Western architecture and art" (Grosvenor, 1895: 234, 235) but the writer uses the term "Sarasic" rather than "Oriental" or "Moorish" while describing the architectural components that are in an Eastern influence.

The travelers generally states that the Ciragan Palace, which was built by Sarkis and Agop Balyan in 1871, is not a striking example in scale, compared to Dolmabahce Palace next to it, yet it has an attractiveness in reference to its elegance. Again only Grosvenor asserts these words about the Eastern and local characteristics of the edifice: "In it Oriental and Saracenic art expended all the opulence of its invention" (Grosvenor, 1895: 156).

About the Yildiz Palace, travelers mainly focus on the high walls that separate the palace grounds from the city and the small forest includes the palace grounds. The main commentary on the edifice is that it could be a modest pavilion instead of an imperial palace according to its scale.

It seems that the travelers hardly perceive the Western schemes of the mosques. It is because they could not be acquainted with the mosque typology and cannot reconcile the Western components and a mosque. For instance, Nuruosmaniye Mosque depicted as by Porter "The mosque of Sultan Osman, although smaller than the other imperial mosques, is unquestionably the most elegant, and the most regular in its construction, both inside and out. Its dome covers the whole edifice, without leaving lateral windows, and is perfect in its architecture. It was finished in the year 1756 by Grecian architects" (Porter, 1835: 55). As Porter also mentioned the single dome that covers the whole mosque was described as a positive feature of the building in the writings. Grosvenor can be separated from the rest as he mentioned the Baroque characteristics in the courtyard of the mosque: "Osman III, at its consecration in 1754, the disappointed Sultan would have realized that in mosque-building there is nothing new under the sun. The peculiarity in the shape of its five-sided harem (...) is the sole claim to originality which the mosque can show" (Grosvenor, 1895: 690).

The Baroque features of the Laleli Mosque can only be seen at Grosvenor's words: "Despite the universal air of dilapidation and decay, the interior is not destitute of charm, with its maze of columns, various in size and color" (Grosvenor, 1895: 692). Like Laleli Mosque, the visitors do not mention the Western features of the Selimiye Mosque; only H. G. Dwight indicates that he was not fond of the interior space that designed after a Baroque model (Dwight, 1915: 209). Besides that, the travelers generally appreciate the mosque with its elegance and grandeur among the other buildings in the Asian side.

Nusretiye Mosque, which was built by Krikor Amira Balyan during 1823-26, is generally described as an elegant and a glorious structure. Even Dwight who usually

mentions that he is not fond of “Turkish rococo” states: “I don’t care if the great door opening on to the parade-ground, and the court at the north, are rococo; they are charming” (Dwight, 1915: 182, 183). One of the interesting comments on the edifice is that Taylor resembles the mosque with the building in the Cole’s picture of Youth and states these words: “It is as lofty, as gorgeous and substantial as the cloudy palace” (Taylor, 1864: 329).

McCormick indicates the strong Baroque influence in Ortakoy Mosque, which was built by Nikogos Balyan in 1853, as it was in the latest order and had all the modern improvements. Moreover, as using the words “in regular Christian order” (McCormick, 1860: 324) for the Western furniture usage in the edifice, he might have find it alien in a mosque.

Hamidiye Mosque, which was built in 1885, was mostly depicted as its relation to the Yildiz Palace and the transportation from the palace grounds. Also the mosque’s small scale got the travelers’ attention in reference to the other imperial mosques. Bates and Dodd describe the edifice as made from white marble. This gives rise to thought that they could not observe the edifice in detail considering that it is made of wood and they visited the building at the Friday divine parade.

Public fountains were one of the main construction activities in Late Ottoman era. When Baroque and Rococo styles were introduced to the Ottoman world as an interpretation of European architectural and ornamental models, the city image has started to change; along with the inhabitants’ life style. One of the major changes in the city was the introduction of the public fountains and open spaces. III. Ahmed and Tophane fountains were described. The travelers depict the public fountains’ urban scale by different expressions; however, they seem that they are not acquainted with the building typology. Moreover, the visitors do not seem to perceive the Western influence on these structures but they described the Eastern components of the III. Ahmed Fountain with the terms “Oriental”, “a Chinese pagoda”, “a large quadrangular water castle, the roof of which bends out like a pagoda” (Ricketts, 1884: 197), “It is a beautiful specimen of Oriental art, composed entirely of marble and resembling a miniature temple” (Stoddard, L., 1908: 45, 46), “The beautiful fountain of the Seraglio, with its pagoda roofs and rich golden inscriptions (...)” (Furniss, 1850: 243) and “The tinted building on the right, close by the great gateway, what was that? Was it a mosque, a shrine, a temple, or a kiosk? Being Eastern, it was no surprise to learn the perfect little building was a fountain” (Dodd, 1903: 124). By using the terms “water castle, temple, kiosk” it seems that the visitors were quite aware of the fountain’s monumental scale in the city. The writers also interpret the Tophane Fountain’s urban scale and Eastern features with similar words as in III. Ahmed Fountain: “Chinese fountain” (Lynch, 1849: 57), “(...) a beautiful fountain, built after a perfect Persian model, of white marble” (Haight, 1840: 44), “A beautiful Moorish fountain, constructed in the form of an Indian pagoda (...)” (Ricketts, 1844: 172).

II. Mahmud Tomb, which was built by Ohannes and Bogos Dadyan in 1840, was appreciated as a glorious and modern building by the travelers. The building was depicted by these statements: “It is a fine new Marble Pavilion” (Dodge, 1850: 182), “The finest of the mausolea of the sultans is that of Mahmoud (...)” (Raum, 1886: 291), “the tomb of the Sultans, or to the building which has that high-sounding

designation” (MacKenzie, 1887: 241). Besides, the richness of the interior space is one of the main focuses in the writings.

The travelers hardly elaborate the Western components and ornaments of the late Ottoman architecture buildings even though they interpreted the Western elements in an intuitive and a superficial way occasionally. The buildings’ styles mostly portrayed as “Oriental, Sarasenic and Moorish”. Also the terms “European, Greek and Italian” are used in the writings. Although the number of descriptions of Sultanahmet district is constant in the travel writings from 1821 to 1910, the depictions of late Ottoman era architectural products increase during 1847-1853. This was the period when the city rapidly developed outside of Historical Peninsula by Tanzimat reforms during Abdulmecid era. It is obvious that the travelers did not ignore the changes in the city scale. Also they described most of the buildings that were constructed during what modern scholarship called “late Ottoman architecture era”, so this supports the idea that they were aware of the new formulated architectural models.

The writers commonly use the terms “Oriental, Sarasenic and Moorish”, because they had a single “East” image on their minds. They could not interpret the late Ottoman social life and architectural components, as they are different from the rest of the East. Other than that, Baroque and Rococo styles were lately introduced to the scholarship and these styles were not respected until recent years. This may be one of the reasons that they did not use Baroque and Rococo terms for the architectural products. In addition, the term “Ottoman architecture” is used for classical Ottoman architecture products, especially for Suleymaniye Mosque. Not using the term “Ottoman architecture” for late Ottoman buildings supports the idea that they were aware of the change in built environment.

1. GİRİŞ

İslam dünyasının Avrupa'nın gündemini oluşturan konulardan biri haline gelmesine 18. yüzyıl sonundan itibaren gelişen Oryantalizm, edebiyat alanında Romantizm ve arkeolojik çalışmalar zemin hazırlamıştır. Bu faktörlerin arasında yer alan Oryantalizm, 19. yüzyılda gelişen bir bilim dalı olarak Doğu'nun din, dil ve tarihlerinin incelenmesi amacıyla şekillenmiş, yüzyılın ortasında Doğu'yu konu alan bir resim türü için kullanılmış, sonrasında ise, günümüze dek Batılıların Doğu toplumları karşısındaki tavırlarını belirten genel bir terim olarak kullanılagelmıştır. Avrupa ülkelerinin siyasi ve ekonomik ilgileri doğrultusunda gelişen Doğu'yu inceleme eğilimi, coğrafi olarak çok uzak olmasına rağmen Amerikalılar için de popüler hale gelmiştir. Geniş bir akademik ve entellektüel çevrenin ilgi odağı olan çalışmalar sonucu 1842 senesinde "American Oriental Society" kurulmuştur (Arslan, 1992:17, 18).

Dönemde, Doğu'yu tanıma sürecinde seyahatnameler önemli bir yer tutmuş, bilinmeyen bölgeler ve bilinmeyen insanlara dair karşılaştırmalı anlatımlarla gezilen yerler tanıtılmış ve seyahatnameler geçerlilik kazanmıştır. Bunun yanı sıra, gezilerin artmasının sebeplerinin başında, buharlı gemilerin ve demir yollarının yaygınlaşması ve ulaşım koşullarının iyileşmesi yer almaktadır. Ayrıca, seyahatler yaygınlaşmış, yani artık farklı sınıflardan bireyler seyahate çıkmaya başlamıştır (Palabıyık, 2010: 39, 41).

Çeşitli mesleklere sahip Batılılar, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren, daha önceki yüzyıllarla kıyaslanamayacak bir artışla, Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. Asya ve Afrika'ya giden yolların Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'dan geçmesi, şehrin hala Doğu'nun en önemli merkezi olarak kabul edilmesi ve Romantizm ile birlikte Hristiyanlığın yüceltilmesi sonucu, bu dinin bir zamanlar en büyük merkezi olması gibi sebeplerle, İstanbul dönemde yoğun bir gezgin grubu tarafından ziyaret edilmiştir (Arslan, 1992:19).

İstanbul, Batılıların gözünde 19. yüzyıldan itibaren şehrin bütünü kapsamında pitoresk bir obje olmaya başlamış, yüzyılın ortalarına doğru, Kırım Savaşı (1853-1856) sonrası ise Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bakışı değişmiş, çoğu

zaman “alaycı ve acıma dolu” bir tavır hakim olmuş ve seyahatnamelerde şehrin güzelliklerinin yanı sıra olumsuz yönleri ve zorluklarından yoğun biçimde bahsedilmeye başlanmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinde ise İstanbul, Doğu’yu tümüyle yansıtan bir şehir olmaktan çıkmış ve eski çekiciliğini yitirmiştir (Arslan, 1992:20).

Seyahatlerin yaygınlaşmaya, turizm şirketleri ve gezi yazılarıyla popülerliğinin artmaya başladığı dönemde Osmanlı İmparatorluğu da, Batı dünyasıyla yakın kültürel ilişki içinde, fiziksel çevrede, beğenilerde ve düşünce sisteminde köklü değişikliklerin yaşandığı bir evrededir. Osmanlı mimarisinde Batılı biçimler aktarılmakta ve mimari kültür bir devinim içerisinde.

Osmanlı mimarlığında Batılılaşma hareketlerinin, Sultan III. Ahmed döneminde, Yirmisekiz Mehmed Çelebi’nin Osmanlı elçisi olarak Fransa’ya gönderilmesi ile başladığı kabul edilmektedir. Elçi, beş ay kaldığı Paris’ten dönmesi sonucunda, rapor niteliğinde, genel izlenimlerin yanı sıra, Saint-Cloud, Meudon, Versailles, Trianon ve Marly saraylarını da içeren bir sefaretname kaleme almıştır (Kuban, 2007: 506). Bu izlenimlerin saray ileri gelenleri arasındaki etkisinin yanı sıra, öncelikle Fransa’ya tanınan kapitülasyonlar sebebiyle Osmanlı İmparatorluğu’nun ithal mallara açık bir pazar haline gelmesi sonucu yabancı tüketim mallarının kullanımı ve devlet ileri gelenlerine gönderilen hediyeler Batılı beğeni tarzını koşullandırmıştır. Barok üsluptaki mimari öğelerin öncelikle binaların yapısal olmayan kısımlarında, süsleme amacıyla kullanılması, barok anlayışın Osmanlı mimarisine küçük sanatlar yoluyla girdiğini desteklemektedir. (Arel, 1975: 10). Barok ve Rokoko üsluplarından esinlenen biçimlerin sistematik olarak uygulanması ise 1740 yıllarından sonraya rastlamaktadır (Arel, 1975: 11). Bu doğrultuda yönetici ve üst kesimden kişilerin yönlendirmesi sonucu 18. ve 19. yüzyıllarda Batılı biçimlerin benimsenmesiyle beraber yeni bir mimari anlayış ve kent imgesi Osmanlı mimarlığında görülmekte ve bu yeni mimari dil “Batılı” ya da “geç dönem” ürünleri olarak değerlendirilmektedir (Kuban, 2007: 506).

Çalışmanın amacı literatürde Batılılaşma etkisi sonucu Batılı biçimlerin Osmanlı mimari kültürüne aktarılmasıyla değişen ve dönüşen fiziksel çevrenin, yeni mimari dilin aynı dönemde Amerikalı ziyaretçiler gözüyle nasıl tanımlanıp, betimlendiği sorusunu yanıtlamaktır. Bu bağlamda, yapı özelinde değerlendirmelerin aktarılmasının yanı sıra, gezginlerin kente yaklaşımda ve kent içerisindeki ilk deneyimlerine, kenti betimlemede yardımcı olacak diğer kentlerle İstanbul’un

karşılaştırılmasına, kamu, toplumsal yaşam ve alışkanlıklara dair gözlemlere, ayrıca yazarların özgeçmişlerine dair bilgilere de yer verilmiştir. Bu bölümlerin gezginlerin dönemdeki düşünce sistemlerini ve beklentilerini analiz etmede yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Amerikalıların Osmanlı mimarisine bakış açılarının literatürde fazla işlenmemiş bir konu olması, ayrıca Amerikalıların diğer Batılı gezginlere göre kültürel olarak farklılıkları, çeşitli Amerikan eğitim kuruluşlarının İstanbul’da yer alması sebepleriyle farklı seyahat motivasyonları olabileceği öngörülerek Amerikan gezi metinleri üzerine çalışılmaya karar verilmiştir. Ayrıca Amerika’nın Avrupa ülkelerinin aksine Osmanlı İmparatorluğu’yla fiziki olarak uzaklığı ve kendi tarihi içerisinde askeri ve politik ilişkiler içerisine girmemiş olması, yani Osmanlı İmparatorluğu’yla Avrupa ülkelerine nazaran sınırlı ilişkiler içerisinde olmalarından dolayı Amerikalıların mimari ürünlere daha farklı bir perspektifle yaklaşabilecekleri düşünülmüştür. Bunların yanı sıra orijinal metin okuma gerekliliğinden kaynaklı olarak öncelikle Amerikan ve İngiliz gezi metinleri üzerinde durulmuştur. Ancak İngiliz gezginlerin seyahatnamelerinin, bu kısıtlı çalışma için çok kapsamlı ve uzun bir zaman dilimine yayılan çok sayıdaki metni içermesi Amerikan gezi metinleri üzerine çalışılması konusunda etkili noktalardır.

Çalışma kapsamında 117 adet gezginin gezi metinleri incelenmiştir. Bu sayıdan daha fazla gezi metni ismi elde edilmesine karşın, çalışmanın süresi ve kapsamının kısıtlılığı, en önemlisi, yayınlara ulaşmanın güçlüğü getirdiği somut yetersizlikler sonucu yaklaşık 35 seyahatname çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Çok az sayıdaki seyahatname dışında yayınların büyük kısmına tam metin halinde elektronik ortamdan ulaşılmıştır. Gezi metinleri 1821-1910 tarihleri arasındaki seyahatleri içermektedir.

İncelenen seyahatnamelerin yazarlarında mesleki bir ayrıma gidilmiştir. Gezinler tarafından yapılan yorumların değerlendirilmesinde sadece mimari betimlemeler üzerinde durulmuştur. Yazarların kişisel ve entellektüel birikimleri açısından bir ayrım gözetilmediği için, bulunan 117 yazarın gezi metinleri aynı başlık çerçevesinde incelenmiştir.

Çalışmanın başlığı “19. Yüzyıl Amerikan Gezi Metinlerinde Geç Osmanlı Mimarlığına Dair Gözlemler” olmasına karşın, 20. yüzyıl içerisinde İstanbul’a ziyaretlerini gerçekleştiren beş yazar da (Dodd, Moore, Barton, Jackson, Cobb) konuya katılmıştır. Bunun yanı sıra tüm yayınların seyahatname niteliğinde

olmaması nedeniyle başlıkta seyahatname yerine gezi metinleri ifadesi kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak İstanbul’da dünyaya gelmiş H. O. Dwight ve H. G. Dwight, ayrıca uzun seneler görevleri sebebiyle İstanbul’da bulunan Grosvenor ve Starus gibi yazarların yayınları gösterilebilir. Bu yayınlar tam bir seyahatname niteliğinde olmamasına karşın, tanıtıcı, betimleyici metinler ya da anı niteliğindedir.

Geç dönem Osmanlı mimarlığına ilişkin betimlemeler, yorumlar ve anlatılar sadece “İstanbul” çerçevesinde ele alınmıştır. Bu sebeple gezi metinlerinde İstanbul’un betimlendiği bölümlerin yoğunluğu oldukça değişkendir. Bunun dışında, yapı anlatımlarında, bina özellerinde çok yoğun anlatımlı, fiziksel çevreye büyük yer ayırmayıp sosyal ortama yoğunlaşan veya diğer anlatımların tekrarı niteliğinde olan betimlemeler ise çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır.

2. AMERİKAN SEYYAHLAR VE SEYAHAT KÜLTÜRÜ

19. yüzyılda oldukça popüler olan gezi kitaplarında “Yeni Dünya” diye adlandırılan Amerika’ya düzenlenen geziler ve aktarılan deneyimler oldukça iyi bilinmektedir. Çok fazla sayıda Amerikalı da diğer ülkeleri ziyaret edip, geldiklerinde deneyimlerini gezi kitabı formatında yayınlamışlardır. Genel olarak gezilerin içeriği turizm amaçlı olsa da, misyonerlerin ve donanma mensuplarının gezilerinde görüldüğü gibi ülkelerin koşullarına ait rapor hazırlama ve araştırma amaçlı geziler de yer almaktadır. Diplomatlar da görev amacıyla gittikleri ülkelerdeki izlenimlerini aktarmışlardır, ancak bunlar da seyahatname formatında değerlendirilmektedir (Smith, 1969: iii).

İncelenen 117 seyahatname yazarının çoğunluğunun, yazar, din adamı, diplomat, misyoner ve donanmada görevli asker oldukları görülmektedir. Diplomatlar arasında İstanbul’da Amerikan elçisi olarak görev aldıkları zaman diliminde deneyimlerini aktaran Porter, Morris, Cox ve Straus ön plana çıkmaktadır. Bu yoğun meslek grubunun dışında iş adamı, avukat, eğitimci, doktor, gazeteci, yayıncı, politikacı, müzisyen, aktör ve hayırsever gezginler de farklı sebeplerle İstanbul’u ziyaret edenler arasındadır. Hatta aralarında Dorr, bir köle olarak sahibiyile birlikte geziye çıkmış ve Kuzey Eyaletleri’ne dönüşte özgürlüğünü kazanmıştır. Yazarlar arasında tasarımcı ve mimar yer almamaktadır. Ayrıca gezi kitaplarının yazarları arasında Mark Twain ve Herman Melville gibi Amerikan edebiyatının ünlü yazarları da bulunmaktadır.

İncelenen seyahatnamelerin yedi tanesinin yazarı kadındır. Francis, Haight, Paine, Wallace, Brown ve Dodd refakatçileriyle, sadece Green tek başına olmak üzere Doğu gezisine çıkmıştır.

İncelenen seyahatnamelerin zaman aralığı 1821-22 senelerinde Doğu yolculuğunu gerçekleştiren, 1834 senesinde kitabı basılan Jones’un kitabıyla başlamakta ve 1887-1910 arasında üç dönem İstanbul’da Amerikan elçisi olarak bulunmuş Straus’un 1922 basımlı kitabıyla son bulmaktadır. Bir istisna olarak Melville’in notlarından oluşan, metne dönüştürülmemiş yazısı ise 1955 basımlıdır. Gezi metinlerindeki geç

dönem Osmanlı mimarlık ürünlerine dair anlatımların, Abdülmecid'in saltanatı sırasında yoğun inşaat faaliyetlerinin gerçekleştirildiği 1847-1853 tarihleri arasında yoğunlaştığı, ancak özellikle 1880'lerin sonundan itibaren politik tartışmaların, Doğu Sorunu'nun (Eastern Question) ele alındığı görülmektedir.

Seyahatlerin geneli Avrupa gezisiyle başlamakta, sonrasında Kutsal Topraklar'a kadar uzanmaktadır. Çoğunluğu büyük Avrupa gezisine çıkan yazarlar, kendi kültürlerinin kaynağını deneyimlemek amacıyla Avrupa'daki galerileri, katedralleri, yazınsal ve tarihsel kent simgelerini görmeyi hedeflemişlerdir. Orta ve Güney Amerika ve Pasifik de gezi programları dahilinde yer almıştır. Amerikalılar, misyonerler gibi kendi hedefleri doğrultusunda Asya'ya da yoğun bir biçimde seyahat etmişlerdir (Smith, 1969: iv). Yazarların tüm kıtalarda deneyim ve izlenimlerini aktaran geniş kapsamlı gezi kitapları da incelenen seyahatnameler arasında yer almaktadır. Sadece İstanbul'daki deneyim, izlenim ve yapılar, tarih ve sosyal yaşam hakkında bilgilerini aktaran yazarlar ise Goodell, Porter, Hamlin, Cox, H. O. Dwight, Grosvenor, Crawford, Dodd ve H. G. Dwight'tır.

Yazarların bir kesiminin öncelikle gezilerini süreli yayınlar için kaleme aldıkları, sonrasında kitaplaştırdıkları görülmektedir. Bu ulusal ve yerel süreli yayınların isimleri şunlardır: Christian Advocate, Evening Post, Harper's New Montly Magazine, Home Journal, Lippincott's Magazine, Louisville Journal, Missionary Herald, North American Review, Riverside Magazine, Springfield Republican, The Atlantic Montly, The Cornhill Magazine, The Gentleman's Magazine.

İncelenen seyahatnamelerin yazarları, misyonerlik çerçevesindeki görevleri, gezip görme ve sağlık sorunları gibi çok çeşitli sebeplerle Doğu gezisine çıkmışlardır. Smith çoğu gezi kitabının edebi açıdan korkunç derecede cansız ve sıkıcı olduğunu, günümüz ilgi ve edebi standartları çerçevesinde muhtemelen basılmayacağını dile getirmektedir (Smith, 1969: iv). Seyahatin bu kadar yaygın olduğu bir dönem için gezi kitabı yazarları da basılan yayınlar, seyahat koşulları ve seyahat kültürü hakkında yorumda bulunmaktadır. Porter, gezginlerin genelinin kitapları satmak için yazdığını, yayıncının ise kitap içeriğinin doğruluğu ile değil, yazılış stiline göre satın aldığını belirtmektedir. Bu tip kitapların yazarlarının belirtildiği kadar ülkeyi gezip, ülkeler hakkında bu kadar araştırma yapmış olamayacaklarını, kendisinin sadece gördüğü ve kendisini etkileyen şeyleri yazdığını dile getirmektedir (Porter, 1835: 42).

Whittle ise “Seksen Günde Devr-i Alem”in özellikle Amerika’da çok fazla okunduğunu belirterek “Başlık çok çarpıcı. İnsanlarımız herşeyi hızlı bir şekilde yapmayı sever. Ancak unuttukları şu ki ‘Birşeyi yapmaya değer kılan şey onu iyi yapmaktır’. Turizm acentaları ile birlikte Avrupa’yı üç ayda gezmek oldukça moda oldu. Bu durum muhtemelen turistlere faydalı oluyordur. Ancak asıl faydayı turizm acentaları sağlıyor.” diyerek döneminin turizm acentalarını eleştirmektedir (Whittle, 1890: vii).

Bu tarz yorumlara karşın, genç Amerika vatandaşlarının dünyanın her yerini gezmesini ve Amerika’nın modernleşme sürecinde ne kadar ileride olduğunu görmenin önemine değinen önemli bir kesim de incelenen seyyahlar arasında yer almaktadır. Griffin “Günümüz çağı, seyahat çağında, Amerikalılar diğer tüm rakiplerinin arasında “gezgin millet” unvanını kazandı gibi görünüyor,” (Griffin, 1881: 6) sözlerini dile getirmekte, Phelps ise bir İngiliz kadının “Amerikalılar nasıl gezginler! Onları her yerde görüyorum” sözlerine yazısında yer vererek Amerikalıların yoğun bir şekilde seyahatlere çıktıklarını ifade etmektedir (Phelps, 1863: iii). Marvin ise Doğu’daki modernleşmede Amerika’nın katkısına değinmekte ve “Doğu’yu ziyaret eden bir Amerikalı için burada Amerika’nın gelişime olan katkısını görmek bir övünç vesilesi. Hristiyanlığın esaslarını öğretmek, edebiyatı yaratarak, okullar kurarak Atlantik’in ötesindeki Batı, sonuca en büyük katkıyı sağlıyor” demektedir (Marvin, 1878: 513). Emerson ise bir Amerikalının sadece kendi demiryollarındaki gelişimini diğer ülkelerle karşılaştırmak için bile geziye çıkması gerektiğini ifade etmektedir (Emerson, 1887: 19).

Gezginlerin İstanbul’a gelmelerinin sebepleri çok çeşitlidir. Meslekleri dolayısıyla gelenlerin yanı sıra, kentin bir ulaşım noktası niteliği taşıması sebebiyle birkaç gün İstanbul’u ziyaret edip başka ülkelere gitmek için ayrılanlar da bulunmaktadır. Ancak Clark’ın da belirttiği üzere Amerikan misyonerlerin İstanbul’da bıraktığı izden dolayı Amerikalıların İstanbul ile ayrıca ilgilenmeleri doğaldır (Clark, 1894: 554). Şehirdeki Robert Kolej, Amerikan Üsküdar Kız Lisesi ve Ortaköy’de Bible House gibi kuruluşların da İstanbul’u ziyaret motivasyonları arasında olduğu düşünülmektedir.

3. 19. YÜZYIL OSMANLI YAŞAMI HAKKINDA YARGILAR

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıl itibariyle kurumsal ve düşünsel olarak Avrupa'ya öykünen modeller kabul görmeye başlamış ve devlet ve sosyal hayat da bu bağlamda bir dönüşüm içerisine girmiştir. İncelenen gezi metinlerinde de Osmanlı yaşamındaki değişime ilişkin gözlemlerin, gezginlerin düşünce sistemlerini anlamada katkı sağlayacakları düşünülmektedir. Bu çerçevede, Osmanlı yaşamı ile ilgili yargılar, öncelikle politika, askeriye, eğitim, basın ve ulaşım alanlarında yazarların yeniliklere dair olumlu yorumları, Türkler özelinde diğer Avrupa ülkelerine göre geri kalmış alışkanlık ve kurumlarına dair anlatımları, ayrıca yazarların beklentileri doğrultusunda metinlerinde yer alan oryantalist ifadeler bağlamında üç başlık altında değerlendirilmiştir.

3.1 Modernleşme Üzerine Olumlu Gözlemler

İncelenen metinlerde Osmanlı'nın kurumsal ve düşünsel Batılılaşması çerçevesinde politika (Şekil 3.1) ve çeşitli kurum ve kuruluşlara dair olumlu ifadeler yer almaktadır.

16. yüzyıldan itibaren reformlar Osmanlı İmparatorluğu'nun gündeminde yer almış olsa da, Batılı anlamda ilk reformlar III. Selim'in (1789-1807) saltanatı sırasında başlamıştır. Öncekilere oranla daha sistematik bir şekilde, Avrupalı modeller üzerinden başlayan reformlarda özellikle teknoloji, eğitim ve ordu alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. 1826 senesinde yeniliklere karşı çıkan yeniçerilerin lağvedilmesiyle II. Mahmud, yönetimi merkezileştirmiş, ordu sistemini yenilemiş, yeni eğitim kurumları açmış ve Avrupa tarzında kıyafetleri Osmanlı toplumuna tanıtmıştır. 1839 senesinde ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ise bürokrasinin ana hedefinin Avrupa modelinde reformlar olduğunu göstermesi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Tanzimat olarak adlandırılan bu dönemde hukuk, yönetim ve mali alanlarda, Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek ve yeniden şekillenen Avrupa'nın bir parçası olmak adına yenilikler yapılmıştır (Aydın, 484-486).

Gezi metinlerinde ilk olarak Osmanlı'nın değişen saray protokolü ve Batıya dönük politikası bağlamında yargılara değinilecek olursa, Cox, o döneme göre (1885-87 seneleri arasında İstanbul'da Amerikan elçisi olarak bulunmuştur) son kırk sene içerisinde politik ve sosyal açılardan birçok reforma gidildiğini belirterek (Cox, 1887: 104), İngiliz konsolosu Lord Palmerston'un 1856 senesindeki “Türkiye'yi 25 sene öncesindeki durumuyla karşılaştırırsak, muazzam bir değişimin gerçekteştiğini görürüz” sözlerini aktararak Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki herhangi bir ülkeye göre daha çok gelişme kaydettiğini ifade etmektedir. Ancak bu gelişmenin belki de reforma daha çok ihtiyaç duyulmasından ötürü kaydedildiği yorumunu da eklemektedir (Cox, 1887: 105).

Stephens ise “Sultan [II. Mahmud] yeni şeyler sevdiğinden ya da çevresindekilerden daha ileri görüşlü olduğundan, Avrupa'daki gelişmeleri ülkesine aktarmak için çaba sarfediyor. Bunun için de özellikle mühendislik ve ordu alanlarında her ülkeden yetenekleri davet ediyor. Ayrıca devlete ait tüm işlerini yürütenler arasındaki Avrupalılar dikkat çekiyor” demektedir (Stephens, 1839: 46).

Şekil 3.1 : “Türkiye ve onu yemeye hazır ‘Güçler’” (Cox, 1887: 603)

Politikanın yanı sıra askeri alanda gerçekleştirilen reformların da ziyaretçiler tarafından olumlu karşılandığı görülmektedir. Porter orduda yapılan yenileştirmelerin kendi hayal gücünü bile aştığını belirtirken (Porter, 1835: 62), o sırada Fransız Askeri Taktikler Sistemi (French Military System of Tactics) kitabının Türkçe'ye çevrildiğini, İstanbul'da muazzam okullar kurulduğunu, Türklerin çoğunun iyi eğitimli, genel kültür konusunda bilgili ve Amerikan hükümeti ve kurumları

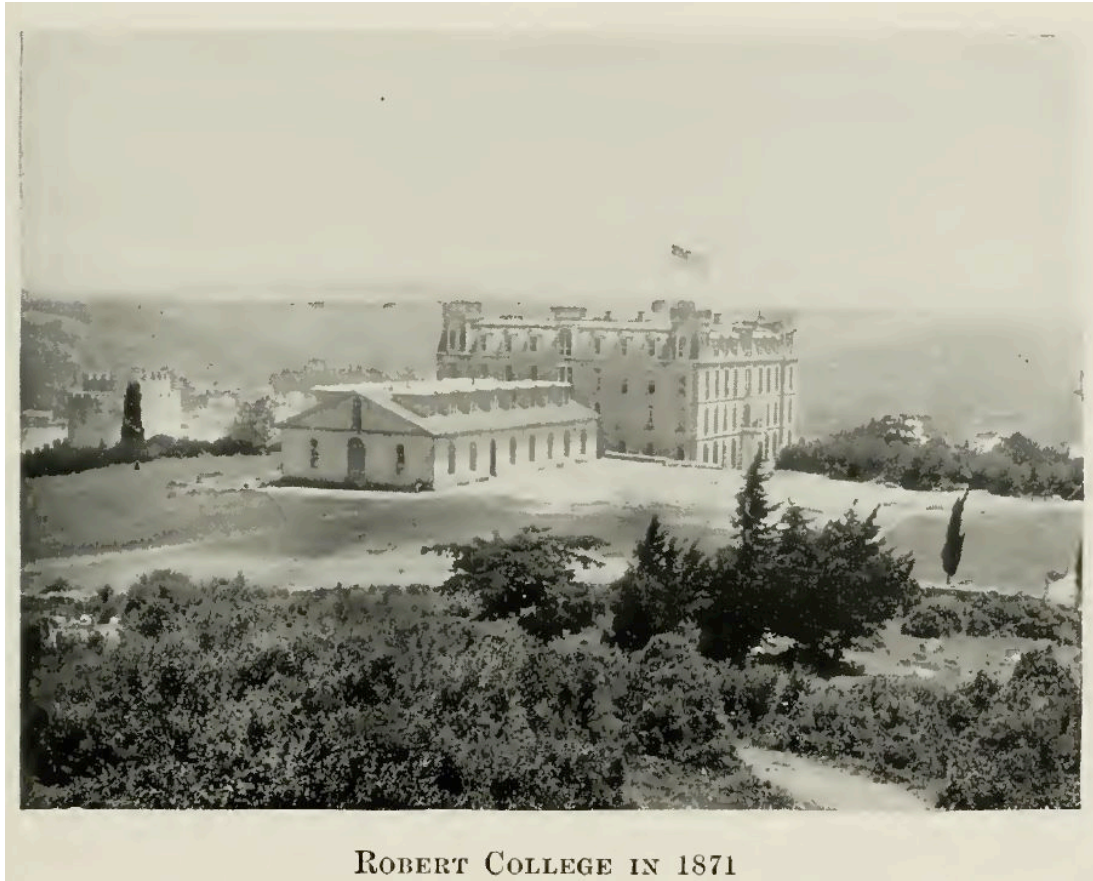
hakkında orta derecede bilgi sahibi olduklarını ifade etmektedir (Porter, 1835: 35). Kendisi de asker olan Miles ise, ülkelerin askeri koşullarını incelemek için Doğu gezisine çıkmıştır ve Osmanlı ordusunun o dönemde tamamen modern metotlarla organize edildiğini ve bu yenilenmenin II. Mahmud’a kadar uzandığını dile getirmektedir (Miles, 1898: 8). Felton ise “Yabancıların nadiren görebildiği askeri okulu ziyaret ettim ve gördüklerim karşısında şaşkınlığa uğradım. Batı Avrupa’da eğitim almış yaklaşık 20 hocası ile çok geniş ve hayranlık veren şekilde organize edilmiş bir kuruluş” demektedir (Felton, 1865: 197). Ayrıca Southgate de Fransızca’nın özellikle orduda oldukça yaygın olmaya başladığını belirtmektedir (Southgate, 1840: 85).

Askeri bando üzerine de değerlendirmelerde bulunan gezginler, askeri bandoyu yöneten Giuseppe Donizetti’den bahsetmektedir. Haight “15 senedir ünlü İtalyan bestecisi [Gaetano] Donizetti’nin kardeşinin yürütücülüğünde, Türklerin müzikle uğraşmaktan çok hoşlandıkları söyleniyor ve öğrenmekte de oldukça yetenekliler” demektedir (Haight, 1840: 145, 146), Dodge da Donizetti’nin bandosunun operaya benzer bir beste çaldığını dile getirmektedir (Dodge, 1850: 177). Miles “Çalınan marşlar oldukça tanıdık ve evdeymiş hissi veriyordu. Sousa’nın¹ “El Capitan”, “High School Cadets” ve diğer marşlarını dinlerken hem etkilendim hem de çok memnun oldum” demektedir ve Avrupa ülkelerinde de Sousa’nın marşlarının oldukça popüler olduğunu belirtmektedir (Miles, 1898: 13).

Gezginlerin bir kısmının ziyareti sırasında donanmada, daha önce aynı görevde yer alan Henry Eckford’un 1831 tarihinde vefatı sonucu gemi inşaat mühendisi olarak çalışmaya başlayan Amerikalı Foster Rhodes (Marr, 2006: 78) ve yaptırdığı askeri gemiler de bu alanda oldukça olumlu söz edilen konulardan biridir. Samuels, New Yorklu Rhodes’in Türk donanmasının çoğunu inşa ettiğini, İstanbul’a Brooklyn Tersanesi’nden gittiğini belirtmekte ve “Amerikan becerisi ve karakteri Osmanlı İmparatorluğu’nda oldukça takdir topluyor. Bir Pennsylvanialı ise darphanenin başında” demektedir (Samuels, 1887: 172). Olin ise “Haliç’e doğru çıkarken, Rhodes’in yaptığı gemilere bir kere daha hayranlıkla bakma fırsatı buldum” demektedir (Olin, 1854: 285).

¹ John Philip Sousa (1854-1932), Amerikan askeri bando marşlarıyla bilinen bestecidir.

Bir başka reform alanı olan eğitim konusunda öncelikle Amerika'nın İstanbul'daki Robert Kolej (Şekil 3.2), Üsküdar Amerikan Kız Lisesi kuruluşlarından övgüyle söz edildiği görülmektedir. MacKenzie "İstanbul'daki en iyi, en yardımcı ve en çok gelecek vaad eden Robert Kolej, Üsküdar'daki okul ve matbaasıyla Bible House'un Amerikan kuruluşları olduğunu görmek gurur verici ve minnet uyandırıcı. Batı'nın yıldızı kanatlarındaki şifa ile yükseliyor" demektedir (MacKenzie, 1887: 236). Jackson da aynı şekilde, Robert Kolej'in Batılı tarzda bir eğitim verdiğini ve Üsküdar'ın Amerikan Kız Lisesi ile eğitimin merkezi olduğunu dile getirmektedir (Jackson, 1911: 3, 4). Grosvenor ise Robert Kolej'den söz ederken "İsmi Hristiyan yardımseverliğiyle eş anlamlı olan Amerikan Koleji, Doğu'nun yeniden doğuşunda en güçlü etkiye sahip" sözlerine yer vermektedir (Grosvenor, 1895: 165).

Şekil 3.2 : 1871 senesinde Robert Kolej (Grosvenor, 1895: 173)

Amerikan okulları dışında Cox, Abdülmecid döneminde, tüm imparatorluk topraklarında okulların genişletilmeye çalışıldığını, ancak başarılı olunamadığını, II. Abdülhamid'in saltanatında ise eğitimin ciddiyetle ele alındığını ifade ederken (Cox, 1887: 558), "Şimdiki sultan için eğitim birincil öncelikte. İlkokulların daha iyi bir

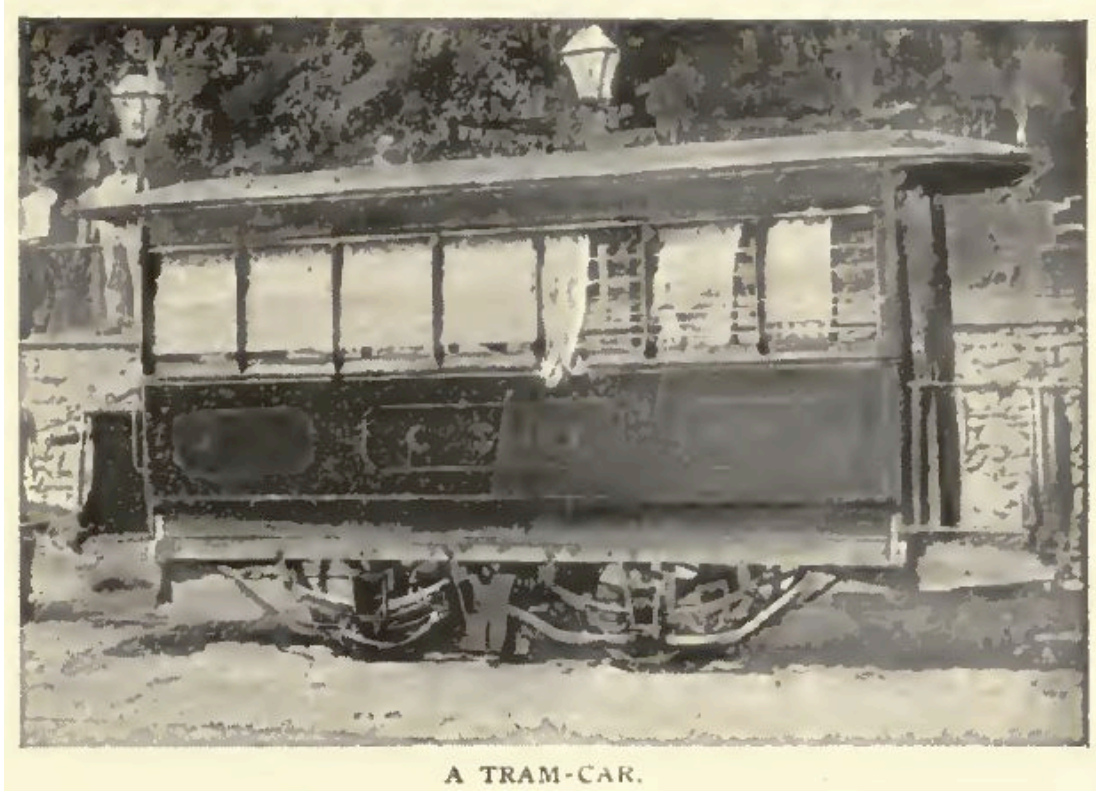
temele oturtulması konusunda oldukça yol alındı. 1830'larda kurulan askeri ve tıp okullarının dışında iyi okullar kuruldu. Maddi imkanı olanlar ise çocuklarına modern diller ve bilimleri öğretmesi için Avrupalı öğretmenler tutuyorlar” demektedir (Cox, 1887: 557, 558). Grosvenor ise Galatasaray Lisesi'nin göze çarpan kuruluşlardan biri olduğunu belirterek kuruluşun bir Fransız lisesi modeli üzerinden yapılandırıldığını ve çok iyi eğitilmiş seksenden fazla öğretmene sahip olduğunu dile getirmektedir (Grosvenor, 1895: 113). Bunun yanı sıra Pera'da erkek ve kadınların eşit eğitim almaları konusunda Amerika'da da deneyimlendiği gibi öncelikle çekinildiğini ancak denendiğinde Amerika'daki kadar başarılı bir sistemin gerçekleştirildiğini sözlerine eklemektedir (Grosvenor, 1895: 114).

Basın alanı da dönemde önemli gelişmelere sahne olmuş ve bu konudaki ilerleme gezginlerin dikkatini çekmiştir. Day, o sırada (1872-73 senelerinde) son kırk sene içerisinde İstanbul'da genel olarak büyük bir gelişmenin kaydedildiğini, basının da bu gelişen alanlardan birisini olduğunu belirtirken, “Kırk sene öncesinde İstanbul'da sadece Fransızca basılan bir gazete vardı. Şimdi ise yaklaşık yarısı günlük olarak, yedi dilde basılan otuzdan fazla gazete var” demektedir (Day, 1874: 236). Cox ise, Türk basınının Amerikan, Fransız ve İngiliz basını kadar özgür olamadığını ancak içeriğinin gelişimi açısından büyük bir güce dönüştüğünü ifade etmektedir (Cox, 1887: 313).

Dönemin en önemli yatırımlarından birisi de demiryolları başta olmak üzere ulaşım (Şekil 3.3) konusudur. L. Stoddard demiryollarının parçalı bir şekilde yapıldığını, İstanbul'un doğudan ve batıdan Fırat Nehri'ne kadar uzandığını, böylece Paris'ten İran'a kadar direkt bir yol oluştuğunu belirtirken, ülkenin denizlerle ilişkisinden dolayı doğal avantajlar ve karadan bu tarz hizmetlerle liberal ve ilerici bir hükümetle İstanbul'u sınırsız imkanın beklediğini dile getirmektedir (Stoddard, L., 1908: 109). Dodd buharın gücünün kendisini test etmekten alıkoymadığını, Paris ve İstanbul arasındaki mesafeyi kaldırdığını söylerken, Topkapı Sarayı'nın altındaki İstanbul Garı'nda (Stamboul Railway Station) Orient Express'in çılgınlığının her gün dünyayla ilgili haberleri beraberinde getirdiğini belirtmektedir (Dodd, 1903: 425).

Şehir içi ulaşım çerçevesinde, 1875 senesinde inşası tamamlanan Tünel Metrosu için C. Stoddard “Avrupa'dayız. Bu sebepten, sokaklarda yürürken, sizi yaklaşık 3.5 dakika içerisinde, eğimli bir şafttan, Pera'dan Galata'ya ulaştıracak bir yeraltı

demiryolu ile karşılaşmayı beklersiniz” sözlerine yer vermektedir (Stoddard, C., 1898: 282).

Şekil 3.3 : Tramvay vagonu (Stoddard, L., 1908: 17)

3.2 “Geri Kalmışlık” ile İlgili Notlar

Gezi kitaplarında bütün bu modernleşmeye dair olumlu ifadeler yer alsa da, yazarların Türkler özelinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun geri kalmışlığına dair yargılarda bulundukları görülmektedir. Örneğin Hepworth “Türkiye kısmen Avrupa kıtası içinde ama tamamen Asyalı. Viyana ya da Paris’ten İstanbul’a giderseniz kafanız karışacak hatta şehir başınızı döndürecektir. 19. yüzyılla benzerlik taşıyan birşey bulmanız zor olacak ve size ne olduğunu anlayamayacaksınız. Artık ortaçağlardasınız...” (Hepworth, 1898: 34) sözlerine yer vererek İstanbul’un diğer Avrupa kentlerine göre geri kalmış profilinden (Şekil 3.4) söz ederken, diğer Asya ülkelerinden İstanbul’a geçişte ise ters bir etki yaşandığını ifade etmektedir (Hepworth, 1898: 35).

Emerson ise İstanbul’da tramvay, dikiş makinesi gibi Batı medeniyetinin uygulamalarının görülebileceğini, ancak bunların, Türklerin tüm itirazlarına rağmen,

İngiliz ve Amerikalılar tarafından ülkeye getirildiğini belirtirken, Türklerin günlük hayatlarında kullandıkları alet ve metotlara bakarak tüm gelişmelere kapalı olduklarının anlaşılabilirliğini dile getirmektedir (Emerson, 1887: 31).

Şekil 3.4 : “Et satıcısı ve aç sürüler” (Cox, 1887: 447)

“Geri kalmışlık söylemi” bağlamında, incelenen metinlerde İstanbul’da sanat aktiviteleri ve sanatçı kesimin yokluğunun altının çizildiği görülmektedir. Leech “Diğer Avrupa ülkelerinde ana çekim merkezleri olan resim ve heykel galerileri, bilim ve sanat müzeleri İstanbul’da yok” (Leech, 339) derken, Cox “İstanbul’da bilim ve sanat açısından elit bir kesim var mı?” sorusunu sormakta, oldukça değerli tablolarıyla Türk ressam Osman Hamdi Bey’i bu kesim içerisinde değerlendirmektedir. Ancak yazar “Birkaç tane editör var. Emek verilmiş, eserleri basılmış ve eseri bir de sansüre uğramamışsa onu belki bir edebiyatçı olarak değerlendirebiliriz. İşte hepsi bu kadar” sözleriyle İstanbul’da entellektüel bir grubun var olmadığını dile getirmektedir (Cox, 1887: 48).

Bunun yanı sıra gezginler İstanbul'da modern hayatın gerekliliklerinin sağlanamadığını sokaklar ve çeşitli kurumlar üzerinden betimlemektedir. Melville, sokakların bir planlamaya sahip olmadığını, sokaklarda yürümenin adeta ormanda kaybolmayla eşdeğer olduğunu, sokakların “korularla bir gibiymişcesine isimleri, numaraları, hiçbir şeyleri” olmadığını ifade etmekte (Melville, 1955: 79) ve meydan ya da park gibi açık alanlar var olmadığı için kentte nefes almanın güç olduğunu söylemektedir (Melville, 1955: 85). L. Stoddard ve Ricketts de sokakların ismi olmadığını, evlerin de numaralarının bulunmadığını belirtmektedir (Stoddard, L., 1908: 32; Ricketts, 1844: 197).

Ricketts şehirde postanenin bulunmadığını, bu durumun Türkleri rahatsız etmediğini, ancak Pera'da bir tanesinin orada yaşayan yabancılar tarafından açtırıldığını ifade etmektedir (Ricketts, 1844: 198). Postanenin olmayışına dair Hepworth de bir yorum getirmekte ve “İstanbul'da bile mektupların dağıtımı için bir yer yok. (...) Bir komşunuza mektup yollamak istediğinizde, bir ulak dışında başka yönteminiz olmasa New York'un ne hale gelebileceğini hayal edin!” sözlerine yer vermektedir (Hepworth, 1898: 36).

Clayton ise hastane ya da düşkünler evinin olmayışının altını çizmekte, “Kör, sakat ve zeka özürlüler hayırseverlerin yardımına güvenmeliler yoksa açlıktan ölürlər. Köpekleri ve kuşları besliyorlar ancak kendi yardıma muhtaç insanlarını yardım dilenmeye muhtaç bırakıyorlar” demektedir (Clayton, 1892: 150). Richardson da hastaneler konusuna değinmekte ve varolan hastanelerin çağdışı ve çağı yakalayamayacak durumda olduğunu belirtirken, Florence Nightingale'in çalışmış olduğu hastanenin muazzam bir yapı olduğunu ancak çok az kullanıldığını dile getirmektedir (Richardson, 1898: 319).

Hepworth ayrıca şehrin Türk sakinlerinin genelini diğer milletler hakkında oldukça az fikirleri olduğunu belirtmekte, “Biri çamurdan kulübelerde yaşıyorsa, dünyanın geri kalanının da çamurdan kulübelerde yaşadığını zannedecektir. Ancak bizim orta sınıfımızın yaşadığı evlere dair ufak bir fikir vererseniz –lüksü değil sadece konforu ve kolaylıkları- böylece yaşadıkları çamurdan kulübeleri yıkıp, daha iyilerini yapacaklardır” demektedir (Hepworth, 1898: 33).

Bunların yanı sıra Day'ın belirttiği üzere Amerika'dan Osmanlı'ya ithal edilen ürünler Amerikan bezi ve gazyağıdır. Bununla ilgili Cox'un kitabında yer alan çizim “Geri kalmışlık söylemi” kapsamında oldukça ilginçtir. “Eski ve yeni Bizans'ın perileri” başlıklı çizimde (Şekil 3.5) “eski” Bizans döneminde resmedilen kadınlar

başlarında Yunan amforaları taşırken, Osmanlı kadını başında Amerikan gazyağı tenekesi taşımaktadır. Kadınların yanında ise ilk çizimde güvercinler yer alırken, ikincisinde sokak köpeğinin olması dikkat çekicidir.

Şekil 3.5 : “Eski ve yeni Bizans’ın perileri” (Cox, 1887: 160)

3.3 Oryantalist İfadeler

Yazarların kurumsal modernleşme konusunda yaptıkları olumlu yargıların, günlük hayatta gerçekleşen değişimler söz konusu olduğunda değiştiği görülmektedir. Doğu'nun, Batılılaştıkça gizemini, görkemini ve pitoreskliğini yitirdiği yönündeki yorumlar dikkat çekicidir. Bu bağlamda gezginlerin okudukları ve duydukları doğrultusunda İstanbul'a geldiklerinde sahip oldukları Doğu imgesi, kıyafetler, çarşılar ve şehir içindeki bölgeler arası farklılıklar üzerinden oryantalist ifadeler değerlendirilmiştir.

Willis, Doğu'nun pitoreskliğini kaybettiğini, kıyafetlerin, alışkanlıkların, karakterlerin, herşeyin büyük bir değişimden geçtiğini belirterek “Türkler Asya'ya sürüldüğünde, görkemli başkent de başka bir Paris olacak. Seyahat koşullarının iyileşmesi ile İstanbul'da bir yaz, İtalya'da bir tura eşdeğer olacak” sözlerini dile getirmektedir (Willis, 1835: 272).

Leland ise İstanbul'un beklediği kadar Doğulu bir görünümünün olmadığını, kendisine göre oldukça medeni bir görünüşü olduğunu, hatta oldukça Avrupai olduğunu dile getirirken, sokaklarda sürekli Avrupalıların görülebileceğini ifade etmektedir (Leland, 1890: 168).

Stephens Doğu'nun görkemini kaybolduğuna gördükleri sonucunda ikna olduğunu ya da Doğu ile özdeşleştirdiği hayali görkemli manzaraların hiç varolmadığını belirtirken, hayalindeki güçlü ve görkemli sultan imgesini aklından çıkaramadığını dile getirmektedir (Stephens, 1839: 49).

Shoemaker "Hafızasında Osmanlı başkentinin 20 sene öncesindeki hali kalan varsa, bu anıyı canlı tutun ve başka bir ziyaretle bozmayın. Muazzam bir değişim var ancak pitoresk görüntüleri sevenler için bu durum içler acısı" demektedir (Shoemaker, 1895: 304).

F. Ward ise, "Doğulu hükümdarların saltanatı artık hayalgücü yüksek şairlerin gözde konularında yer almıyor ya da gezginlerde merak ve keyif uyandırmıyor" demekte ve artık herşeyin değişip Avrupalı olduğunu dile getirmektedir (Ward, F., 1851: 97).

Schroeder'in sözleri ise gezginlerin klasik Doğu hikayelerini okuyup, İstanbul'da bu sahnelerle karşılaştırma yaptıklarını göstermektedir: "Hiçbir şairin düşleri, ressamın renkleri hatta Alaaddin'in Lambası ya da Şehrazad'ın (Scheherazade) akli bu akşamın gerçeklerini, Boğaziçi'ni anlatmaya yetmez" (Schroeder, 1846: 140). Furniss'in beklentilerinin de Schroeder gibi Doğu edebiyatı ürünlerine göre şekillendiği görülmektedir: "Boğaziçi ve Marmara Denizi'nde vezirler görmesiniz, haremlere girmesiniz, hiçbir huriyi esir edemesiniz, Alaaddin'in Lambası'nı ovalamasanız da, antik eserleri ve kıyılarıyla sizi hiçbir zaman hayal kırıklığına uğratmayacaktır (Furniss, 1850: 264).

İstanbul'un kozmopolit yapısını Dwight, İstanbul'un gönülsüzce iki uç noktayı bir arada bulundurduğuna dikkat çekerek "Eski ve yeni, Avrupalı ve Asyalı, Hristiyan ve Müslüman... İstanbul diğer kentler arasında Janus² gibi, yüzü her yöne dönük fakat durmak bilmeyen olaylar sebebiyle, Batılı teşebbüslerin nefesini hissetmeye zorlandı ve bu etki altında yavaşça değişiyor" sözleriyle değerlendirmektedir (Dwight, H. G., 1915: 16).

² Janus, bir yüzü bir yana, bir yüzü başka yana bakan iki yüzlü Roma tanrısıdır. Bu tanrının resmine Roma paralarında raslanır. Janus'a ait olan bu resimde yüzlerden biri kentten içeri girenlere, öteki ise kentten çıkanlara bakar.

Pera'nın Avrupalı fiziksel ve sosyal çevresinin de gezginlerde hayal kırıklığı yarattığı söylenebilir. Stoddard, Pera'nın çok Fransız olduğunu, ancak Türkiye'ye Paris'in ucuz bir versiyonunu görmek için gelmediklerini, bu sebepten Tarihi Yarımada'ya doğru yola çıktıklarını söylemektedir (Stoddard, C., 1898: 282). DeLeon ise “Pera'ya ayak bastığınızda kendinizi, birkaç minare ve kubbe dışında çok az oryantal öğeye sahip bir Avrupa şehrinin taklidi içerisinde buluyorsunuz” demektedir (DeLeon, 1890: 132).

Şekil 3.6 : Çarşıdan bir görüntü (Cox, 1887: 460)

İstanbul'un çarşıları (Şekil 3.6) açısından genel yargı, Cox'un da “Avrupa modası çarşayı öldürüyor” sözleriyle belirttiği gibi, beklentiler doğrultusunda ürünler ve ortamların yokluğudur. Child, gezisi sırasında İstanbul çarşılarında önemsiz ürünlerin bulunduğunu, Louvre ve Bon Marche gibi Fransa ve İngiltere çarşılarında daha çeşitli oryantal ürünlerin bulunabileceğini belirtmektedir (Child, 1889: 36). Yine Bellows da İstanbul çarşılarında her müşteriyi kandıracak kadar iyi yapılmış, Belçika, Almanya, Fransa ve İngiltere'de üretilen, doku, renk ve kumaş olarak tamamen oryantal garip ürünlerin bulunacağını dile getirmektedir (Bellows, 1868:

420). Grosvenor hemen hemen tüm Türk ürünlerinin çarşılarından çekildiğini ve yerel kumaşların Batı Avrupa'dan gelenlerle eşitsiz bir rekabete sürüklendiğini (Grosvenor, 1895: 760) belirtirken, “Türk ipeklisi” olarak adlandırılan ve muhtemelen Osmanlı topraklarında işlenen ürünlerin artık Fransa'dan ithal edildiğini söylemektedir (Grosvenor 1895: 763). Leech ise, çarşıların oldukça medeni görüldüğünü, ürünlerin Avrupa'daki şehirlerde olduğu gibi sergilendiğini, her çeşit ürünün yer aldığını ancak oryantal karakterden yoksun olduğunu belirtmektedir (Leech, 1869: 43).

Şekil 3.7 : Sultan Abdülmecid (Howe,1856: 92)

Osmanlı kıyafetlerindeki Avrupalılaşma ve tek tipleşme de ilgili metinlerde üzerinde durulan konulardan biridir. Bu çerçevede Shoemaker “Galata Köprüsü”nde ilginç bir şekilde renk yoksunluğuyla karşılaşıyorsunuz. Keskin bir donuk renk göze ızdırap veriyor. Sonunda fark ediyorsunuz ki, sarıklar ve kadın ve erkeklerin muhteşem Türk kıyafetleri gözden kaybolmuş” sözlerine yer vermektedir (Shoemaker, 1895: 305). Wallace ise Cuma selamлығыndan söz ederken “Oryantal elbiseler kaybolduktan sonra camiye gidişteki tören de değişti. Başdöndürücü mücevherler serpiştirilmiş, havalanan kaftanlar, mücevherli sarıklar ve kılıçlardan oluşan manzara şimdi ancak müzelerde ve hazine dairelerinde görülebiliyor” demektedir (Wallace, 1898: 8). Wallace ayrıca bayramlaşma töreninden bahsederken, eski törenlerin daha güzel olduğunu, modern Fransız ceketinin kaftanlar gibi törenlere uygun bir şekilde öpülemeyeceğini sözlerine eklemektedir (Wallace, 1898: 29, 30). Ayrıca Howe’un metninde “Sultanların kıyafetleri önceden son derece görkemliydi. Sarıkları ve tüm kıyafetleri muazzamdı ancak günümüzde kıyafetleri oldukça sade” altıyazısıyla Sultan Abdülmecid’in Memlük mimari öğelere sahip yapılardan oluşan bir arka planla resmedildiği (şekil 3.7) görölmektedir (Howe, 1856: 92).

4. İLK İZLENİMLER VE KARŞILAŞTIRMALI ANLATIMLAR

4.1 Kente Yaklaşım ve İlk İzlenimler

İncelenen gezginlerin üç farklı yol ile İstanbul'a ulaştıkları görülmektedir. Grosvenor bu güzergahlardan ilki olan demiryolu seçeneğini şöyle dile getirmektedir: “En kısa, tekdüze ve en az enteresan olanı Viyana’dan, Meriç Nehri’ni takip ederek, Trakya Ovası’ndan zigzaglarla ilerleyen tren yolu ile seyahat. Bulgaristan’ı geçtikten sonra biçimsiz sıralanmış dağların arasından, ardından Marmara Denizi kıyılarından 10 mil kadar ilerledikten sonra, şehrin güneybatı köşesinden mütevazı bir şekilde, metropolise ancak anlık bir bakış atarak ulaşıyorsunuz” (Grosvenor, 1895: 5).

İstanbul'a ulaşmak için ikinci seçenek ise Karadeniz üzerinden deniz yolu ile seyahattir. “İkinci yöntem, Karadeniz’in hızlı bir biçimde büyüyen liman kentlerinden deniz yolu ile güneye inmek. (...) Buharlı geminin güzergahı bazen bir yaz günündeki kadar sakin bir göl, bazen ise okyanus dalgaları gibi yüce ve karşı konulamaz sulardan oluşuyor. Dümen, rotasını her değiştirdiğinde başka bir güzellik ortaya çıkıyor. Gemi ilerledikçe, peyzajın mucizeleri de artıyor. Birbirine yaklaşan, saraylarla süslenmiş kıyılar, yüce bir koridor oluşturuyor ve yolculuk Topkapı Sarayı ve yedi tepeli İstanbul’un (Stamboul) ruhani görkemi görüldüğünde sona eriyor” (Grosvenor, 1895: 5,6).

Üçüncü yöntem ise Çanakkale Boğazı’ndan kente deniz yoluyla ulaşmaktır. Bu, rehber kitaplar ve diğer seyahatnamelerin gezginlere tavsiye ettiği üzere en çok tercih edilen ve en pitoresk görüntünün elde edilebileceği yöntem olarak nitelendirilmektedir. “Üçüncü rota diğer ikisinin oldukça önüne geçiyor. Dünyada eşi benzeri yok. Avrupa’daki herhangi bir yerden başlayan yolculuğun rotasında gemi, efsunlu Yunan Adaları’nın doğusuna doğru ilerler, (...) Çanakkale Boğazı’na, antik Hellespont’a, giriş yapar. (...) Gemi Sestos’ta, Xerxes’in gemilerden oluşturduğu köprüsünü yıkan, Leander ve Hero’nun cansız bedenlerini kıyıya taşıyan ve Lord Byron’ın yüzerek karşı kıyıya geçtiği dalgaları yararlanarak ilerler. (...) Adalar ve Asya ve Avrupa’daki tepeleriyle İstanbul (Şekil 4.1), uçuğu kendisine çeker” (Grosvenor, 1895: 6, 7).

İncelenenler arasında demiryolu ile kente ulaşan üç gezgin bulunmaktadır. Bunlardan Clark, Ankara'dan İstanbul'a ulaşan yeni bir tren yolunun açıldığını ve bu şekilde şehre ulaştığını belirtmektedir (Clark, 1894: 553). Yine demiryoluyla İstanbul'a ulaşan Terry, turistlerin deniz yoluyla kente gelmelerinin söylendiğini ancak herhangi bir tepeden gözlemlenen panoramanın bir fark yaratmadığını dile getirmektedir (Terry, 1894: 108). Son olarak Moore ise "İstanbul'a trenle giderken uzun ve bataklık gibi bir düzlükten geçiyorsunuz. Yolun kenarlarında deve kervanları hantal bir şekilde ilerliyor. Tren ilerledikçe, turnalar, pelikanlar ve leylekler görkemli bir şekilde yükselip, uzaklaşıyorlar. İstanbul'un dışındaki yerleşimler oldukça itici. Tren, sıralar halinde bulunan, perişan konutların arasındaki yoldan geçiyor. Çoğu bir kumaşçı sandığından büyük değil ve çatıları düzleştirilmiş gazyağı tenekeleriyle kaplanmış, (...) İstanbul'a trenle girmek hiç çekici değil. Güzelliklerini görmek için Boğaziçi'nden gelmek gerekiyor." (Moore, 1906: 69).

Şekil 4.1 : İstanbul'un topoğrafyası (Samuel, S., 1887: 173)

Deniz yoluyla İstanbul'a ulaşanlar, öncelikle, genel olarak manzaranın kendilerini ne kadar etkilediğini, İstanbul'a deniz yoluyla yaklaşırken görülen manzarayı yazarların senelerce kaleme döktüklerini fakat şehrin ilk görüntüsünün ifade edilemez güzellikte olduğunu dile getirdikten sonra, Ayasofya, Sultanahmet Camisi, Topkapı Sarayı, bazı seyahatnamelerde Yedikule ve Süleymaniye Camisi gibi silüette yer alan belli başlı yapılar tasvir edilmektedir. Bunun yanı sıra, İstanbul'un üç şehri (Bilad-ı

Selase) diye tanımlanan Suriçi (Stamboul) (Şekil 4.2), Galata-Pera ve Üsküdar'ın konumlarına ve kentin bu bölümlerinde yaşayanların sosyal profillerine ilk anlatım dahilinde yer verilmektedir. Daha detaylı anlatımların da yer aldığı seyahatnameler bulunmakla birlikte, Bizans imparatoru Konstantin'in yer seçimini de şehin konumu ve manzaranın güzelliği ile değerlendiren yazarlar da bulunmaktadır.

Şekil 4.2 : Galata'dan Suriçi manzarası (Green, L., 1889: 162)

Gezginler genellikle kente yaklaşım sırasında, şehrin peyzajı, üç şehrin birlikteliği, camilerinin kubbeleri ve minarelerinin yarattığı etki ve yapılarıyla dünyadaki en güzel manzaraya sahip olduğunu dile getirmektedirler. Jones “Gözleriniz öncelikle şehre ve çevresine, sonra Boğaziçi’ndeki yerleşimlere, buradan Marmara Denizi’ne ve sonra İstanbul’a dönüyor. Dünyada başka bir yerde böyle bir manzara yok.” (Jones, 1829: 89) ifadelerini kullanmakta, Lynch ise “Manzaranın güzelliğini kalem tasvir edemez, karakalem resmedemez, bu sebepten tasvir etmeye girişmeyeceğim” (Lynch, 1849: 57) demektedir, Taylor ise, “Dünyanın herhangi bir yerinde bundan daha muazzam bir manzara nerede bulunabilir ki?” (Taylor, 1852: 322) sözlerine yazısında yer vermektedir. Genelde yer alan betimlemelere bir örnek olarak ise Vassar’ın yazısı uygundur: “Hiçbirşey Haliç’e girmeden önceki manzarayla karşılaştırılmaz. Gözleriniz, bir yarısı Avrupa’da, diğer yarısı Asya’daki manzaraya, camilerin boyalı ve altın yaldızlı minarelerine, kabarık kubbelerine, evlerin üzerinde yükselen sonsuz selvi ağaçlarına - direk ormanına, suyu kaplayan bin tane kayığa

takılıyor. Bunların hepsi toplandığında ve canlandırıldığında bu muhtemelen dünyadaki en dikkate değer görüntü.” (Vassar, 1861: 91)

Şehre ilk bakış o kadar güzeldir ki, Post dünya turuna çıkmış bir İngiliz’in İstanbul’u ziyaret ettiğini, şehrin ilk görüntüsü karşısında çok etkilendiğini ve bu görüntünün güzelliğini bozmamak için karaya ayak basmadan İstanbul’dan ayrıldığını dile getirmektedir (Post, 1830: 316). Durbin ise gece şehre vardıklarını ancak manzaranın yolcular tarafından görülebilmesi için kaptanın açıkta beklediğini ve gün ağırdığında limana yanaştığını belirtmektedir (Durbin, 1845: 185). Ancak şehre yaklaşımda karşılaşılan manzaranın abartıldığını ya da daha önce okudukları doğrultusunda gelişen beklentilerle, manzaranın hayal kırıklığı yarattığını belirten gezginler de bulunmaktadır. Denizci olan Gringo “Manzaralara alışkınım, kolay kolay da dengemi kaybetmem. Bu durumda da hiç uyarılmadım. Aslında, ilk izlenimim hayalkırıklığı oldu.” (Gringo, 1857: 239) demekte, anonim bir Harper’s New Monthly Magazine yazarı ise “İtiraf etmeliyim ki, her ne kadar gezginlerin tahminlerine güvenenlerde hayal kırıklığı normal olsa da, İstanbul’a yaklaşım için yazılanlardaki görkem ve güzellikten eser yoktu,” (Anonim, 1858: 290) sözlerine yer vermektedir.

Gezginlerin büyük çoğunluğu Tophane’de yer alan gümrükten, pasaport ve bagaj kontrollerinden, zaman zaman ise sağlık kontrollerinden geçtikten sonra Galata-Pera’da yer alan otellerine yerleştiklerini ifade etmektedirler. Bu çevrede kaldıkları otellerin isimleri ise şunlardır: Hotel d’Angleterre, Hotel de Byzance, Hotel Bristol, Hotel de Europe, Hotel de France, Globe Hotel, Hotel d’Italia, Hotel of La Pierre, Luxemburg Hotel, Madame Josephine’s, Miseri’s Hotel, Pera Palas Hotel, Royal Hotel, Hotel de Ville de Pesthe.

Kente ayak bastıklarında gezginlerin manzaraya dair olumlu anlatımlarının yerini, şehrin sokaklarının dar ve kirli olması, köpeklerin yoğunluğu (Şekil 4.3), evlerinin çökmüş durumu ve eşyaların insanlar tarafından taşınmasına dair ifadeler almaktadır. Bunun yanı sıra, İstanbul’un dışarıdan görülmesi gerektiği, şehrin içine girince tüm büyüünün bozulduğuna dair genel bir değerlendirme söz konusudur. Post, “Belirli bir mesafeden aydınlık ve güzel görünenler; cansız, can sıkıcı ve kabul edilemez oluyor. İğrenme hoşnutluğun, fakirlik ihtişamın, eskilik görkemin yerini alıyor. İç karartıcı manzaranın her yerinde dar sokaklar ve dökük ahşap evler var. Çamur ve dışkı ayakları kuşatıyor ve bulaşıcı kokular burun deliklerine hücum ediyor. Ufacık bir güneş ışığı, nemli ve yapışkan bir atmosferde kayboluyor. Kısacası herşey, bir

sihirbazın değneği dokunmuş gibi formunu, rengini, hatta tamamen tüm kimliğini değiştiriyor. İstanbul'un uzaktan görünümü ve karanlık ve kasvetli yollarına ayak basmak gibi bir zıtlık çok zor bulunur" (Post, 1830: 317) sözlerine yer vermekte, Noyes "İstanbul'u belirli bir uzaklıktan gördüğünüzde çekici bir güzelliği varmış gibi görünüyor, ancak açıkcası surların içerisinde bu halüsinasyon bir rüya gibi kayboldu. Görkeme ve güzelliğe dair bütün düşünceler sona erdi. Ben ise labirent gibi olan tasvir edilemeyecek sokakları ve sıralar halindeki yıkık evleri ile şehrin nasıl bu kadar muazzam bir görsel yanılma yaratabildiğini düşündüm" (Noyes, 1858: 385) demekte, Kendall ise "Sultan'ın şehri hakkında şişirilmiş düşüncelerim, karaya çıkıp kentin dar, çarpık, çok pis sokaklarını, her çeşit insanın yer aldığı büyük kalabalığı, köpekleri ve eşekleriyle korkunç ve geçit vermez karışımı gördüğümde anında sönüverdi" (Kendall, 1860: 62) diyerek kente ayak bastığındaki düşüncelerini dile getirmektedir.

Şekil 4.3 : İstanbul'un köpekleri (Moore, 1906: 162)

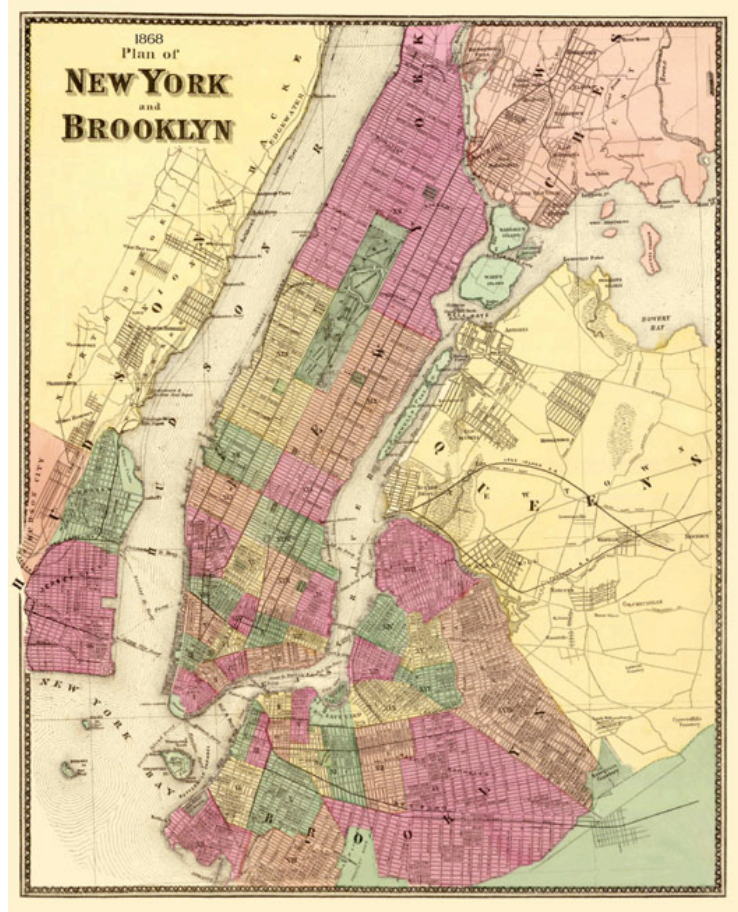
4.2 Karşılaştırmalı Anlatımlar

Gezi metinlerinde yazarların İstanbul'un coğrafi konumuyla, ayrıca Suriçi - Pera ve Üsküdar arasındaki sosyal farklılıklarla ilgili anlatımlarını New York şehri ile karşılaştırma yaparak güçlendirdikleri görülmektedir. Seyahatnamelerde Boston ve San Francisco gibi diğer Amerika kentleriyle de karşılaştırmalar yer almakla birlikte, Doğu yolculuğu sırasında gördükleri kentlerle de karşılaştırmaya giden yazarlar vardır. Bu bağlamda topoğrafya, kent manzarası, sokaklar, mesire alanları karşılaştırmalara konu olmaktadır.

Jones, İstanbul'un (Şekil 4.4) konumunu New York (Şekil 4.5) ile karşılaştırmakta ve Marmara Denizi'ni Hudson Nehri'ne, Haliç'i ("Harbor" terimi kullanılmıştır) East River'a ve Boğaziçi'ni de New York Körfezi'ne benzetmektedir. Ancak yazar "Benzerlik burada sona eriyor. Yükselen kubbe ve minareler Doğu kentlerini kendine özgü kılıyor, bilhassa da İstanbul'u. Çünkü bunlar başka herhangi bir yerde oransal olarak bu kadar fazla değil. Uzaktan bakış etkisi için bu kadar iyi hesaplanmış başka bir şey bilmiyorum" sözlerine yer vermektedir (Jones, 1829: 93).

Şekil 4.4 : 1807 İstanbul Şehir Planı (Url-1)

Şekil 4.5 : 1868 New York Şehir Planı (Url-2)

Porter da İstanbul'un konumunu ve kentin mimarisini betimleyebilmek amacıyla karşılaştırmaya girişmiş ve Boğaziçi'nin Karadeniz'e açılan bölümünden söz ederken "Şimdi arkanızı dönün, New York'un bin tane, gökyüzüne doğru sivrilmiş kule ve minareleriyle sonsuzluğa uzandığını, New Jersey'nin yetmiş ile yüz bin ruha sahip bir nüfusu olduğunu, Brooklyn ve Navy Yard'ın da aynı sayıda nüfusa sahip olduğunu, New York Körfezi'nin yer yer muazzam adaların yer aldığı sonsuz denize uzandığını, şehirlerle çevrili olduğunu, gemi ve teknelerin her yöne hareket ettiğini, kaleler, saraylar, gözetleme kuleleri, hisarlar, nehrin iki yanında her dokuz ya da on milde birbirlerine değen uzun bir sıra köylerin olduğu, tepelerin cennete eren ağaçlarla taçlandırıldığı, arka planda Uludağ'ın karlı tepesinin eter kadar hafif bir atmosferde belirdiği bir yer düşünün. Bunu hayal ettiğinizde Boğaziçi, Suriçi, Üsküdar, Galata, Karadeniz'e giriş ve Marmara Denizi hakkında belki zayıf bir fikriniz olabilir" demektedir (Porter, 1835: 22).

Haight Boğaziçi'nin daha çok uzun bir göle benzediğini, Hudson Nehri'nin dağlık bölge içerisinde gömüldüğü gibi Boğaziçi'nin de yüksek tepelerin içerisine

gömüldüğünü fakat detaylarıyla tamamen farklı özellikler gösterdiğini ifade etmektedir (Haight, 1840: 25).

Haight ayrıca, bir taraftan Haliç, diğer taraftan da Marmara Denizi ile sınırlandırılmış Suriçi burnunun form olarak Manhattan Adası'nın alt yarısına, eskiden Bizans İmparatorluğu'nun yerleştiği bölümün ise New Amsterdam'a³ (Şekil 4.6) benzediğini dile getirmektedir (Haight, 1840: 31).

Şekil 4.6 : Castello Planı'na göre 1660 senesinde New Amsterdam (Url-3)

Durbin, İstanbul'un toplam nüfusunun bir değerlendirmesini yaptıktan sonra, nüfus tahmininin ülkedeki her şehir için geçerli olduğunu ancak İstanbul'da Asya ve Avrupa yakasındaki çeşitli banliyölerin tahmini daha da güçleştirdiğini dile getirmekte ve "Bu banliyöler, Brooklyn, New Jersey (Jersey City) ve Hoboken'in New York'tan ayrıldığı gibi, dar su akıntılarıyla şehirden ayrılmaktadır" sözlerine yer vermektedir (Durbin, 1845: 238).

Choules ise bir yabancıнын İstanbul'da karaya çıkarken gözlemlerinin oldukça ilginç olduğunu söylemekte ve "Kişi çok görkemli ve muazzam bir şehri seyrederken, kendisini New York'un en dar sokakları veya North River'in iskelelerine yönelen

³ New Amsterdam, Manhattan Adası'nın güney burnunda 17. yüzyılda kurulmuş bir Hollanda kolonisidir

en kötü sokaktakilerle karşılaştırılamayacak pislik manzaraları içerisinde bulur” demektedir (Choules, 1854: 280).

McCormick, New York’taki et lokantalarının ve Londra’daki cin satan barların (gin palace) yerini İstanbul’da kahvehanelerin aldığını dile getirmektedir (McCormick, 1860: 308).

Cox, New York ve İstanbul sokakları arasında bir karşılaştırma yapmakta ve İstanbul’un büyüünün kirli, kötü döşenmiş, dar, köpeklerin ve eşeklerin yer aldığı, araçların bulunmadığı, inişli çıkışlı yollarında gezinmeye başlandığında yok olduğunu dile getirmektedir. New York’un en bakımsız arka sokaklarının, İstanbul’un en iyi sokaklarından bile daha iyi olduğunu ve bir karşılaştırma yapmanın New York’a hakaret olacağını ifade etmektedir (Cox, 1854: 218).

Cox, Pera sokaklarının Suriçi’ndeki sokaklar kadar kalabalık olmadığını ancak güneşli bir öğleden sonrasında İstiklal Caddesi’nin (Grand Rue), eskiden Broadway, o dönemde ise New York’taki Fourteenth Street kadar kalabalık olduğunu dile getirmektedir (Cox, 1887: 440).

Anonim bir Harper’s New Monthly Magazine yazarı ise Haliç’in üç köprü ile geçildiğini, Pera, Galata ve Stamboul’un aslında bir şehir meydana getirdiklerini ancak bölge sakinlerinin, New York ve Brooklyn arasında olduğu gibi bir ayrım içerisinde olduklarını dile getirmektedir (Anonim, 1858: 291).

Bellows da İstanbul ve New York’un konumlarının benzerliğinin altını çizmekte ve sekiz mil uzunluğa ve bir mil genişliğe sahip Boğaziçi’nin, İstanbul’un East River’ı olduğunu belirtmektedir. Yazar devamında “İki yakada, köyleri ve konutları ile dolu tepeleri Hurl-gate’ten farklı değil, ancak daha az kalabalık. Karadeniz daha geniş bir Sound. Bir veya iki mil uzunluğundaki Haliç ise bizim Hudson’a benziyor. Sadece, Haliç şehri ikiye ayırıyor (...)” sözlerine yer vermektedir (Bellows, 1868: 415).

Day, Boğaziçi’nde vapurların bir aşağı, bir yukarı hareket ettiğini, günde 15 sefer yaptığını ve gece ile gündüz trafiğinin Brooklyn ve Jersey feribotlarındaki manzarayı anımsattığını dile getirmektedir (Day, 1874: 240).

C. Morris, ziyareti sırasında halka açık bahçelerin ve mesirelerin planlandığını ve bitkilendirme aşamasında olduğunu, birçok iyi araba yolunun yapıldığını belirtmektedir. Bu yolların Rumlar, Ermeniler ve Avrupalıların inşa ettikleri ve geniş bir manzaraya sahip konutların çevresinde yapıldıklarını ve Napoli ya da New

York'un daha güzel çevrelere sahip olmadığını ifade etmektedir (Morris, C., 1896: 640).

Warner, Bebek sırtlarından Boğaziçi manzarasını yazısında ele alırken, bu kadar güzel bir görüntüyle karşılaşmadığını belirtmekte ve buranın kendisine West Point'teki Hudson'ı hatırlattığını ifade etmektedir. Yazar ayrıca “Eğer doğanın kendini kopyaladığından şüphelenirsek, şunu söyleyebilirim ki, birisini yaparken diğeri aklındaydı.” demektedir (Warner, 1893: 435, 436).

Hendrix öncelikle Boğaziçi'nin güzel bir akarsu olduğundan, bazılarının burayı Hudson ile karşılaştırdığından fakat Boğaz'ın kendisine özgü bir güzelliği olduğundan söz etmektedir (Hendrix, 1878: 484). Ayrıca yazar New York'un North River ve East River'la, New Jersey ile Brooklyn şehirlerinin iki yanında yer almasıyla sadece konum olarak İstanbul'u hatırlattığını, New York Körfezi'nden bakıldığında İstanbul'un dikkat çekici konumuna dair genel bir fikir edinileceğini dile getirmektedir (Hendrix, 1878: 485).

Marvin İstanbul'un konumundan dolayı bir dağıtım merkezi olabileceği yorumunu getirmekte ve Boğaziçi Londra'yı imar eden kişilerin elinde olsaydı, İstanbul'un iki veya üç Londra'ya eşit olabileceğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra İstanbul'da da New York gibi üç şehrin olduğunu dile getiren yazar, Pera-Galata, Tarihi Yarımada (Stamboul) ve Üsküdar'ın konumlarını tasvir etmektedir (Marvin, 1878: 501).

Emerson, “Karadeniz ve Marmara Denizi'ni birleştiren Boğaz'a oldukça benzer bir şekilde East River da Long Island Koyu ve New York Körfezi'ni birleştiriyor” demektedir (Emerson, 1887: 23). Bunun yanı sıra New York, Napoli ve İstanbul'un en güzel limanlara sahip olduğunu belirten yazar, Napoli Körfezi'ni ziyaret etmediğini fakat New York limanının İstanbul'unkinden daha güzel olduğunu ifade etmektedir (Emerson, 1887: 34).

Groome sadece Boğaz'ın Asya kıyısında yer alan şehrin Üsküdar olarak adlandırıldığını ve buranın “İstanbul'un Brooklyn'i” olduğunu söylemektedir (Groome, 1891: 257).

Hepworth İstanbul sokaklarıyla ilgili, “Kaldırım kenarlarını konutlardan dört ayak (yaklaşık 1.2 metre) uzaklıkta olacak şekilde New York sokaklarını genişletin, burayı 20 nesil boyunca temizlemeyin, sonra Kasım yağmurunun 15 gün süreyle yağmasına

izin verin. İşte size İstanbul sokaklarıyla ilgili doğru bir örnek” yorumuna yer vermektedir (Hepworth, 1898: 22).

Porter, İstanbul’un köpeklerinden söz ederken, daha önce yazılanların doğru olduğunu fakat kentte artık eskisi kadar köpeğin kalmadığını, ancak bir zamanlar New York’taki yaban domuzları kadar çok sayıda olduklarını belirtip, New York’ta her sokağa bir köpek düşüyorsa, İstanbul’da bu sayının on olduğunu dile getirmektedir (Porter, 1835: 297).

Howe Topkapı Sarayı’nın çevresi ve sarayın 3 mil (yaklaşık 4.8 km) çevreye sahip bir çemberin alanını kapladığını, alanın ise form olarak New York’taki Chambers Street’in batısına benzediğini dile getirmektedir (Howe, 1856: 92).

Howe ayrıca İstanbul ve New York’un topoğrafik olarak önemli benzerlikler taşıdığını belirtmektedir. Buna göre benzerliğin daha iyi algılanabilmesi için pusulanın New York, North River ve körfezi için ters çevrilmesi gerektiğini ifade etmekte, pusulanın kuzeybatı yerine kuzeydoğuya yönlendirilmiş olduğunda bu bölümün Sarayburnu’nun topoğrafyasıyla oldukça benzediğini dile getirmektedir. Ayrıca Jersey City’nin (New Jersey) Üsküdar ile, East River’ın ise Haliç ile benzeştiğini belirten yazar, Tophane, Galata ve Pera’nın da Brooklyn ve kıyıları ile benzerlik gösterdiğini sözlerine eklemektedir. Bunun yanı sıra Suriçi’nin kapladığı alan ve form da Manhattan Adası, Thirtieth Street’in batısına benzemektedir (Howe, 1856: 100, 101).

Şekil 4.7 : 1910 senesinde “The Bowery” (Url-4)

Dwight, Grand Rue de Pera, Broadway olarak kabul edilirse, Galata'nın ana aksının da Bowery'ye (Şekil 4.7) benzetilebileceğini dile getirmektedir (Dwight, H.G., 1915: 182).

Yazarlar İstanbul'un topoğrafik özelliklerine ilişkin betimlemelerini güçlendirmek amacıyla New York'un topoğrafyası ile karşılaştırmalı anlatımlar gerçekleştirmişlerdir. Bu bağlamda Boğaziçi, East River'a, Haliç ise Hudson River'a benzetilmektedir. Bunun yanı sıra, New York-Brooklyn arasındaki toplumsal ayrım da İstanbul çerçevesinde Tarihi Yarımada-Galata ve Pera-Üsküdar arasındaki sosyal ayrıma benzemektedir.

Bir diğer karşılaştırma yapılan Amerikan kenti ise Boston'dır. Dorr, Boston'ın limandan "State House binasının kubbesi ve taşıyıcıları ile taçlandırılmış" görünüşünün (Şekil 4.8), İstanbul'daki herhangi bir tekil görünüşle benzerlik oluşturduğunu dile getirmektedir. Yazar sonrasında "Ayrıca Boston'daki gibi bir bina ve binanın kubbesiyle, birçok tepeden yükselen minareler ve kulelerle çevrelenmiş yedi veya sekiz kentin bir büyük metropolis oluşturmak için bir araya geldiğini düşünün. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine dair kısmi bir fikriniz oluşacaktır" demektedir (Dorr, 1856: 334).

Şekil 4.8 : Dorchester'dan Boston şehrinin görünümü (1841) (Url-5)

Benjamin İstanbul ve San Francisco arasında bir karşılaştırmaya gitmekte ve “Golden Gate ve Haliç, San Francisco ve İstanbul çağımızın en dikkat çekici şehirleri. Günümüzün gelişimini belirleyen en karakteristik formlardan ikisi. Bu şehirler, mevkilerinden dolayı en büyük ticaret trafiğine sahipler. İkisi de medeniyetin merkezleri ve ikisi de dünyanın bir yarısının görkemli kentleri. Birisinde kesintiye uğramadan devam eden Batı’nın dehasını, diğerinde ise genç, şevk dolu, zapt olunamayan, atalarının doğum yerine dönen ve Şark ve aynı zamanda Batı’nın mirasçılığını iddia eden, geçmiş zamanın bitkin ırklarının durgun damarlarına hayat iksiri akıtma isteği olduğunu görüyoruz.” sözlerine yazısında yer vermektedir (Benjamin, 1867: 9,10).

Moerlein Kahire ve İstanbul arasında bir karşılaştırmaya yer vermekte ve “İstanbul Kahire kadar ilginç bir şehir değil. Deyim yerindeyse çok fazla Avrupalılaşmış. Hatta Türkler kendi geleneksel giyimlerinden vazgeçip, diğer ülkelerdekini benimsemişler. ‘Kırmızı fes’ hem Türkler hem de Hristiyanlar tarafından giyiliyor” demektedir. Yazar ayrıca Kapalıçarşı’nın yine de ziyarete değer olduğunu fakat Kahire’dekine göre, oryantal cazibe ve özgün çekiciliğinden yoksun olduğunu sözlerine eklemektedir (Moerlein, 1886: 167).

İstanbul öncesinde Sofya’yı ziyaret etmiş olan Moore bu iki şehri değerlendirmekte ve İstanbul’un Sofya’nın antitezi olduğunu, birisinin kırsal, küçük ve yeni bir kent, diğerinin ise saraylar, yoksul yapılar, sahipler ve köleler ve bakımsız barbar görkemine sahip eski, büyük bir imparatorluk kenti olduğunu ifade etmektedir (Moore, 1906: 69).

Bu kentlerin yanı sıra yazarlar metinlerinde Paris, Viyana gibi kent karşılaştırmalarına da yer vermişlerdir. Yazarların Post şehirdeki konutların genellikle az katlı olmasından dolayı, şehrin büyüklüğüne oranlandığında Londra ya da Paris kadar yoğun nüfuslu olmadığı yorumunu getirmektedir (Post, 1830: 322).

Porter Topkapı Sarayı’nı çevreleyen surların üç buçuk mil (yaklaşık 5.6 km) kadar bir uzunluğa sahip olduğunu, ya da başka bir deyişle Saray’ın yaklaşık olarak Viyana’yı çevreleyen surların kapladığı alan ile eşdeğer olduğunu ifade etmektedir (Porter, 1835: 38).

Southgate 1836 senesinde şehirde baş gösteren veba salgınından söz ederken, sık sık gerçekleşen bu durumun sebebi için şehrin kirliliğinin gösterildiğini, ancak

İstanbul'un Amerika'daki ticari metropolislerden çok daha temiz olduğunu, ayrıca Yahudilerin de bunun dışında tutulması gerektiğini, bu kesimin alışkanlıklarının kendilerine göre daha titiz olduğunu dile getirmektedir (Southgate, 1840: 86, 87).

Cox İstanbul'u çeşitli kentlerle de karşılaştırmakta ve "Kenti New York ile karşılaştırdım, ancak İstanbul pitoresk manzarası ve ticari avantajları açısından daha üstün. Eski Kudüs ile karşılaştırıldığında ise dini eğitim açısından Kudüs kadar esnek ve etkili olmasa da, daha aktif ve çeşitli. Pera ve Üsküdar arasındaki, Haliç'in üzerindeki köprülerde ve Suriçi'nde dolup taşan insan kalabalığı, Boğaz'da aşağıya ve yukarıya, Asya'ya ilerleyen ve Marmara kıyılarında yol alan buharlı vapurlarıyla, Londra ile karşılaştırıldığında, o kadar kalabalık olmasa da en azından daha ilgi çekici. (...) Paris'le karşılaştırıldığında ise, bir cafe chantant'da houffe dansından, Grand Rue'da İtalyan operasına, piramitler kadar eski ve değişmez Akdeniz'in vahşi müziğinden, kayalık kıyılardaki gök gürültüsüne kadar bu eşsiz ve kompozit kentin sahip olmadığı hiçbir lüks yok" demektedir (Cox, 1887: 395).

Noyes Pera ve Üsküdar mezarlıklarının İstanbul'un Hyde Park'ı ve Champs-Elysees'i olduğunu dile getirmektedir (Noyes, 1858: 435).

Wight İstiklal Caddesi ile ilgili "Grand Rue ya da cadde ancak bir Amerika şehrindeki ara sokak kadar geniş. İki araç zorla birbirlerini geçebiliyorlar" demektedir (Wight, 1888: 185).

Grosvenor, Avrupa'daki hiçbir metropolün, Paris'in bile Notre Dame'ın kulelerinden veya Eiffel Kulesi'nden görülen ağaçlarının benzersiz zenginliği ve doğal parkları ve meydanları olmasına rağmen, İstanbul'daki gibi bir orman ve bahçe görünümünün olmadığını dile getirmektedir (Grosvenor, 1895: 750).

Barrows kitabında "Dünya üzerindeki hiçbir şehir, Venedik dahi, İstanbul'un muazzam konumuyla karşılaştırılmaz" sözlerine yer vermektedir (Barrows, 1898: 239).

5. GEÇ DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞINA DAİR GÖZLEMLER

5.1 Mesire Alanları

5.1.1 Kağıthane düzenlemesi ve ortamı

Kağıthane Mesiresi her ne kadar kentsel bir düzenlemeye sahne olmamışsa da II. Beyazıt döneminden itibaren bir dinlenme alanı olarak hanedan tarafından kullanılmıştır. Kağıthane düzenlemesi (Şekil 5.1) ise III. Ahmed döneminde, 1720-21 senelerinde Yirmsekiz Mehmed Çelebi'nin Fransa'ya elçi olarak gönderilmesinden sonra, Çelebi'nin Versailles, Fontainebleau ve Marly saraylarını anlatan sefaretnamesi ve yanında getirdiği çizimler ile, bu sarayların bahçe düzenlemelerinden etkilenecek şekilde oluşturulduğu düşünülmektedir.

Kağıthane.

Fotoğraf: Guillaume Berggren, 1890.

Şekil 5.1 : 1890 senesinde Kağıthane ortamı, Berggren (Özendes, 1999: 101)

Kayserili Mehmed Ağa'nın sorumluluğunda, tasarımda Kağıthane Deresi "Cetvel-i Sim" ismiyle anılan 800 zira (500-600 m.) uzunluğundaki, mermer rıhtımlı ve setli bir kanal içerisine alınmıştır. Setler üzerinde biri ejderhalı üç fiskiye ve kanalın yanlarında da iki çeşme bulunmaktaydı. Yine kanalın iki yanına o dönemde çok sayıda ahşap kasır inşa edilmiştir (Kuban, 2007: 515).

Şekil 5.2 : Avrupa'nın Tatlı Suları-sosyal doku (Peters, 1898: 105)

Patrona Halil İsyanı sırasında ayakta kalan ve II. Mahmud tarafından yeniden yaptırılan Sadabad Kasrı, yerleşmenin (Şekil 5.2) ilk ve en önemli yapısıdır. Kağıthane düzenlemesi, yapı-bahçe ilişkisinin tasarımda ön plana alınması, genel yerleşmede sultan kasrı ve devlet erkanının konutlarının bir araya getirilmesi, su unsurunun yoğun bir şekilde tasarıma dahil edilmesi, dinamik bir öge olarak derenin çeşmeler ve şadırvanlar gibi yan yapılar ile planlamaya dahil edilmesi açılarından Fransız saray düzenlemeleri ile benzerlik göstermektedir (Arel, 1975: 25-29). Topkapı Sarayı'nda görülen, duvarla çevrelenmiş, özel ve halka açık alanların tanımlı olduğu plan şemasının aksine, mekan hiyerarşisi ve çevrelenmiş alanların olmayışı Sadabad'ın yenilikçi bir özelliği olarak gösterilmektedir. Oldukça fazla

açıklığa sahip 18. yüzyıl saraylarının cepheleri, adeta dışarıya dönüklüğe vurgu yapmaktadır. Sonrasında inşa edilen Boğaziçi'ndeki sahil sarayları bu geleneğin devamı niteliğindedir. Bunun yanı sıra, yerleşkenin dışında inşa edilen, 170 adet, sonrasında I. Mahmud tarafından yıkım emri verilen, saray erkanına ait köşk ise saray geleneğinde bir ilktir. Daha önce devlet görevlileriyle böyle bir yerleşim planlanmamıştır (Hamadeh, 2008: 59-67).

5.1.1.1 Kağıthane düzenlemesi ve ortamına dair gözlemler

1827 senesinde bir süre İstanbul'da bulunan Brewer, Büyükdere'nin yerleşime açılmasından önce, gölleri ve ormanlarıyla, önemli bir yazlık yerleşim olduğunu belirttiği Belgrad ve Kağıthane dışında, şehrin çevresindeki sayfiyelerin ilgi çekici bir yanı olmadığını belirtmekte ve Kağıthane düzenlemesine dair sadece sultanın burada bir köşkü olduğunu ifade etmektedir (Brewer, 1830: 92).

“Dere boyunca yaklaşık olarak beş kilometre ilerledikten sonra derenin iki yanındaki tepeler kenara çekilip, yerini güzel bir çimenlik olan Kağıthane'ye bırakır” diyen Jones, burada sultanın bir sarayı olduğunu fakat bunun gezisi sırasında metruk ve harap durumda bulunduğunu dile getirmiştir. Bu sarayın yanı sıra iyi durumda olan, yine sultana ait bir de sayfiye köşkü olduğunu ifade etmektedir. Yapının önünden geçerken, o sırada havalandırılan köşke göz atma imkanı bulan yazar, yapının içinin altın yaldızla bezendiğini, zengin minderler ve ipeklerle dekore edildiğini betimlemiştir. Köşkün üst kısmında yer alan derenin düz bir kanala alındığını ve ağaçlarla sınırlandırıldığını belirten Jones, köşkün çevresinde de bu kanalın seviyesinin mermer basamaklar yardımıyla aşağıya alınıp, sıradan bir kaskad yaratıldığını söylemektedir. Burada aynı zamanda şenliklerde kullanılmak üzere bir sıra topun yerleştirildiğini belirten yazar, vadinin en yüksek noktasında bir kağıt fabrikasının yer aldığını, bunun üzerindeki vadide ise sultanın atlarının baharda otlanmaları için serbest bırakıldığını sözlerine eklemektedir (Jones, 1829: 121,122).

Haight, Haliç'in bitişine dökülen küçük bir tatlı su deresinin bulunduğunu ve bunun kıyısında da hoş konumuyla sultana ait “güzel bir villa” bulunduğunu belirtmiştir. “Burası Türk ailelerinin yazın keyif yapmak için geldikleri yerlerden biri. Gerçekte curcunalı bir piknik alanı. Bir güvenlik valfi gibi, evdeki ağırbaşlılıklarını sürdürebilmek için burada fazla neşelerini salıyorlar” (Haight, 1840: 42) diyen Haight, diğer kitabında ise burada bir cami, köşk ve harem bulunduğunu, uygun

mevsimde hoş bir dinlenme alanı olan Kağıthane'nin gittiği sırada ıssız bir halde bulunduğunu ve yapıların içerisine giremediklerini belirtmektedir (Haight, 1846: 128).

1843 senesinde İstanbul'u ziyaret eden Schroeder ise "Gözün görebileceği, yazları dinlenmek için enfes manzaraların yer aldığı, zarif bir buluşma noktası" olarak tanımladığı Kağıthane Vadisi'nde saygın bir sarayın bulunduğunu belirtmiş ve derenin (antik Lycrus) yüksek, beyaz mermer basamaklar üzerinden aktığını ve akla gelebilecek tüm Oryantal bezemeleriyle korular ve ağaçlıklı geçitlerle çevrelendiğini ifade etmiştir. "Alan anladığım kadarıyla Versailles'dan örnek alınarak düzenlenmiş, fakat burada Fransız bahçelerinin sıklığı ve resmiyetine dair hiçbir şey görünmüyor" diyen yazar, alanın bir bölümünün her zaman eğlenceye açık olduğunu ve ilerisinde de sultanın atları için bir mera alanı olduğunu, alanın her yerinden hoş bir manzaranın seyredilebileceğini belirtmektedir (Schroeder, 1846: 154).

1850 senesinde İstanbul'da bulunan Dodge, tepelerin bir kase formuna bürünerek gezi alanı olarak kullanılan hoş konumuyla bir düzlük oluşturduğunu belirtmekte, Kağıthane'ye dair de Yazlık Saray ve Kadınlar Sarayı'ndan bahsetmektedir. Sarayları çok hoş bulmayan yazar, sultanın burada sadece kısa bir süreliğine, Mayıs ayı içerisinde kaldığını ifade etmektedir. "Kadınlar Sarayı'nın yanında dairesel, yıldızlı tavanıyla mükemmel bir mermer pavyon bulunuyor" sözlerine kitabında yer veren Dodge, bu yapının önünde mermer kaskad ve çeşmelerin yer aldığını, suyun da teraslanmış halde geniş ve hoş bir şekilde belli bir mesafeden aktığını dile getirmiştir (Dodge, 1850: 175).

Kağıthane'deki sosyal ortama değinen Furniss, "Akıntının kıvrımlarında yol alırken, ağaç gölgelerinin altlarına dağılmış, kilimler üzerinde oturan, eğlenen grupların yanından geçtik. Kulak tırmalayıcı müziğin vahşi notalarını dinledik ve zarif bir huzurla çubuklarından içtik" demektedir. Haremin alçak pencerelerinin önünden geçip, Yazlık Saray'ın duvarlarına yakın bir yerde kayıklarını demirlediklerini belirten yazar, bu Tempe⁴ (Şekil 5.3) boyunca yayılan çayır üzerinde çok sayıda başka vatandaşların ağaçların altlarındaki araçlarını geride bırakarak bahçelerde yürüdüklerini ve alanın birçok çocuk ve köle ile dolu olduğunu belirtmektedir (Furniss, 1850: 220,221).

⁴ Tempe, Arizona Eyaleti'nde Tempe Gölü'nün yanına kurulu bir şehirdir.

Şekil 5.3 : 1870 senesinde Tempe (Url-6)

Kağıthane ortamından kısaca bahseden MacGavock, burasının uygun hava koşullarında dünyadaki en güzel gezi yeri olduğunu ifade ederken, sultan ve haremının, ayrıca Türk kadın ve erkeklerden oluşan bir kalabalığın her cuma günü buraya geldiğini belirtmiştir (MacGavock, 1854: 314).

1852 senesinde İstanbul’da bir süre bulunduğu düşünülen Gringo, Kağıthane ortamı için “Derenin kıyısı gölgelerinin yola düştüğü yüce ağaçlar ile sıralı. Alanda biri “acımasız Mahmud”a ait olan çok çeşitli, İtalyan üslubunda yazlık evler yer alıyor. Balıkçılar ve kuğular derede yüzerken ve akıntıyı beyaz ve narin Çin köprüleri geçerken bu yapılar da kıyıdaki korular arasına dağılmışlar” sözlerine kitabında yer vermektedir (Gringo, 1857: 265).

1854-55 seneleri zarfında Avrupa ve Asya’ya yolculuğunu gerçekleştiren McCormick Kağıthane’yi “Ünlü Haliç’in dar bir uzantısı olan derenin iki yanında kilometrelerce ilerleyen uzun ve yeşil bir ova” olarak tanımlamakta ve güzel gölgelikli ağaçların, yaz ve baharları Türkler, Ermeniler ve Frenk kadınlarının ana dinlenme yeri olan bölgeye pitoresk bir etki kazandırdığını belirtmektedir.

“Evlenmemiş kızlar kırsalda saf ve ferahlatıcı havanın tadını çıkarıyorlar ve burada dedikodu inanılmaz boyutlara ulaşıyor; damat adayları tartışılıyor, flört burada gerçekleşiyor. Bu neşeli kalabalığın arasına sık sık Sultan da katılıyor” diyen yazar, cuma namazından sonra bütün dinsel aktiviteler gerçekleştirilince ziyaretçi sayısının oldukça çoğaldığını belirtmiştir. Sabahları ibadete ayırıp, öğleden sonrayı dinlenme ve “türlü şeytanlıklara” ayırmayı “ikiyüzlü Parizyen modası” olarak tanımlayan yazar, bu durumun Peygamber’in şehrinin ağırbaşlı sakinlerinde bile kabul gördüğünü dile getirmektedir. Bunun yanı sıra McCormick Kağıthane’de sultana ait iki tane sayfiye köşkü olduğunu belirtmekte ve bunların ahşaptan, Türk üslubunda, bezemeli, parlak pirinç alaşımından pencerelere sahip, geniş yapılar olduğunu belirtmektedir. Birisinin İkinci Mahmud tarafından yaptırıldığını ve çok nadir konaklanıp, tamir edilmediğini dolayısıyla oldukça harap bir durumda olduğunu ifade eden yazar, bir söylentiye göre İkinci Mahmud’un bu “çekici yuva”yı odalıklarından birisi için inşa ettirdiğini ve onun ölümünden sonra da bir daha ziyaret etmemeyi tercih ettiğini söylemektedir. Yazar girilmesi yasak olan yapıya girmeyi başarıp içeriye göz attığında hayal kırıklığına uğradığını, uğraşının sonucunu alamadığını dile getirmektedir. Ayrıca yazar Kağıthane’de tek dikkate değer ögenin derenin üzerine kurulan, küçük fakat güzel bir yapay şelale olduğunu ifade etmekte, fakat bunun bile Chatsworth’de gördükleri yapay mucizelerin yanında yetersiz kaldığını belirtmektedir. McCormick hanedan köşklerinin çevresindeki yolların çok vasat durumda olduğunu, padişahın şehrin içerisindeki sarayından zarif kayıklarıyla geldiğini ve bu sebepten at ve arabalarla gelenleri fazla düşünmediğini söylemektedir. Derenin suyunun Haliç’e döküldüğü yerde “Birçok İstanbul evinin çatısında kullanılan, kırmızı kilden, tuğla renginde ve Amerika’da kullanılanlara oldukça yakın” diye tanımladığı kiremit üretiminin yapıldığı büyük yapıların varlığına değinmektedir (McCormick, 1860: 348, 349).

A. Ward ise sayfiye alanında üç kişi tarafından gerçekleştirilen bir gösteriye tanıklık etmiş ve dinleyenlerin de erkek ve kadınlardan oluşan, büyük fakat düzenli bir kalabalık olduğunu belirtmiştir. Gösterinin bitiminden sonra bazılarının hemen Punch and Judy (Karagöz ve Hacivat) standına gittiklerini, bazılarının ise alandaki çeşitli eğlencelere yöneldiklerini ifade etmektedir. Ayrıca alanda hiç araç görmediklerini fakat bazılarının enfes Arap atlarını kullandıklarını dile getirmektedir (Ward, A., 1865: 286).

1869 senesinde İstanbul'da bulunan Buckham öncelikle Kağıthane'ye ulaşımın, yürüyerek veya sadece kadınların ulaşımına ayrılmış oldukça bezemeli ve sade olanlarıyla çeşitlilik gösteren araçlarla ve erkeklerin kullandığı atlar ile sağlandığını belirtmiş, alana gelene kadar ilgi çekici olmayan bölgelerden geçildiğini ve Kağıthane'nin doğal ve yapay çevresiyle bir anda ortaya çıktığını ifade etmiştir. Derenin iki tarafının da taş duvarlarla sınırlandırılıp bir kanal yaratıldığını betimleyen Buckham, kıyı alanlarının ağaçlar, çiçekler ve fundalıklarla güzelleştirilmiş olduğunu ve derecikler, mavi göletler ve şeffaf, parlak ve köpüren suların aktığı kaskadlarla bezendiğini dile getirmiştir. “Tasvirini yapmanın kolay olmadığı bir panorama” diyerek betimlediği kozmopolit ziyaretçi grubunu anlatan yazar, her grupta oyunlar oynanıp, müzik dinlendiğini belirtmiştir (Buckham, 1890: 377,378).

C. Morris ise Kağıthane'nin en yüksek noktasına çıkmadan önce kamusal bahçelerde gruplanan erkek ve kadınları gördüklerini belirtmekte, çıktıkları yerden ise yazları öğleden sonra piknik yapılan, Sultan'ın kanallar, göller ve fundalıkla çevrili yazlık bahçe evini gördüklerini ifade etmektedir. Ayrıca bulundukları noktadaki bitki örtüsü ve manzaraya da değinmektedir (Morris, C., 1896: 643,644).

L. Stoddard, Göksu ve Kağıthane ortamlarının ortak özelliklerini anlatmakta, Osmanlı kadınlarının nehrin kıyısında dinlenmekten oldukça hoşlandıklarını, genellikle kilim üzerinde oturup, yumuşak minderler üzerinde, ağaçların gölgelerinin altında dinlendiklerini, lokum ve dondurma yerken aralıksız konuştuklarını, bazılarının ise sessizce oturduğunu belirtmektedir. Kağıthane'yi erkeklerin çoğunlukla görülmediği, çocukların ise oyun oynadıkları bir dinlenme yeri olarak tanımlamaktadır (Stoddard, L., 1908: 97,98).

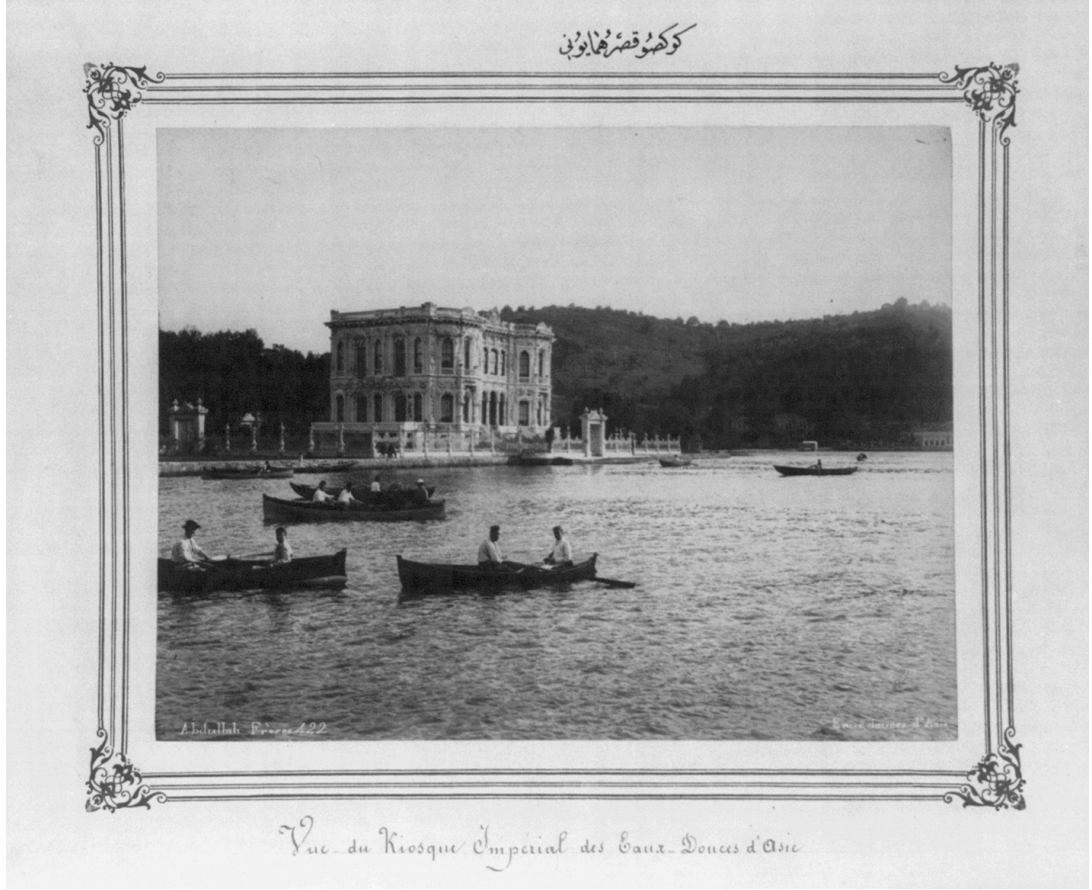
Sonuç olarak Kağıthane Mesiresi'nde gezginlerin mimari ürünler yerine genellikle buraya dinlenmeye gelenlerin sosyal görünüm ve aktivitelerine odaklandıkları görülmektedir. Kadınların özellikle dikkat çektiği, farklı din ve dillerden kişilerin toplandığı alanın pitoresk bir görüntüsü olduğu ifade edilmektedir. Kağıthane'deki manzara da yoğun işlenen bir konudur. Alana ulaşım ve mesiredeki yürüyüş yollarına yazılarda değinilmesine karşın alanda yer alan kasırların anlatımları oldukça kısıtlıdır. Buna göre yazılarda sadece “Sultanın köşkü”, “Sultana ait güzel bir villa”, “Saygın bir saray” gibi yüzeysel ifadeler yer almaktadır. Gringo alanda II. Mahmud'a ait “İtalyan” üslubunda bir sarayın bulunduğunu, McCormick ise tersine

Türk üslubunda iki sayfiye köşkünün yer aldığını belirtmektedir. “Yazlık Saray” ve “Kadınlar Sarayı” gibi ifadelerin de yer aldığı yazılardaki ortak nokta bu yüzeysel betimlenen yapıların bakımsız bırakılmış oldukları yönündedir. Düzenlemede Cetvel-i Sim üzerinde yer alan kaskadların ilgi çektiği görülmekle beraber sadece Schroeder alanın Versailles Sarayı’ndan örnek alınarak düzenlendiği yönünde bir yorum yapmaktadır. Bunun yanı sıra dere üzerindeki köprüler için Gringo’nun “Narin Çin köprüleri” yorumu dikkat çekicidir.

5.1.2 Göksu çayırı

Anadolu Hisarı ile Küçüksu Kasrı (Şekil 5.4) yakınından denize ulaşan Büyük ve Küçük Göksu (Küçüksu) derelerinin meydana getirdikleri birbirine paralel iki vadi boyunca uzanan bir mesire alanı olan Göksu Çayırı, 18. ve 19. yüzyıllarda Kağıthane Mesiresi ile birlikte oldukça gözde eğlence alanlarından olmuştur. Küçüksu Kasrı, dört yüzlü Küçüksu Çeşmesi ve taş sofa, Çayır’ın Boğaziçi’ne açılan, Anadolu Hisarı’nın karşısına gelecek şekilde mesire alanında inşa edilen yapılardır (Anonim, 1994: 411).

Küçüksu Kasrı’nın bulunduğu yerde öncesinde bir bostancı ustasının köşkü ve bazı ahşap yapıların varlığı bilinmektedir. I. Mahmud, 1752 yılında burada bir kasır yaptırmış ve alana su getirterek havuz ve fiskiyeler inşa ettirmiştir. III. Selim ise annesi Mihrişah Valide Sultan için 1806 senesinde bir çeşme yaptırmıştır (Atasoy, 2002: 320). Küçüksu Çeşmesi olarak da anılan Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi kare planlı bir meydan çeşmesi olup, köşelerinde narin birer kolon bulunmaktadır. Saçak dekorasyonunda ampir üslubun etkilerinin görüldüğü yapının stilize kabuklar ve akant yapraklarından oluşan merkezdeki ana motifi rokay etkisindedir (Kuban, 1954: 110). Küçüksu Kasrı ise 1856 senesinde, eski ahşap Küçüksu Kasrı yerinde Abdülmecid tarafından Nikoğos Balyan’a inşa ettirilmiştir. Merkezi sofalı plan şemasına sahip yapı, Abdülaziz döneminde daha yoğun bir bezeme programıyla yenilenmiştir (Kuban, 2007: 649).

Şekil 5.4 : Denizden Küçüksu Kasrı’na bakış, Abdullah Biraderler (Url-7)

5.1.2.1 Göksu çayırı’na dair gözlemler

Furniss “Göksu Vadisi ve Asya’nın Tatlı Suları’nın (Sweet Waters of Asia) güzel çeşmesi”ni ziyaret etmiş ve zengin ovanın, ilerisindeki kalenin (Anadolu Hisarı) beyaz duvarlarına ve çevresindeki tepelerin eteklerine kadar uzandığını belirtmiştir. Şehirde piknik etkinlikleri için en çok tercih edilen bu dinlence yerinde, hava da güzel olunca sultanın ve devlet büyüklerinin hareminden birçok kişiyi görmenin mümkün olduğunu dile getiren yazar, bu güzel kadınların birçoğunun rahat bir şekilde yere oturmuş olarak alana dağıldıklarını, güzel çeşmenin yükseltilmiş duvarında şerbetlerini yudumlayıp, tatlı yediklerini ifade etmektedir. Bu sırada arabalar dinlenirken haremağaları da bir yandan biraz ötede otlayan öküzleri gözlemektedir. Furniss “Asya kıyılarında manzarasının güzelliği ile burayı geçen ancak birkaç yer var. Boğaz kıyısının ortasında kalan bu alanın gemi trafiğinin, Avrupa kıyısındaki villaların, uzaktaki şehrin ve iç bölümlerdeki yerel güzelliğin seyredebileceği bir manzarası var” demektedir ve vadinin içerisinde, biraz uzakta, asker gruplarının koşu yarışı ve top oyunları ile meşgul olduklarını, ayrıca Ermeni ve

Rumlardan oluşan pitoresk görünümlü grupların da Göksu Deresi'nin kıyısı boyunca, ağaçlıkların altında oturduklarını anlatmaktadır (Furniss, 1850: 215,216).

1853 senesinde İstanbul'u ziyaret eden Felton, Cuma selamlığını izledikten sonra kayıkla Asya'nın Tatlı Suları'na gitmiş ve alanı “Burası gözde bir sayfiye yeri. Deresi ve onu gölgeleyen ağaçlarıyla küçük bir vadi” diyerek betimlemiştir. Burada refakatçileriyle birlikte Türk kadınlardan oluşan geniş bir grubun bulunduğunu belirten yazar, kadınların lüks minderlere yaslanarak kilimler üzerinde uzandıklarını, kahve ve şerbetlerini yudumladıklarını, bu sırada eşlerinin (lords) alandaki başka bir bölgede eğlendiklerini dile getirmektedir. Yazar ayrıca “araba”nın nasıl bir görünüşe sahip olduğunu ayrıntılı olarak tasvir etmektedir (Felton, 1865: 200,201).

Massett, Göksu Çayırı'nı “Boğaz'ın kıyılarında, bir Asya kalesinin yakınlarında (Anadolu Hisarı), derenin kıvrıldığı yerdeki çayırın ortası” diyerek tasvir etmekte ve burada sultanın yaz döneminde kaldığı bir yazlık konutu olduğunu dile getirmektedir. Yazar manzarayı “asil, pitoresk ve güzel” bulmakta ve “Çayırılar ve tepeler taze, yeşil bir elbise içindeymişcesine ışıldıyor ve sultanın muazzam köşkü de uzun selvilerin arasında parlıyordu” sözlerine yer vermektedir. Massett ayrıca alanda yüzlerce Türk kadın ve erkeğin pitoresk gruplar oluşturarak “yeşil kilim”in üzerinde birarada oturduğunu ifade etmektedir (Massett, 1863: 80).

A. Ward, “Asya kıyısında, sultanın mükemmel saraylarının yanında yer alan Tatlı Sular'daki topluluğa bir festival günü katıldık” demekte ve bu tatlı suların aktığı çeşmenin Boğaz'ın yanında yükseldiğini, çok zengin bezemeler taşıdığını, şehir ve çevresinde gördüğü en güzel çeşme olduğunu dile getirmektedir. Vadinin, mesire yerindeki aktiviteler için hayran kalınacak şekilde, bu amaçla hesaplanıp düzenlendiğini söyleyen yazar, alandaki aktiviteleri ve çevrede gördüklerini tasvir etmektedir. Buna göre, vadi oldukça geniştir ve İngiltere ve Fransa'daki parklar gibi arabalar ve yayalar için millerce uzunlukta yollara sahiptir. Her biri bir çift, gösterişli bir şekilde süslenmiş, alınlarında ayna bulunan öküzler tarafından çekilen, çok çeşitli, pahalı ve altın yaldızlı araçlar yer almaktadır. Dört kadının oturduğu bu araçlar birçok haremağası tarafından gözetilmektedir. Alanda minderler üzerine oturmuş, sıralar halinde toplanmış ve çeşmelerin yanlarında büyüyen güzel ve yaşlı çınar ağaçlarının gölgeleri altına dağılmış çok fazla Müslüman kadın yer almaktadır. Ancak topluluklar ve çeşme arasında haremağalarının, festival günleri ikram edilen su ve içecek servislerini gerçekleştirebilmeleri için gerekli boş alanlar

bırakılmaktadır. Bunun yanı sıra yazar kadınların dış görünüşlerini tasvir etmektedir. “Işıl ışıl çeşmeden akan, anıldığı ismiyle ‘saf ya da tatlı sular’ tazelik verecek şekilde soğuk olması ve çekiciliğiyle bu noktayı bir dinlenme alanı kılmış” sözlerine yer veren Ward, yarım çiçek kabartmaları ile bezeli su kaplarının kendisine Horace’ın Bandusia Çeşmesi’ne⁵ yazdığı “taklit edilemez kasidesi”ni hatırlattığını dile getirmekte ve kasidenin Ben Johnson tarafından yapılan çevirisinin bir kısmına kitabında yer vermektedir (Ward, A., 1865: 233-235).

Yazar bunun dışında, yazısının devamında ortamdaki aktivitelere dikkat çekmektedir. Buna göre, eğlencelerin kendine has karakteri, aktivitelerin yer aldığı çardakların tek tek görünümü, mübalağalı kostümleriyle muazzam kalabalık ve diğer tüm sesleri bastıran karmakarışık, birbirine geçmiş garip lisanlarla burası, kişiye bir maskeli balodaymış izlenimi vermektedir. Bazıları gergin ip üzerinde başarılarını sergilerken, diğerleri farklı cambazlıklar yapmakta ya da izleyenlerini eğlendirmek için ezberden oyunları canlandırmaktadır. Bir kısmı ise Londra ve Paris sokaklarında rastlanabilecek “Punch and Judy” (Karagöz ve Hacivat) oyunuyla meşguldür. Son olarak, “Gerçekten muazzam bir gala günüydü. Bunları görebilmeme çok memnun oldum” diyen yazar, topluluğun çok güzel olduğunu ve insanların mutlu göründüklerini belirtmektedir (Ward, A., 1865: 235,236).

L. Stoddard, Osmanlı kadınlarının yazları Boğaz kıyılarına ve özellikle Asya’nın Tatlı Suları’na (Şekil 5.5, Şekil 5.6) geziler yapmayı çok sevdiğini ve buna benzer bir çevrenin Haliç’te Avrupa’nın Tatlı Suları’nda yer aldığını dile getirmekte, çevreyi ve aktiviteleri tasvir etmektedir. Buna göre, herhangi birisi ihtiyatlı bir şekilde yüzlerce Müslüman kadını açık renkli, ipekten örtüler içerisinde gözlemleyebilmektedir. Kadınlar kilimler üzerinde oturmakta ve ulu ağaçların gölgesi altında, yumuşak minderler üzerinde dinlenmekteyken, çoğu, hizmetçileri tarafından ikram edilen tatlıları ve dondurmaları yerken sürekli olarak gülmekte fakat bir kısmı ise bir heykel gibi sessizce durmaktadır. Türk erkekleri de genel olarak alan içerisinde görülmekte fakat kendi aralarında eğlenirken sadece nadir olarak kadınlarla konuşup yanyana gelmektedir. Oysa şerbet ve tatlı satıcıları cinsiyet farkı gözetmeksizin mallarını satmaktadır. Bunlar olurken çocuklar ise çevrede koşmakta,

⁵ Bandusia Kaynağı (fons Bandusiae) İtalya’nın kırsal kesiminde yer alan doğal bir su kaynağıdır. Romalı şair Horatius’ın (Quintus Horatius Flaccus) bu su kaynağına adadığı bir kasidesi bulunmaktadır.

yumuşak yeşillikten oluşan kilimin üzerinde oynamakta, havayı kahkahalarıyla doldurmakta ve herkesin sevgi ve hayranlığını kazanmaktadır (Stoddard, L., 1908: 97, 98).

Şekil 5.5 : Asya'nın Tatlı Suları (Stoddard, L. 1908: 97)

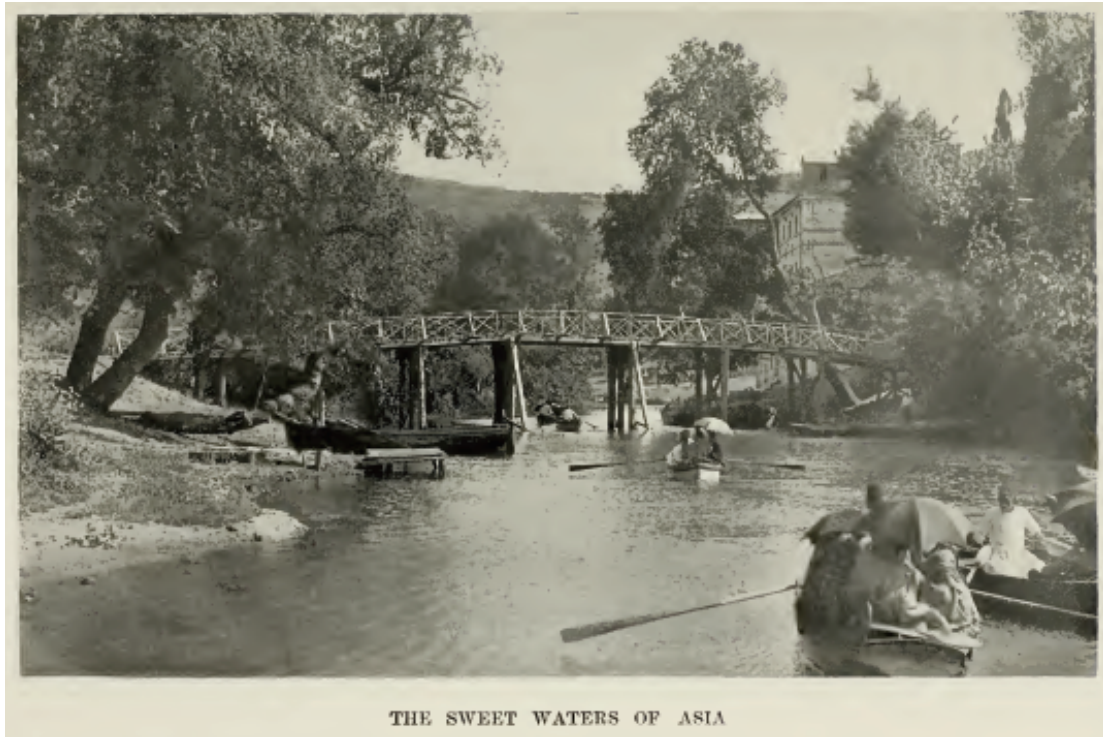
Şekil 5.6 : Küçüksu Çeşmesi (Stoddard, L., 1908: 47)

Griffin Boğaz gezisi sırasında bu alanı görmüş ve kitabında burası için sadece “Asya’nın Tatlı Suları, sultanın küçük ancak zarif sarayının bulunduğu yer” sözlerine yer vermiştir (Griffin, 1881: 104).

1884 senesinde İstanbul’da bulunmuş olan Wallace, Boğaz’a dökülen, sazlık, küçük bir akıntı olan Asya’nın Tatlı Suları’nın sınırlarını, çınar, kestane ve meşe ağaçlarının belirlediğini ve alanın Abdülmecid’in annesinin (Bezmialem Sultan) enfes köşküne bakan, huzurun güneşli atmosferinde, zarif ve tebessüm ettiren bir peyzaj olduğu yorumunu getirmektedir. Mesire alanında farklı cinsiyetlerin aynı ortamda bulunmadığını belirten yazar, “toprak, deniz ve gökyüzünün sade zevki içerisinde” yeşilliğin üzerine kilimlerin serildiğini, kadın ve çocukların süslü ve renkli kıyafetleri içerisinde tatlılarını yiyip, minderler üzerinde aylıklık yaptıklarını dile getirmektedir. Yazar ayrıca kadınların yanlarında “kapının sürgüsü, zambakların bakıcısı ve sümbüllerin bekçisi” gibi ifadelerle adlandırıldıklarını belirttiği haremağalarının olduğunu ifade etmekte ve kavun, meyve, pasta satıcılarının mallarını satmak için alanda dolanıp bağırdıklarını, kölelerin ise sırada beklediklerini belirtmektedir. Erkeklerin sayısının kadınlara göre az olduğunu ifade eden Wallace, bunların bütün içip, uyuklayarak ağırbaşlı bir şekilde eğlendiklerini dile getirmektedir. “Küçük bir fincandaki kahve yudum yudum, saatler boyunca içilebilir. Hüzünlü selvilerin altında, orada burada, yalnız biri, derin gizemleri düşünüyor, Allah’ın 99 güzel ismini fısıldıyor ve altından eğlence alanlarını inananlara saklayan cennetin gülden kapısının hayalini kuruyor” sözlerine yer veren yazar, çayırın ücra bir köşesinde, bir çınarın altında, hikaye anlatıcısını dinleyen, patrikler gibi aziz bir grubun görülebileceğini, bir hikayenin tüm gün sürebildiğini ve dinleyenlerin de mest olmuş bir edayla yerlerinden kıpırdamadan oturduklarını dile getirmektedir. Yazar yazısında sonra Sinbad, Alaaddin, Hz. Süleyman ve Leyla ve Mecnun gibi masallara, ayrıca Türk edebiyatına değinmekte, son olarak bu huzurlu eğlencelerin seher vaktine kadar sürdüğünü ifade etmektedir (Wallace, 1898: 21-25).

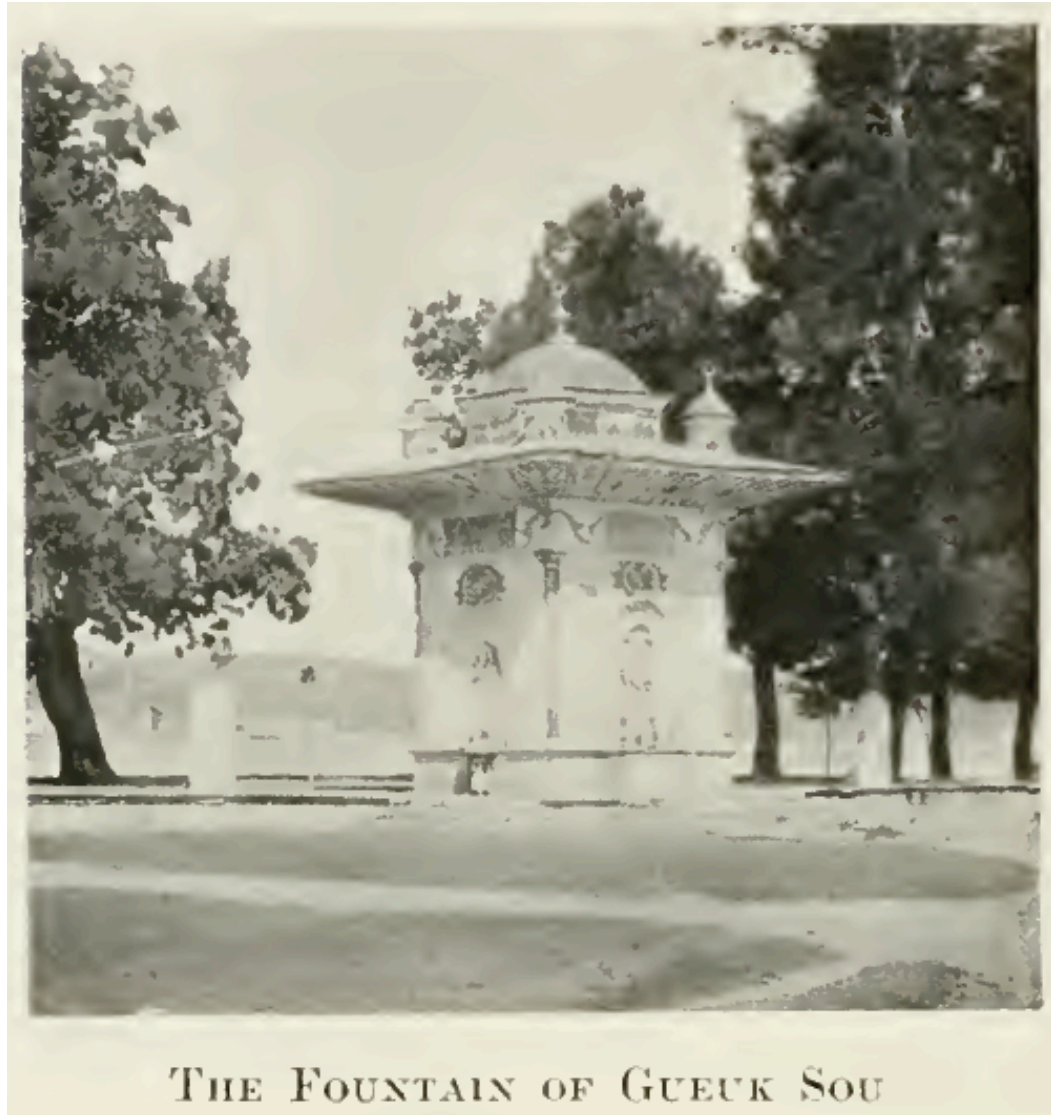
Grosvenor öncelikle Göksu Koyu’nu oluşturan antik Arete (Göksu) ve antik Azarion (Küçüksu) derelerinden söz etmekte ve Göksu Deresi’nin kaynağının Belgrad Ormanları’ndan daha büyük ağaçlara sahip, geniş Alemdağ’da olduğunu dile getirmektedir. Yazar derenin kıyısındaki ovaların Doğulu şairler tarafından övüldüğünü, şairlerin, ovaların cennettekilerden bir alt seviyede olduğunu ve Şam Ovası, Mekke Vadisi ve Güney İran’daki Shaab Beram Çayırı gibi dünya

cennetlerinden üstün olduğunu yazdıklarını belirtmektedir. İnsan eli değmemiş olsa Göksu'nun (Şekil 5.7) muhtemelen bu sayılanlardan daha az güzel olmayacağı yorumunu getiren yazar, alanın hoşluğunu “hiçbir sanatın yarışamayacağı” doğaya borçlu olduğunu söylemektedir. “Yine de, insanlar tarafından eklenen öğeler, antik kale (Anadolu Hisarı), Osmanlı mezarlığı, rustik köprüler, pitoresk bir şekilde dağılmış ve ilginç bir şekilde inşa edilmiş binalar doğal arka planla uyum içerisinde ve alanın genel etkisine katkıda bulunuyor, yapay değil, doğal ve uygun görünüyor” diyen Grosvenor, farklı grupların alanda hangi bölgeleri tercih ettiğine değinmektedir. Buna göre, Rumlar derenin yukarılarındaki ağaçlıkların içlerinde gezinip, şarkı söylemekte, yabancılar “içgüdüsel olarak” üst köprünün yanındaki yıkık iskelede inip, sol tarafa doğru yönelmektedir. Osmanlıların “gözbebeği” ise Boğaz kıyısında, iki dere ağzının arasındaki çayırdır. Bu çayırın, sıradan insanlar arasında en çok rağbet gören Haliç'teki Avrupa'nın Tatlı Suları haricinde, yüzyıllar boyunca yüksek sınıftan Osmanlı kadınlarının en gözde dinlenme alanı olduğunu ifade eden yazar, İstanbul'da bulunduğu dönemde ziyaretçi sayısının oldukça düşmesine rağmen her hafta büyük bir kalabalığın orada bulunduğunu dile getirmektedir (Grosvenor, 1895: 223-226).

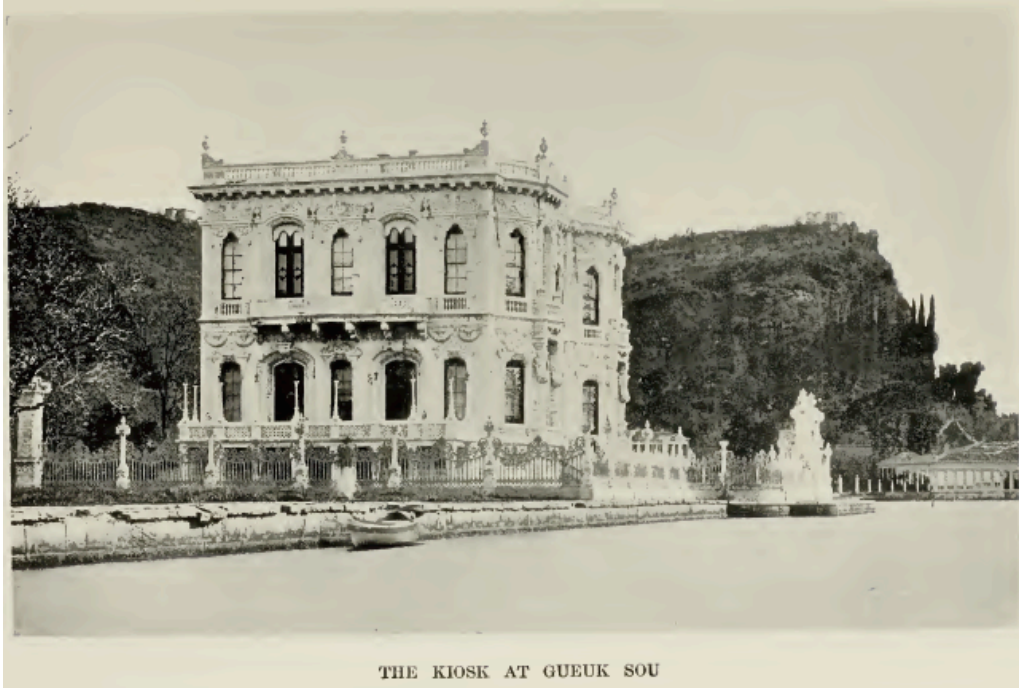

Şekil 5.7 : Asya'nın Tatlı Suları (Grosvenor, 1895: 225)

Grosvenor Göksu Çeşmesi (Şekil 5.8) için “Bu oryantal çeşmeden en şeffaf ve en soğuk su içilebilir. Yassı, beyaz mermerden mihrap Mekke’ye dönük ve eğlenenlerin arasında ibadet edecekler yönlerini gösteriyor” sözlerine yer vermektedir. Bunun yanı sıra Küçüksu Kasrı’na da değinen yazar, “Güneyde, Abdülmecid için 1853’te inşa edilen, mücevhervari köşk yükseliyor. Burada sultanın daha gösterişli ve ağır saraylarındansa, kendi saf ve hassas doğasına paralel köşk (Şekil 5.9) daha büyük bir hoşluk yaratıyor” demektedir ve saltanattan bir alt seviyesindeki, Bulgaristan Prensi Alexander, Sırp Prensi Milan, Karadağ Prensi Nicolas ve İran Başkumandanı Rassam Han gibi kişilerin yakın zamanda burada ağırlandıklarını dile getirmektedir. Yazar ayrıca kasrın Boğaz’dan mükemmel bir görünüme sahip olduğunu söylemektedir (Grosvenor, 1895: 226).

Şekil 5.8 : Küçüksu Çeşmesi (Grosvenor, 1895: 226)

Şekil 5.9 : Küçüksu Kasrı (Grosvenor, 1895: 227)

Crawford Göksu Mesiresi'ne (Şekil 5.10) çok az değinmekte ve “Avrupalılar tarafından ‘Asya’nın Tatlı Suları’ olarak adlandırılan, Kağıthane’de olduğu gibi Türklerin eşleri, çocukları ve tütünleriyle, Cuma günleri öğleden sonra bulunduğu ‘Göksu Çayırı’ (Valley of the Blue Water) Boğaz’daki özellikle güzel olan birkaç yerden biri” sözlerine yer vermektedir (Crawford, 1895: 77).

Şekil 5.10 : Asya’nın Tatlı Suları (Crawford, 1895: 31)

Sonuç olarak yazılarda Göksu Çayırı için, Kağıthane Mesiresi üzerine yazılanlarda görüldüğü üzere, fiziksel çevre değil, çoğunlukla “pitoresk” görünümüleriyle sosyal hayat, manzara ve doğal zenginlikler ele alınmıştır. Farklı etnik grupların eğlenceleri ve aktiviteleri betimlenirken, özellikle kadınların aktiviteleri üzerinde durulmuştur. Bu anlatımlarda, haremağalarının rolleri de ilgi çekicidir. Yine mimari üzerinde fazla durulmamış, genellikle sadece “sultanın bir köşkü” olduğu ifadesine yer verilmiştir. Küçüksu Kasrı’na sadece Grosvenor yüzeysel bir anlatımla yer vermekte, Küçüksu Çeşmesi için ise “oryantal bir çeşme” ifadesini kullanmaktadır. Anadolu Hisarı’nın yanı sıra gezginlerin oldukça yabancı oldukları süslenmiş arabalar da anlatımlarda sıkça yer almaktadır.

5.2 Yapılar

5.2.1 Saraylar

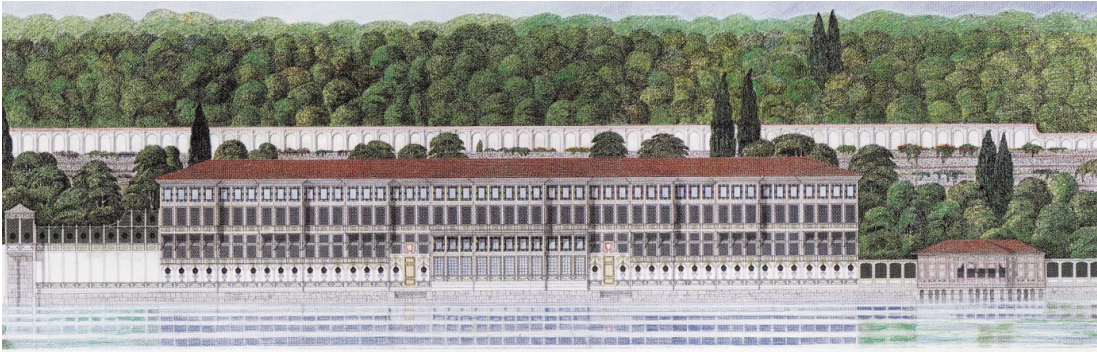
5.2.1.1 Hatice sultan sarayı

III. Mustafa’nın (1757-1774) kızı ve III. Selim’in kardeşi olan Hatice Sultan’a (1768-1822) ait sahil sarayı günümüze ulaşmamıştır. Hatice Sultan 1804 senesinde Defterdarburnu’nda bulunan Neşatabad Sarayı’nın kısmen onarımı ve iç dekorasyonun tamamının değiştirilmesi için o sırada İstanbul’da faaliyet gösteren mimar-ressam Antoine-Ignace Melling’i (1763-1831) görevlendirmiştir. Yapıya ait bilgiler Melling’in “Voyage pittoresque de Constantinople et des rives de bosphore” isimli kitabındaki gravürden (Şekil 5.11), kitaptaki metinlerden ve arşiv belgelerinden edinilmektedir. Gravürde yapının deniz cephesi detaylarıyla resmedilmiştir. Melling’in tasarımı olan bir köşk dışında yapıda (Şekil 5.12) Osmanlı sivil mimarisi öğelerinin korunduğu anlaşılmaktadır. Saraya bağlı olan ilk yapı başağa dairesidir ve kalabalık bir görevli topluluğunun ikamet ettiği düşünüldüğünde gravürde yer almayan daha geniş bir alanı kapladığı düşünülmektedir. Bu dairenin hemen yanında Melling’in tasarımı kagir bir köşk bulunmaktadır. Sultanın özel kullanımına ayrılan bu yapı ile sarayın diğer bölümleri arasında üslup olarak karşıtlık dikkat çekmektedir. Bu bölümün zemin katında dorik, birinci katında ise iyon başlıklı sütunların kullanılmış olduğu, istiridye kabuklu nişlerle bezeli, üçgen alınlıklı bir cephesi olduğu görülmektedir. Bu neoklasik yapı aynı zamanda bir galeri ile sarayın diğer dairelerine bağlanmaktadır. Galerinin üst kısmında ise, ahşap

direkler üzerindeki denize doğru çıkma yapan bir köşk görülmektedir. Bu yapıdan sonra sultan ve maiyetine ait ve ortada III. Selim'in kullanımına ayrılmış daireler yer almaktadır. İki katlı oldukları görünen bu yapı topluluğunun ikinci katları elböğründeler ile çıkma yaparak vurgulanmaktadır. Melling'in ayrıca sarayın bahçesini de tekrar düzenlediği bilinmektedir (Artan, 1994: 19, 20).

Şekil 5.11 : Melling'in Hatice Sultan Sarayı'nı betimleyen gravürü (Url-8)

Şekil 5.12 : Hatice Sultan Sarayı Restitüsyonu (Kuban, 2007: 569)

Hatice sultan sarayı'na dair gözlemler

Willis "İstanbul'dan (Tarihi Yarımada kastedilmektedir) 6-7 mil (yaklaşık 11 km) uzaklıkta, Avrupa kıyısında sultanın en büyük kız kardeşinin sarayı yükseliyor. Saray Çin üslubunda (Chinese) bir binaya benziyor ancak son derece pitoresk ve Boğaziçi'ndeki diğer her şey gibi, manzarayla ilişki içerisinde" demektedir. Karadeniz'den Marmara'ya kadar olan bölgede, her iki kıyıda da, diğer ülkelerde

olsa acayip karşılanabilecek binalar olduğunu ifade eden yazar, ancak İstanbul'da gingerbread⁶ balkonların, yapay perspektiflerin ve kafeslerin, kuş kafeslerinin ve köşkların iklimin getirdiği nar ya da selvi ağaçları kadar doğal görüldüğünü dile getirmektedir. Yazar sonrasında sultanın burada nasıl bir yaşam sürdüğüne dair bilgiler vermektedir (Willis, 1935: 226,227).

Dwight Boğaziçi'ndeki bahçelerden bahsederken, "Melling'in Prenses Hatice için düzenlediği bahçe, Ortaköy üzerinde, Defterdarburnu'nda yer alıyordu. Abdülhamid, prensesin göz alıcı eski konutunu yıktırıp, yerine iki kızına birer tane berbat konut yaptırarak suçlarına bir de zevksizliğini ekledi" sözlerine yer vermektedir (Dwight, H. G., 1915: 254, 255).

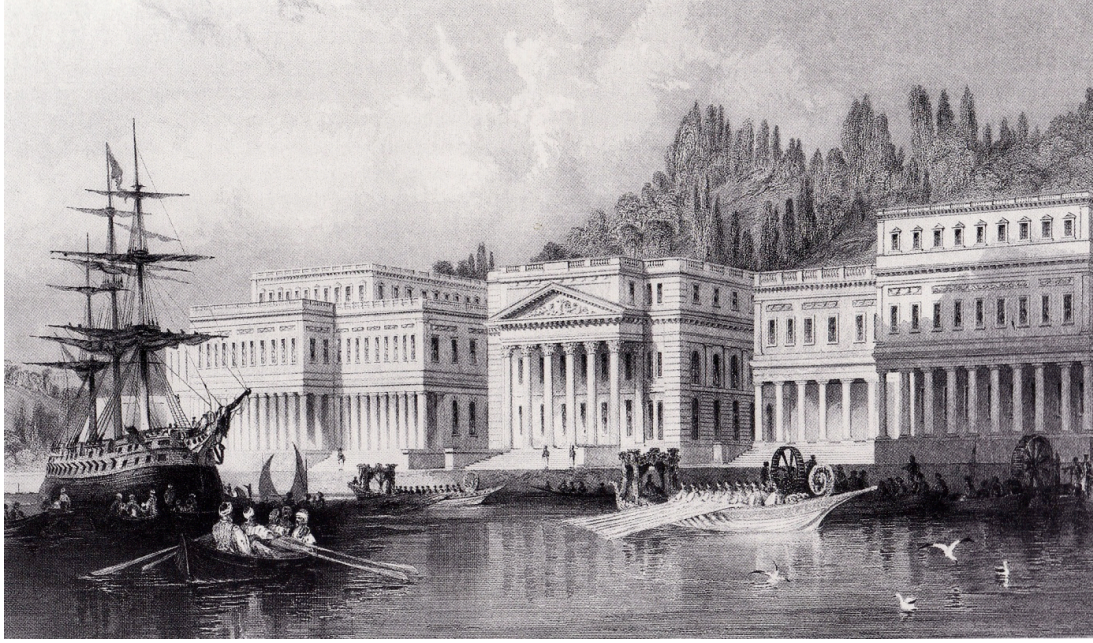
Metinlerde sarayın mimarisine dair anlatımların çok kısıtlı olduğu görülmektedir. Yapıyı gören Willis'in yorumları, yapının kendisi için oldukça şaşırtıcı ve değişik ancak Boğaziçi'ndeki doğal ve fiziksel çevreyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Osmanlı sivil mimarisine ait öğeleri barındıran yapı için yazarın "Çin üslubunda" ifadesini kullanması yazarın tek bir Doğu imgesine sahip olduğunu desteklemektedir.

5.2.1.2 Eski çırağan sarayı

Saray, bugünkü Çırağan Sarayı yerinde II. Mahmud tarafından yaptırılmış olup, yapımı 1834-1841 yılları arasında gerçekleşmiştir. II. Mahmud aynı alanda Lale Devri'nde Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan sarayı yıktırarak, yerine Avrupa mimarisine öykünen, ahşap bir saray inşa ettirmiştir. Binanın mimarisi ile ilgili en detaylı bilgilere Thomas Allom'ın resmettiği gravürden (Şekil 5.13) ulaşılmaktadır. Buna göre büyük ölçekli neo-Rönesans üslupta birimleri içeren sarayın giriş cephesi bir Yunan tapınağı formundadır. III. Selim döneminde sultanların Boğaziçi'nde inşa ettirdiği sarayların aksine Batılı öğeler içeren bir mimariye sahiptir. 1855 senesinde Abdülmecid tarafından yıktırılan sarayın arazisi, 1871'de Abdülaziz'in günümüzdeki Çırağan Sarayı'nı yaptırmasına kadar herhangi bir inşaat faaliyetine sahne olmamıştır (Kuban, 2007: 569, 570). Sarayın mimarının dönemin Ebniye-i Hassa müdürü olan Abdülhalim Efendi olduğu düşünülmektedir. Sarayın yerleşim düzeni, Topkapı Sarayı örneğinde olduğu gibi kuzeyden güneye hiyerarşik bir şekilde, Mabeyn-i Hümayun, Harem ve Veliaht Daireleri'ni içermektedir. Gravürlerde sahil şeridinde

⁶ "Gingerbread" terimi Viktorya tarzı mimaride belirli yapılara referans verse de, belli bir üslubu yansıtmamaktadır.

yer alan asıl saray binaları, birbirine eklemelenmiş, ortadaki Sultan Dairesi ile beraber, üç ayrı yapı olarak resmedilmiştir. Yapı malzemesi olarak zemin katta kagir, üst katlarda ahşap kullanılmış olup, deniz cephesinde yer alan sütunlar ise mermerdir (Seçkin, 2011: 123, 124).

Şekil 5.13 : Eski Çırağan Sarayı (Allom'dan aktaran Kuban, 2007: 569)

Eski çırağan sarayı'na dair gözlemler

Amerikan Donanması'nda görevli olarak Doğu seyahatini gerçekleştiren Lynch, kitabında Eski Çırağan Sarayı'na detaylı olarak yer ayırmıştır. Yazar öncelikle Boğaziçi'ndeki gezisi sırasında yapıyı anlatmakta ve “Saltanatın sürdüğü Çırağan Sarayı'nın merdivenlerinin yanından ve pencerelerinin altından geçtik. Cephesi Boğaziçi'ne yönlendirilmiş. Bina ahşaptan, özenle inşa edilmiş ve soluk bir taş rengine boyanmış. İçi boş bir kare formunda olan yapının merkezinde güzel bahçeler düzenlenmiş ve yanında da bir güvenlik evi var. Güzel ve zengin bir bina olmasına rağmen bir saltanat sarayı için beklenmedik bir yapı. Oryantal üslupta bir mimariye sahip ve gözde aydınlık ve zarif bir etki bırakıyor” sözlerine yer vermektedir (Lynch, 1849: 65).

Lynch yazısının devamında ise sultanla bir görüşme için gittiği Eski Çırağan Sarayı'nın iç mekanını oldukça detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre, sarayın merdivenlerinde “adetlerin gerektirdiği şekilde” ayakkabılarını çıkaran yazar, geniş ve yüksek merdivenleri tırmandıktan sonra ön kabul salonundan geçtiklerini ve Boğaziçi'ne bakan, sultanın özel sekreterinin kullanımında olan bir odaya kadar

kendilerine eşlik edildiğini belirtmektedir. Yazar bu oda için “Güzel bir şekilde döşenmiş, fakat başka bir özelliği yok” ifadesine yer vermektedir. Sultanla görüşmeyi bekleyen Lynch’e ve diğer ziyaretçilere bu odada tütün ve kahve ikram edilmiştir. Yazar ikram seremonisini, sultanın Ermeni sekreterini ve hizmetlilerin dış görüşlerini detaylı bir şekilde tasvir etmiştir. Kısa bir süre sonra sultanla görüşmeye davet edilen Lynch geçtiği yerleri detaylı olarak anlatmış, merdivenlerden indiklerinde avlunun çaprazında “birkaç gün önce kayıkla seyahat ederken son derece hayranlıkla baktığım” dediği alana götürüldüğünü belirtmiştir. Dar uzun biçimli bahçenin yaklaşık dört dönüm çiçeklik ve çakıl döşeli yürüyüş alanlarına sahip olduğunu belirten Lynch, buradaki ağaçların genç ve gür olduklarını, çok çeşitli bitkilerin yer aldığını fakat mevsimi gelmediği için çiçeklerin çok az olduğunu dile getirmektedir. Çakıl döşeli yollar tarafından çevrelenen merkezdeki alanda ise dörtgen biçimli iki yapay havuzun yer aldığını ifade eden yazar, burada altın ve gümüş renginde balıkların bulunduğunu dile getirmektedir. “Heybetli herhangi birşey yoktu ancak herşey zengin ve zarif bir zevkle ele alınmıştı. Binanın merkezinden ve doğu kanadından Boğaziçi’ne açılan, sıra sıra altın yaldızlı parmaklıklarıyla bronz kapılar çok güzel ve aydınlıktı. Hareme ya da kadınların dairelerine tahsis edilmiş alan, avlunun bir bölümünden yüksek korkuluklar ile ayrılmıştı” diyen Lynch, sarayın güney kanadının girişine götürüldüklerini ve hasırla kaplanmış, yüksek ve geniş bir salona girdiklerini ve burada, yukarıda birleşen iki geniş merdiven ile yükseltilmiş bir platforma çıkış yapıldığını dile getirmektedir. Salonun sağında ve solunda çeşitli dairelere açılan kapıların olduğunu ve yine her iki tarafta saray görevlilerinin durduğunu ifade eden yazar, görevlilerin kılıcını çıkarmasını istemeleri üzerine meydana gelen tartışmaları anlatmaktadır (Lynch, 1849: 71-74).

Tartışmanın bitiminde güzel ve rahat, fakat pahalı olmayan bir halı ile kaplı merdivenlerden yukarıya çıktıklarını belirten yazar, girdikleri odanın bir öncekiyle aynı boyutlarda ancak daha güzel bir şekilde döşenmiş ve daha yüksek olduğunu dile getirmektedir. Zemin zengin bir halı ile kaplıdır, kristalden ve altından yapılmış, muazzam bir avize tavandan sarkmaktadır ve odanın içerisine pahalı divanlar, masalar ve başka mobilyalar serpiştirilmiştir. Yazar, bunları uzun uzun incelemek için vakti olmadığını, sekreterin sol tarafta koyu kırmızı ve kadifeden yapılmış, altınla işlenmiş, saçaklı, mükemmel bir perdeye doğru kendisine yol gösterdiğini

ifade etmektedir. Yazar odadaki kalın perdelerin ışığın geçişine izin vermediğini ve adeta güneş batmış gibi bir izlenim uyandığını belirtirken, odanın çok geniş olmadığını ve bir önceki odayla aynı yükseklikte olduğunu, modern Avrupa (European) üslubunda döşendiğini ve “sanki alışıldık bir şeymiş gibi” bir ocağın odanın merkezine yerleştirildiğini sözlerine eklemektedir. Yazarın “Saltanat, pencere tarafındaki bir sofa üzerinde altın düğmesi ve ipekten mavi püskülü ile koyu kırmızı serpuşu, boynunun etrafındaki siyah atkısı, mavi ordu frakı, pantolonu ve cilalanmış Fransız çizmeleriyle oturuyordu” sözleriyle tasvir ettiği Sultan Abdülmecid ile görüşmesi uzun sürmemiştir. Yazar Amerika Birleşik Devletleri adına bazı Kuzey Amerika yerlilerinin biyografileri, illüstrasyonları ve Amerikalı sanatçıların çalışmalarından örnekler hediye etmiştir. Görüşme sonrasında odadan çıkıp tekrar sekreterin odasına geçiş yapıldığını ve burada yine tütün ve bu kez şerbet ikram edildiğini belirten yazar, ikramdan sonra saraydan ayrılmıştır (Lynch, 1849: 74-78).

1851-52 senelerinde Doğu gezisini gerçekleştirmiş olan Paine sarayı “Boğaziçi’nde, II. Mahmud tarafından yaptırılan, harap durumdaki ahşap yapı serisi” olarak betimlemekte, aydınlık olması ve zevkli mimarisiyle göze çarptığını ifade etmektedir. Yazar ayrıca sarayın suya kadar inen, beyaz mermerden inşa edilmiş merdivenlerinin binanın soluk kehribar rengi ve kafesli pencereleriyle uyum içerisinde olduğunu dile getirmekte ve bu sarayın yanında ise daha görkemli ve taştan inşa edilmiş o dönemin padişahı Abdülmecid’in sarayının yer aldığını sözlerine eklemektedir (Paine, 1859: 4).

Amerikan Donanması’nda görevli olarak seyahat eden Gringo da Eski Çırağan Sarayı’nda sultan ile bir görüşme gerçekleştirerek iç mekanı detaylı olarak aktarma imkanı bulmuştur. Öncelikle gezisi sırasında binayı betimleyen yazar, sultanın Dolmabahçe Sarayı’nın yapımı tamamlanmadığından dolayı Çırağan Sarayı’nda (Palace of Lights) kaldığını belirtmekte ve girişte mermerden merdivenlerin, yine mermer sütunların desteklediği bir portike ulaştığını, sarayın ise ahşaptan inşa edilmiş olduğunu ve güzel bir şekilde işlenmiş kafeslerin dengesiz ve menteşelerinden çıkmış olarak pencerelerden sarktığını ifade etmektedir (Gringo, 1857: 252).

Gringo görüşme için sarayı ziyaret ettiğinde ise “Çırağan (Tcheragier) Sarayı’nın taştan eşğine vardığımızda Türk asker sıralarının arasından kolonada doğru ilerledik” demekte ve sarayın kuzey kanadından giriş yaptıklarını belirtmektedir.

“Adımlarımızla gıcırdayan alçak, hasırla kaplanmış merdivenleri geçtikten sonra kare, üç tarafı divanlarla çevrili bir odaya yönlendirildik” sözlerine yer veren yazar, odayı betimlemektedir. Buna göre, oda yetersiz, hatta zevksiz döşenmiş, zemine kaba bir hasır serilmiştir. Sofaların üzerinde desenleri lekelenmiş ipekliler yer almaktadır, hoş bir şekilde Boğaziçi’ne açılan kafesli pencerelerin yakınında, eski püskü, şile bezinden perdeleri asılıdır. Kirli bir pirinç lamba alçak tavandan sarkmaktadır. Odanın bu durumuna ters olarak, yapılan ikram ve hizmetlilerin dış görünüşleri ise çok şıktır. Hariciye Nazırı Reşid Paşa’nın misafirlere katılmasından bir süre sonra yine nazırın eşliğinde bir alt kata indiklerini belirten yazar, avludan ve bir çiçek bahçesinden karşıya geçtikten sonra sarayın merkezindeki bir kabul salonuna geldiklerini ifade etmektedir. Verandada (piazza) ayakkabılarını çıkardıklarını belirten Gringo, bir giriş holüne girip, merdivenleri çıktıklarını, burada sultanın güvenlik görevlilerinin yer aldığını anlatmakta ve onların dış görünüşlerini betimlemektedir. Sol tarafta bulunan geniş ve yüksek dairede Abdülmecid’i gördüklerini ifade eden yazar, zeminin kabul salonundan bir iki inç (2.5-5 cm) yüksek olduğunu ve odaya girmeden önce parmaklarıyla yere sonra da alınlarına değmek durumunda olduklarını sözlerine eklemektedir. Sultan tarafından kabul edildikleri odayı şu sözlerle anlatmaktadır: “Konsolların üzerinde değerli, ancak çalışmayan Fransız saatleri bulunuyor. Modası geçmiş, eski püskü kaplar içerisinde yapay çiçekler yer alıyor. Ağır, sırma ile işlenmiş asılı lambalar tozlu ve zevksiz bir şekilde konumlanmış. Kısacası tüm düzenleme perişan halde ve bir kadının zevkine ve dikkatine ihtiyacı var; birbiriyle uyumsuz mobilyaların düzene sokulması gerekiyor”. Gringo, sonrasında sultanın dış görünüşünü tasvir etmektedir. Sultanın sırtı pencereye dönüktür. Kötü yapım, cilalanmış ayakkabılar, ondan da daha kötü bir beyaz pantolon ve sol göğsünde yıldız şeklinde pırlantalar olan koyu mavi bir frak, bunların üzerine ise kırmızı renkli, yaka ve manşetleri üç inç (7.5 cm) varan büyük pırlantalar ile bezenmiş, kısa mavi bir pelerin giymiştir. Hançerinin kabzası ve kılıfı da mücevherlerle kaplanmıştır. Sultanla görüşmesi bittikten sonra görüşmenin yapıldığı salonun hemen altındaki daireye indiklerini belirten yazar, burada kendilerine şerbet ikram edildiğini, sonrasında bahçeler, avlular ve geçitlerden ilerleyerek Boğaziçi’ne bakan mermer merdivenlere vardıklarını, buradan kayıklara binip, saraydan ayrıldıklarını dile getirmektedir (Gringo, 1857: 287-291).

Dorr ise yazısında Dolmabahçe Sarayı'na yer verdikten sonra bu sarayın bir mil (1.6 km) yukarısında sultanın o sırada ikamet ettiği binanın bulunduğunu ifade etmekte ve yapının ahşaptan, tamamen Oryantal üslupta inşa edilmiş, denizden bakıldığında oldukça etkileyici bir yapı olduğunu dile getirmektedir (Dorr, B., 1856: 344).

Sarayın Batılı dış görünüşünün aksine, yazarların yapıyı tanımlamakta zorlandıkları ve sarayın “oryantal” üslupta tasarlandığını ifade ettikleri görülmektedir. Sadece Lynch sultanla görüşmeyi gerçekleştirdikleri salon için “modern Avrupa üslubunda döşenmiş” ifadesini kullanmaktadır. Lynch ve Gringo sultanla görüşmeleri sırasında iç mekanda kabul salonları ve bu odalara ulaşırken gördükleri mimari ve dekorasyon öğelerini dile getirmektedir. Bu anlatımlar doğrultusunda mobilya kullanımının saray yaşamına girdiği görülmektedir fakat Gringo'nun “Konsolların üzerinde değerli, ancak çalışmayan Fransız saatleri bulunuyor” sözleri oldukça ilginçtir. Ayrıca Lynch'ten sonra sarayı ziyaret eden Gringo'nun anlatımları doğrultusunda sarayın son senelerinde bakımsız bırakıldığı söylenebilir.

5.2.1.3 Dolmabahçe sarayı

Saray birçok yapıdan oluşan bir kompleks (Şekil 5.14) niteliğinde olmasının yanı sıra 19. yüzyılın en önemli yapı etkinliği ve çevre düzenleme girişimi olarak değerlendirilmektedir. Dolmabahçe düzenlemesi ile birlikte Boğaziçi'nin de kentiçi alana katıldığı görülmektedir. Sarayın yapım sebebi olarak II. Mahmud döneminde değişmeye başlayan saray protokolü ve yaşamı ile birlikte bu yeni yaşayış biçimine uygun bir fiziksel çevreye sahip olma düşüncesi gösterilmektedir. Bu doğrultuda günümüzdeki yapı, Abdülmecid döneminde eski Dolmabahçe Sarayı yıktırılarak, baş mimar Garabet Amira Balyan'a yaptırılmıştır. İnşaat 1842 senesinde başlayıp, 1856'da bitirilmiştir. Saray (Şekil 5.15) kara tarafında yüksek duvarlarla çevrili olup, bu alanın dışında ayrı birimler halinde tiyatro, İstabl-ı Amire, hamlacılar, ambarlar, eczane, fırınlar, un fabrikası, Bayıldım Köşkü yer almaktaydı. Sarayın içerisinde (Şekil 5.16) ise mefruşat dairesi, hazine, marangozhane, kuşluklar, hareket köşkleri gibi müstemilat bulunmaktadır. Saray anıtsal kapıların açıldığı bahçeler içerisinde “L” planlı bir ana birim ile ayrı küçük saraylar niteliğinde Veliahd Dairesi, Mefruşat ve Muhafızlar Dairesi, hareket köşkleri, Camlı Köşk gibi birimlerden oluşmaktadır. Plan şemasında yalın çözümlerin kullanılamamasının sebebi olarak, ihtiyaç programının yoğunluğu, Dolmabahçe gibi büyük ölçekli bir komplekste lineer bir

şema uygulanması ve Osmanlı yaşam biçiminin getirdiği zorunluluklar gösterilmektedir. Sarayın kareye yakın bir dikdörtgen olan ön bahçesi geometrik ve aksiyal düzenlemesiyle Fransız bahçelerini model almıştır. Sarayın ana yapısı Mabeyn-i Hümayun, Muayede Salonu ve Hususi Daire olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Mabeyn-i Hümayun içerisinde yer alan Hünkar Hamamı, tamamen oniks kullanılarak inşa edilmesi ve zenginliğiyle dikkat çekmektedir (Batur, A., Batur, S., 1985: 1068-1074). Topkapı Sarayı'nın tam bir antitezi olan Dolmabahçe Sarayı eklektik bir anlayışla tasarlanmıştır. Temelde neoklasik bir yapıya barok bezeme öğeleri eklenerek, o dönemde Avrupa'daki çağdaşlarından çok daha zengin bir eklektik yapı oluşturulduğu görülmektedir (Kuban, 2007: 620-23).

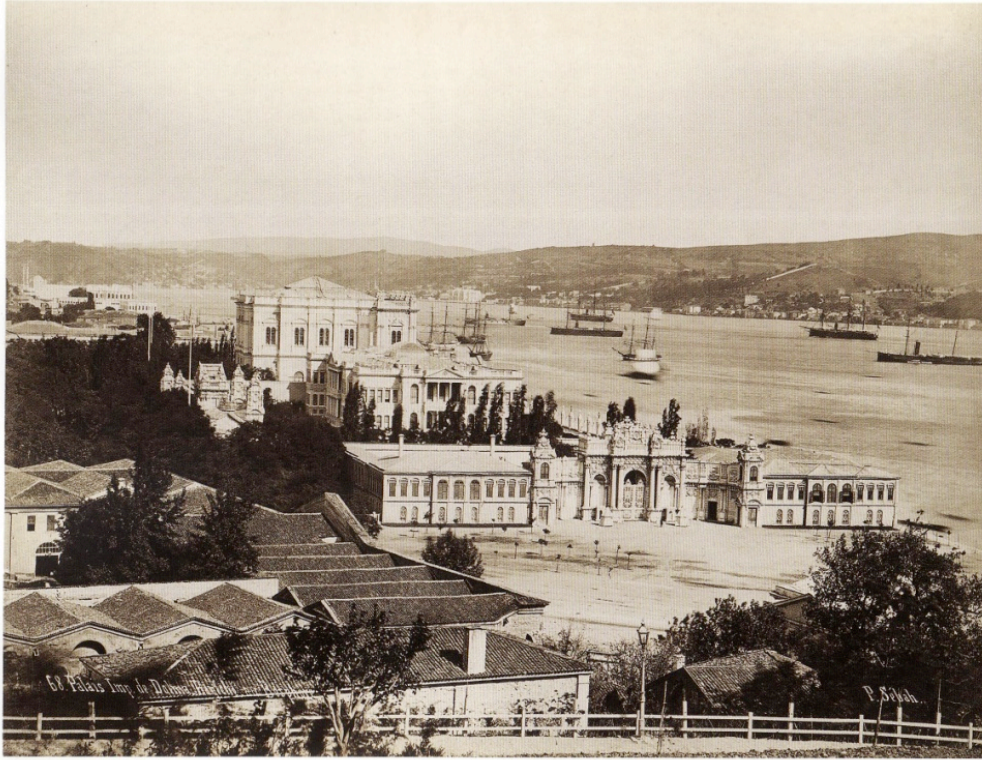
Şekil 5.14 : Denizden Dolmabahçe Sarayı'na bakış (Url-9)

Denizden Dolmabahçe Sarayı.

Fotoğraf: Abdullah Frères, yaklaşık 1880.

Şekil 5.15 : 1880’de Dolmabahçe Sarayı (Özendes, 1999: 59)

Dolmabahçe Sarayı.

Fotoğraf: Pascal Sébah, yaklaşık 1870.

Şekil 5.16 : 1870 senesinde Dolmabahçe Sarayı (Özendes, 1999: 58)

Dolmabahçe sarayı'na dair gözlemler

1851 senesinde bir süre İstanbul'da bulunmuş olan MacGavock, sultanın Boğaz'ın Avrupa yakasındaki yeni sarayının inşaat halinde olduğunu belirtmekte ve beyaz mermerden inşa edilen yapının “modern konstrüksiyon”un en görkemli saraylarından birisini vadettiğini ifade etmektedir (MacGavock, 1854: 309).

Gringo, sarayı, beyaz mermerden inşa edilmiş, çok bezemeli, İtalyan üslubunda ve büyük bir özenle işlenmiş bir yapı olarak betimlerken, sarayın, gördüğü en güzel cepheye sahip olduğunu da eklemektedir. Devlet birimlerinin sarayın merkezinde, emperyal selamlık ile haremın ise kompleksin yan kanatlarında yer aldığını ifade eden yazar, ziyareti sırasında yapının inşaat halinde olduğunu ve sultanın, yapının biraz ötesinde yer alan Çırağan Sarayı'nda (Palace of Lights) kaldığını sözlerine eklemektedir (Gringo, 1857: 252).

Taylor şehrin geçirdiği değişikliklere “İstanbul'da Avrupa tohumlarının ayak izlerini görüyoruz. Frenkler hızlı bir şekilde Peygamberin takipçilerini dışlıyorlar. İstanbul'dan (Stamboul) camiler ve Seraglio (Topkapı Sarayı) çıkarıldığında dış görüntü olarak üçüncü sınıf bir İtalyan şehriden çok az bir farkı kalacaktır” şeklinde bir yorum getirmekte ve Dolmabahçe Sarayı hakkında olumsuz eleştirilerde bulunmaktadır. Buna göre yazar, sultanın Yunan (Grecian) portikli, Sarasen (Sarasenic) üslupta sivri kemerli, arabesk heykellerin yer aldığı, kafesli balkonlara sahip bir sarayda yaşadığını ve yapının Palladio'nun binalarının biçimsiz bir kopyası olduğunu dile getirmektedir (Taylor, 1869: 344,345).

1853 senesinde İstanbul'u ziyaret eden Bryant saraya kısaca değinmekte, o sırada gördüğü sultanın dış görünümünü betimlemeden önce, “Sultan Boğaziçi'ndeki bir ahşap sarayın hemen yanındaki daha güzel, mermerden ve gösterişli Palladyen üsluptaki saraydan atını sürerek ayrıldı” ifadelerine yer vermektedir (Bryant, 1869: 212).

Choules yazısında sultan için inşa edilen sarayın giriş kapısını (Şekil 5.17) görebilmek için Tophane'den geçtiklerini belirtmekte ve binanın beyaz mermerden inşa edilmiş, geniş kanatlarıyla çok asil bir yapı olduğunu, Boğaz'ın kıyısında ve yine Boğaz'a yönlendirildiğini dile getirmektedir. Yazar ayrıca yapının Yunan (Grecian) üslubunda olduğunu ve kendisine söylendiğine göre mimarının da Yunan olduğunu ifade etmekte ve Batı yönündeki büyük giriş kapısının gördüğü en ayrıntılı mermer işçiliğine sahip olduğunu sözlerine eklemektedir (Choules, 1854: 282).

Yazar ayrıca yazısının ilerleyen bölümlerinde, Boğaziçi’nde gezisini sürdürürken “Sultan Mahmud’un oğlu için yaptırdığı sarayı” da betimlemekte, bu yapının harap bir durumda olduğunu, inşaatının yarım kaldığını ve o sırada inşaat halinde olan Dolmabahçe Sarayı’nın imparatorluk sınırlarındaki tek mermer saray olduğunu dile getirmektedir (Choules, 1854: 306).

Şekil 5.17 : Dolmabahçe Sarayı girişi (Stoddard, L., 1908: 19)

B. Dorr ise Boğaziçi’nin güzel kıyılarındaki sarayları ve villaları görmek için yol aldıklarını belirtmekte ve ileride sultanın konutu olacak yeni sarayın, ziyareti sırasında inşaatının neredeyse tamamlanmakta olduğunu dile getirmektedir. Yazar “Avrupa stilinde, beyaz mermerden inşa edilmiş ve özenle işlenmiş” diyerek betimlediği sarayın yatayda uzanan, denize yönlendirilmiş, mükemmel bir cephesi (Şekil 5.18) olduğunu dile getirmektedir. B. Dorr ayrıca yapının suya oldukça yakın olduğunu, geniş, mermer merdivenlerin dalgalar tarafından yıkandığını ve bu haliyle kendisine Venedik’teki en güzel sarayları anımsattığını belirtmektedir (Dorr, B., 1856: 344).

“Sultan şehrin dışında, Boğaziçi kıyısında, modern Avrupa sanatının ve Oryantal dünyanın sunabileceği bütün lüksün bolca kullanıldığı yeni ve muhteşem bir saray inşa ettirdi” diyen Irenaeus Prime, ziyareti sırasında binanın inşaatının henüz bitmediğini fakat içeriye girmelerine izin verildiğini belirtmektedir. Saraydaki

salonları ve odaları ziyaret etme imkanı bulduklarını anlatan yazar, sarayın pahalı mobilyaları ve görkemli bezemeleri ile Doğulu zevkiyle donatılmış, Avrupa'nın en şaşıaalı sarayı olduğunu sözlerine eklemektedir (Prime, I. 1855: 254,255).

Şekil 5.18 : Dolmabahçe Sarayı (Wallace, 1898: 16)

C. Morris yapıya fazla değinmemekte, gezisi sırasında “Sultan ve yüksek rütbedeki devlet görevlilerinin haremelerini içeren” sarayların duvarlarının yanından geçtiklerini, bu yapıların bazılarının çok büyük ve iyi inşa edilmiş binalar olduğunu belirtmektedir. Bunların içerisinde Boğaz’ın kıyısına inşa edilmiş Dolmabahçe Sarayı’nı çok güzel bulmakta ve sarayın beyaz mermerden inşa edildiğini, ayrıca binada çok özenli bir şekilde yapılmış kabartmaların yer aldığını ifade etmektedir. Bunun yanı sıra yazar saraya, beyaz mermerin kullanıldığı, çok zarif bir kapıdan giriş yapıldığını yazmaktadır (Morris, C., 1896: 665).

Francis Dolmabahçe Sarayı ve hamamına dair “Bina beyaz mermerden inşa edilmiş ve kapıları gümüş menteşelere asılmış. Kapıların süslemeleri de aynı metalden. Pencereleer de gümüş ile bezenmiş. Hamam ise gerçekten bir güzellik mucizesi. Yaklaşık 20 feet kare (36 metrekare). Su mermeri ve gümüş dışında başka bir malzeme görülmüyor. Durgun, parfümlü suyun bulunduğu odanın merkezindeki çeşme tamamen gümüşten yapılmış. Banyo aksesuarları da gümüşten ve kar beyazı

keten kumaşından. Bize anlattıklarına göre burada bir zamanlar sultanın kaldığı güzel bir saray varmış ve sultanın Çerkez karılarından birisinin o sarayda ölmesiyle sultan sarayı yıktırmış ve alana bu hamam-sarayı yaptırmış” sözlerine yer vermektedir. Yazar ayrıca sarayın kuşhanesini de ziyaret etmiş ve burasının yüksek duvarlar tarafından çevrilmiş geniş bir bahçe olduğunu, içerisinde büyüleyici küçük köşklerin ve eşsiz çeşmelerin bulunduğunu belirtmiştir. Yazar bu köşklerin haremdeki kadınların gözde mekanlarından olduğunu, kahve ve tatlı meyvelerin ikram edildiğini ve bazen parlak tüylü tavuskuşlarının asil hareketlerini seyrettiklerini dile getirmektedir. Bahçede her boyutta, neredeyse yüz tane tavuskuşu olduğunu belirten yazar, görevlilerin kuşların tüylerinden almalarına izin verdiklerini söylemektedir (Francis, 1891: 57,58).

19. yüzyılın en önemli yapı etkinliği olarak gösterilen Dolmabahçe Sarayı’nın inşaatı, Amerikalı gezginlerin de dikkatini çekmiş görünmektedir. Ancak yazarların yapının eklektik üslubunu betimlemekte zorlandıkları ve İtalyan, Yunan, Avrupa, Palladyen üslubu olmak üzere dört farklı kavramı genel olarak kullandıkları görülmektedir. Gezginler belki de Doğu yolculukları sırasında İtalya’da gördükleri Roma ve Rönesans mimari ürünlerini Dolmabahçe Sarayı’na benzettiklerinden dolayı bu üslup terimlerini kullanmaktadırlar. Nitekim “Avrupa” üslubu terimini kullanan Dorr, yapının Venedik’teki en güzel sarayları anımsattığını dile getirmektedir. Bunun yanı sıra bir motif olmaktan öte, yapının denize açılan cephesine hakim olan Palladyen “Loggia” motifi (Ağır, 1998: 22-24), Taylor ve Bryant’ın dikkatini çekmiş, ancak Taylor yapının Palladio saraylarının kötü bir kopyası olduğu yorumunu getirmiştir. Bunun yanı sıra yapımda mermerin kullanılmasının oldukça ifade edildiği görülmektedir. Yapının Boğaziçi’ndeki tümüyle mermerden inşa edilmiş bir cepheye sahip ilk saray olması belki de gezginlerin malzemeyi bu kadar vurgulamasının sebebidir.

5.2.1.4 Mecidiye köşkü

Abdülmecid tarafından inşa ettirilen köşk Topkapı Sarayı’nda Dördüncü Avlu’nun doğu ucunda yer almaktadır. Buradaki yapılar topluluğuna en son eklenen birimdir. Yapı, 19. yüzyılda Topkapı Sarayı’nda yapılan törenler sırasında sultanlar için kabul ve dinlenme yeri olarak tasarlanmıştır. Mimarı Sarkis Balyan’dır. Fransız bahçe köşklerini anımsatan dikdörtgen planlı, tek katlı yapı doğu-batı doğrultusunda denize

paralel yerleştirilmiştir. Yapının kuzeyinde üç giriş bulunmaktadır. Kuzeydoğuda, yanlardan ikişer mermer basamakla ulaşılan giriş padişaha aitti. Giriş holünden iki kolonun ayırdığı üçer açıklıkla köşkün büyük salonuna ulaşılmaktadır (Naza, 1994: 316, 317). Binadaki pencereler zafer takı formunda olup, Balyan ailesinin tasarımlarında genel olarak görüldüğü üzere Barok ve Ampir üslubunun bir arada uygulandığı bir bezeme programına sahiptir (Kuban, 2007: 651, 652).

Mecidiye köşkü'ne dair gözlemler

Taylor Topkapı Sarayı'ndan kitabında söz ederken Mecidiye Köşkü'ne de değinmekte ve "Sultan'ın elçileri kabul ettiği Saray'ın yeni bölümü plan ve bezeme olarak Avrupai bir zevke sahip" demektedir (Taylor, 1869: 346).

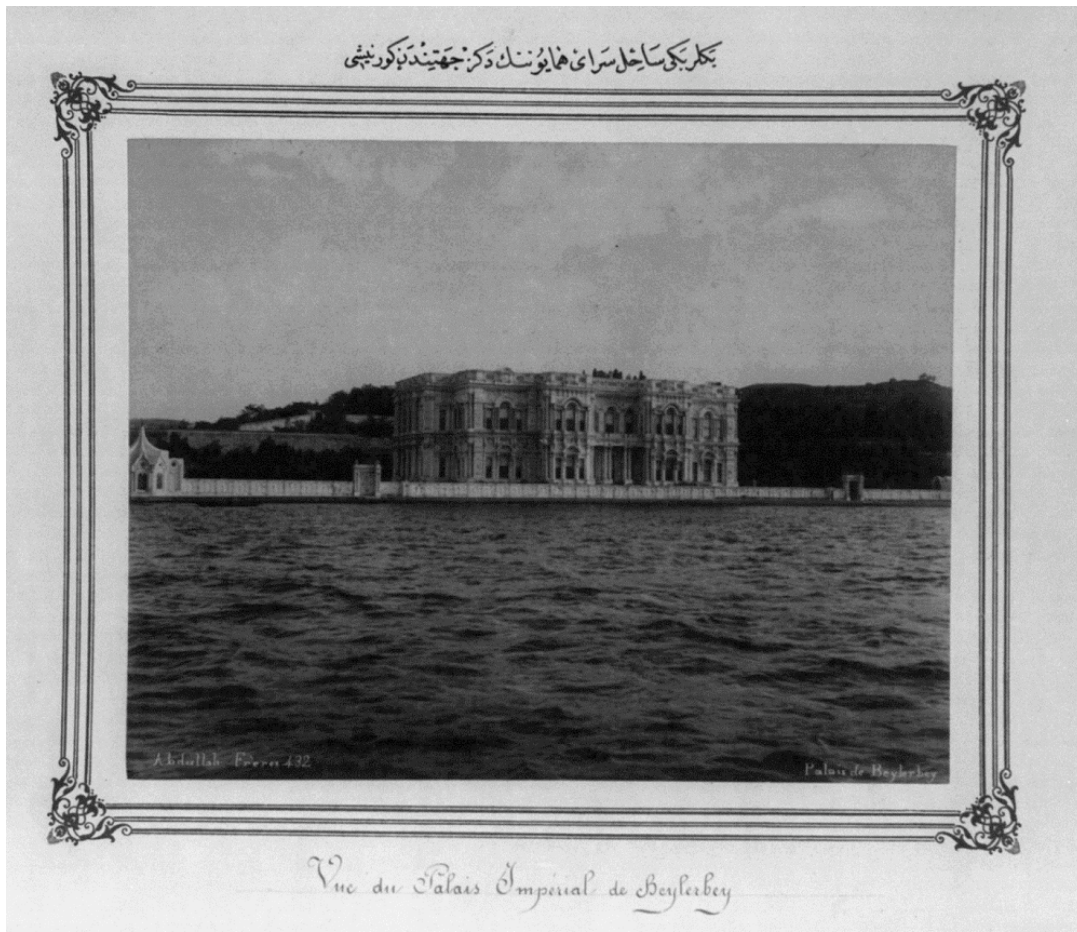
Dodd ise, Türk usülleri ve zevklerinde üç yüz sene içerisinde gerçekleşen değişikliklerin mermerden yapılmış Mecidiye Köşkü'nde yeterince gözlemlenebileceğini belirterek yapıyı betimlemektedir. "Bu yazlık sarayın lüks ve rahat Avrupai salonunda dinlenmekten son derece memnun olduk (...) Serin, mermerden yapılmış, daha geniş teraslara açılan geniş Fransız pencerelerinin yer aldığı, açık pencerelerden deniz yüzeyinde mora dönüşen berrak maviyi takip etmekten daha önemli bir işinizin olmadığı iç mekanda sessizliği hissetmek güzeldi." sözlerine yer veren yazar, sonrasında görevlilerin kendilerine ikramlarda bulunduklarını belirtmektedir (Dodd, 1903: 163).

Metinlerde Mecidiye Köşkü'nün seyahatnameler içerisinde sınırlı bir anlatıma sahip olduğu görülmektedir. Bunun sebebi Topkapı Sarayı içerisindeki klasik Osmanlı yapılarının, bu Batı etkili köşke nazaran daha çok dikkat çekmesi olmalıdır. Köşk "Avrupai" bir yapı olarak betimlenmektedir. Dodd'un Osmanlı yaşam ve düşüncesindeki değişimlerin bu yapıda gözlemlenebileceği yorumu dikkat çekicidir.

5.2.1.5 Beylerbeyi sarayı

Saray, II. Mahmud tarafından yaptırılan ve yanan eski Beylerbeyi Sarayı yerine, Abdülaziz tarafından 1864 senesinde, Sarkis Balyan'a yaptırılmıştır. Büyük bir saray ve ikincil yapılardan oluşan bir komplekstir (Şekil 5.19). Beylerbeyi Sarayı denize paralel olarak yerleştirilmiş dikdörtgen biçiminde bir kitleye sahiptir ve denizden setler halinde yükselen geniş bir bahçesi bulunmaktadır. Orta sofalı Türk konut tipi planın saray ölçeğinde geliştirildiği görülmektedir. Yapıyı Dolmabahçe Sarayı'ndan ayıran iç mekanda neo-barok öğelerin terk edilip, bezemenin yerel ve Doğulu

motifler içermesidir. Barok üslup sadece orta sofanın ve girişin merdivenlerinde tasarıma dahil edilmiştir. Cephe kat ve saçak kornişleri ve çatı parapeti ile yatayda baskın bir etki yaratılmış ancak çıkma yapan salonların kütlede hareketi sağlaması ve pencere, lento, kemer ve silme gibi çeşitli mimari öğeler yapıya hareketlilik kazandırmıştır (Batur, A., 1985: 1065). Yapının harem ve selamlık bahçelerindeki deniz köşkleri kompleksin dikkat çekici birimleridir. Kuban, bu yapıları o dönem sıkça görüldüğü üzere stilize edilmiş çadır olarak değerlendirmekte ve yapının klasisist çizgisine zıt olarak bunların oryantalist üslupla ele alındığını belirtmektedir (Kuban, 2007: 625).

Şekil 5.19 : Denizden Beylerbeyi Sarayı'na bakış (Url-10)

Beylerbeyi sarayı'na dair gözlemler

Willis, II. Mahmud'un tahtta olduğu dönemde İstanbul'u ziyaret etmiş bu sebeple de Krikor Amira Balyan tarafından tasarlanıp, 1829-32 seneleri arasında inşa edilmiş olan zemin katı kagir, üst katları ahşap Beylerbeyi Sarayı'nı (Kuban, 2007: 625) kitabında betimlemiştir. "Dalkavuklarının 'ağızlığı çıkarılmış aslan' (unmuzzled lion) dedikleri sultan şu sıralar Boğaz'da, Beylerbeyi Köyü'nde yer alan yazlık

sarayında kalıyor” diyen yazar binayı tasvir etmektedir. Buna göre, devasa yapı sarı boyalıdır, beyaz kornişlere sahiptir ve arkasındaki tepeye kadar yükselen harici bir teras-bahçeyi içermektedir. Ayrıca sarayın harem bölümünde, her biri sultanın nikahlı kadınlarının birisine ait olan 8 adet taşkın kanat bulunmaktadır (Willis, 1835: 225,226).

Grosvenor Beylerbeyi Sarayı’nı ve çevresini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Yazar öncelikle Beylerbeyi’nin tarihine dikkat çekmekte ve “Bizans imparatorları ve Osmanlı sultanları tarafından içtenlikle sevilen” bu bölgedeki gelişimi anlatmaktadır. Yazar, 1718 senesinde imzalanan yıkıcı Pasarofça Antlaşması’ndan sonra imparatorluğun çöküşünün yakın olduğuna dair genel bir kanı belirlediğini ifade etmekte ve sonrasında gelişen süreci betimlemektedir. Buna göre, Sadrazam Damat İbrahim Paşa Avrupalı elçileri etkilemek amacıyla Muhteşem Süleyman’ın günlerini çağrıştıran “müsrif fakat kurnazca” inşaatlar gerçekleştirmiştir. Dikkatsiz harcamalara karşın Beylerbeyi’nde de her çeşit yapı inşa edilmiş ve bölge o kadar muazzam bir hale gelip, o kadar çok aktivitenin merkezi olmaya başlamış ki ismi “Keyfin Yükselişi” (Increase of Joy) anlamına gelen “Pherrach Pheza (Ferah Feza)” diye anılmaya başlanmıştır. Daha öncesinde I. Ahmed’in yaptırdığı caminin yerine, inşa edilen hayranlık uyandırıcı cami, 1776 senesinde I. Abdülhamid tarafından yaptırılmıştır (Grosvenor, 1895: 233, 234)

Yazar “II. Mahmud tarafından 1830’da inşa ettirilen saraydan önce, Beylerbeyi Camisi dışında herşey solmuştu” demektedir ve Lamartine’in⁷ yapıyı gördüğünde heyecan içerisinde bu sarayın bir eşinin Avrupa’da bulunmadığını söylediğini ifade etmektedir. “Bugün aynı noktadaki masalsi esere bakan Fransa’nın coşkun şiirsel açıklaması ne olurdu? Sultan Abdülaziz’in atasının yaptırdığı ahşaptan bina tatmin edemezdi” diyen Grosvenor, Abdülaziz’in tahta çıkışından kısa bir süre sonra eski sarayı yıktırıp Beylerbeyi Sarayı’nın yapımını başlattığını dile getirmektedir. Sarayın döneminin en iyi mimari başarısı ve Boğaziçi’ndeki en güzel yapısı olduğunu belirten yazar sonrasında binayı tasvir etmektedir. Buna göre, en saf ve kar beyazı mermerden inşa edilen yapı, hiçbir Osmanlı yapısında görülmeyecek şekilde Doğu ve Batı mimarisi ve sanatının en zarif öğelerini bir araya getirmiştir. Önde gelen İtalyan sanatçıların yaptıkları, üst kattaki salon ve odaların freskoları son derece

⁷ Alphonse Marie Louise Prat de Lamartine (Alphonse-Marie-Louis de Prat de Lamartine) (1790 - 1869), Fransız yazar, şair ve politikacı. 1850 senesinde İstanbul’u ziyaret etmiştir.

özenli ve masraftan kaçınmayarak gerçekleştirilmiş, alttaki büyük, mermer salon ise kolonadları ve çeşmelerinin her detayıyla Sarasen (Sarasenic) üsluptadır. Yazar, bu mükemmel salondan daha enfes, sadeliği çerçevesinde daha lüks ve her açıdan daha tatmin edici başka bir şeyin düşünülemez olduğunu söylemektedir (Grosvenor, 1895: 234-236).

Grosvenor İstanbul'da bulunduğu dönemde, son senelerde sarayın (Şekil 5.20), saltanatın misafirlerinin ağırlandığına tahsis edildiğini belirtmekte ve 1869 senesinde İmparatoriçe Eugenie'nin, ziyaretinin büyük kısmında burada kaldığını ve burada kendisine ayrılan odaların, Tuileries Sarayı'ndaki imparatoriçenin özel dairelerinin reproduksiyonları şeklinde döşendiğini dile getirmektedir. Sarayda ayrıca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan II. Joseph'in, Galler prensi ve prensesinin ve İran Şahı Nasreddin'in de ağırlandığını ifade eden yazar, sarayda o sırada terk edilme ve ihmal havası olduğunu sözlerine eklemektedir. Yazar yine de binanın denizden bakıldığındaki hoş görüntüsüyle göze daha az güzel görünmesinin pek mümkün olmadığını ifade etmekte, ancak odaların, artık devletin eskiden önemsiz olarak görebileceği hesapsızca harcamaların karşılanamadığının tanığı olduğunu dile getirmektedir (Grosvenor, 1895: 236).

Şekil 5.20 : Beylerbeyi Sarayı Mavi Salon (Grosvenor, 1895: 237)

Son olarak sarayı çevreleyen bahçeden söz eden yazar, bu ihtişamlı bahçenin 1639 senesinde IV. Murad tarafından düzenlendiğini ve sonrasında sürekli olarak güzelleştirip, tepenin doruk noktası ve çevrelerine kadar genişletildiğini sözlerine eklemektedir. Yazar ayrıca “Bahçenin mucizelerini ortaya dökcek olan ayrıcalıklı kişilerin aceleci bakışlarının, korunan bahçeye girmesi yasak. Ayrıca, genellikle nadir olan ziyaretçiler Şark becerisinin keşfi olan orman içerisindeki açık alanlar, yürüme alanları, münzevi kuytular ve mükemmel görüntülerdense, Abdülaziz’in hayvanat bahçesinin yadigarları, kafesteki Bengal kaplanları ve devekuşlarıyla daha çok ilgileniyorlar. Yine de tüm bu keyifli doğa cazibeleri IV. Murad’ın aksiliğini sakinleştiremezdi” sözlerine yer vermektedir (Grosvenor, 1895: 236).

Dwight ise Beylerbeyi Sarayı’nı kısa bir şekilde incelemekte, Abdülhamid’in Balkan Savaşı patlak verdiğinde tahttan indirilip gönderildiği Selanik’ten alınıp, “Beylerbeyi’nin Asyalı bahçeleri”ne kapatıldığını ifade etmektedir. Yazar “Sultanların bu eski dinlence yerinde Abdülaziz Süveyş Kanalı’nın açılışını yapmak amacıyla Doğu’ya giden İmparatoriçe Eugenie için bir saray inşa ettirmişti” demekte ve Abdülhamid’in 33 yıl hüküm sürdüğü alanın tam karşısındaki sarayın pencerelerinden bakmanın ilginç bir durum olduğunu dile getirmektedir (Dwight H. G., 1915: 255).

Beylerbeyi Sarayı hakkında seyahatnamelerde olumsuz bir yorum yer verilmediği hatta Grosvenor’un sarayın Boğaziçi’nin en güzel yapısı olduğunu dile getirdiği görülmektedir. Grosvenor dışındaki yazarlar, üslupsal özelliklerine değinmeden, yapıyı biçimsel olarak kısaca betimlemişlerdir. Grosvenor ise yapıya dair “Hiçbir Osmanlı yapısında görülmeyecek şekilde Doğu ve Batı mimarisi ve sanatının en zarif öğelerini bir araya getirmiştir” diyerek yapının eklektik üslubunu başarılı bir şekilde aktarmaktadır. Ancak yapıdaki Doğu etkili yorumları literatürde geçtiği şekilde “oryantalist” veya “moresk” olarak değil “sarsen” kavramıyla ifade etmektedir. Bunun dışında yazarın Osmanlı bahçelerinin organik gelişimini beğendiği görülmektedir.

5.2.1.6 Yeni çırağan sarayı

1871 senesinde Abdülaziz tarafından inşa ettirilen Çırağan Sarayı, 19. yüzyıldaki anıtsal sarayların sonuncusudur. Yapının mimarları Sarkis Balyan ve Agop Balyan’dır. Yapının planının Dolmabahçe Sarayı’nın aksine oldukça sade olduğu

görülmektedir. Üç sofalı plan şemasının tek bir dikdörtgen içerisine alınarak büyük boyutlarda tasarıma girmesi yeni bir yorum olarak değerlendirilmektedir. Hacimler belirli bir geometride tutulup, yönleri değiştirilerek mekan algısında farklılık yaratılmak istenmiştir. Zeminde, giriş aksında uzayan sofalar üst katta 90 derece döndürülerek denize yönlendirilmişlerdir. Sarayın Beylerbeyi ve Dolmabahçe örneklerinin aksine oldukça masif bir kütlesi vardır. Yapı, deniz cephesinde 500 m. uzunluğundaki bir duvarın üzerine oturtulmuş 200 m.uzunluğunda bir dikdörtgenler prizmasıdır. Yatayda bu kadar genişleyen bir cephenin “ortası çökmüş” görünmemesi için orta kısmın yükseltildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra cephede belirli bir ritimde doluluk-boşluk dokusu işlenmiştir. Cepheye hareket kazandıran bu tasarım anlayışının yanı sıra, pencerelerde kullanılan neo-gotik motifler cepheyi hafifletmeye yardımcı olmaktadır (Batur, A., 1985: 1065, 1066). Eklektik bir anlayışla oluşturulan tasarımda oryantalist dekorasyona yer verilmiştir. Bu motifler çıkarıldığında ise sarayı neoklasik bir yapı olarak tanımlamak mümkündür (Kuban, 2007: 624).

Yeni çırağan sarayı’na dair gözlemler

Öncelikle Dolmabahçe Sarayı’nı tasvir eden Stoddard, Çırağan Sarayı (Şekil 5.21) için “Bu saraydan çok uzak olmayan bir başka saray dalgalar arasından yükseliyor. Mermerden balkonları ve sütunlarıyla narin ve güzel. Diğeri ne kadar masif ve göz alıcıysa, bu saray da o kadar ufak ve zarif” sözlerine yer vermektedir. Stoddard ayrıca sarayın yüce bir koru tarafından çevrelendiğini, bahçelerin tepelere kadar uzandığını ifade etmekte ve burasının sultan ve ailesi için gözde bir yazlık saray olduğunu, ancak burada yüzyıllar öncesindeki gibi Sarayburnu’ndaki manzaraların görülemeyeceğini dile getirmektedir. Buna göre yazar, gözde sultanların zamanlarını müzik dinleyerek, koru içerisinde ya da buradan Boğaziçi’ne bağlanan küçük nehirde kayıklarla gezintiler yaparak veya denizin hiç değişmeyen güzelliğini altın yaldızlı, kafesli pencerelerinden izleyerek geçirdiklerini belirtmektedir (Stoddard, L., 1908: 96,97).

Jackson “Boğaziçi kıyılarında yer alan Doğu ve Batı mimarisinin başarılarının göz alıcı bir serisi” olarak tanımladığı sarayların olduğu bölgede öncelikle Dolmabahçe Sarayı’nın göze çarptığını, bu sarayın ilerisinde ise “Mavi Boğaziçi sularına net olarak yansıyan” Çırağan Sarayı’nın mermerden yapılmış cephesinin yükseldiğini dile getirmektedir. Yazar lüks saray için Sultan Abdülaziz’in çok yüksek meblağlar

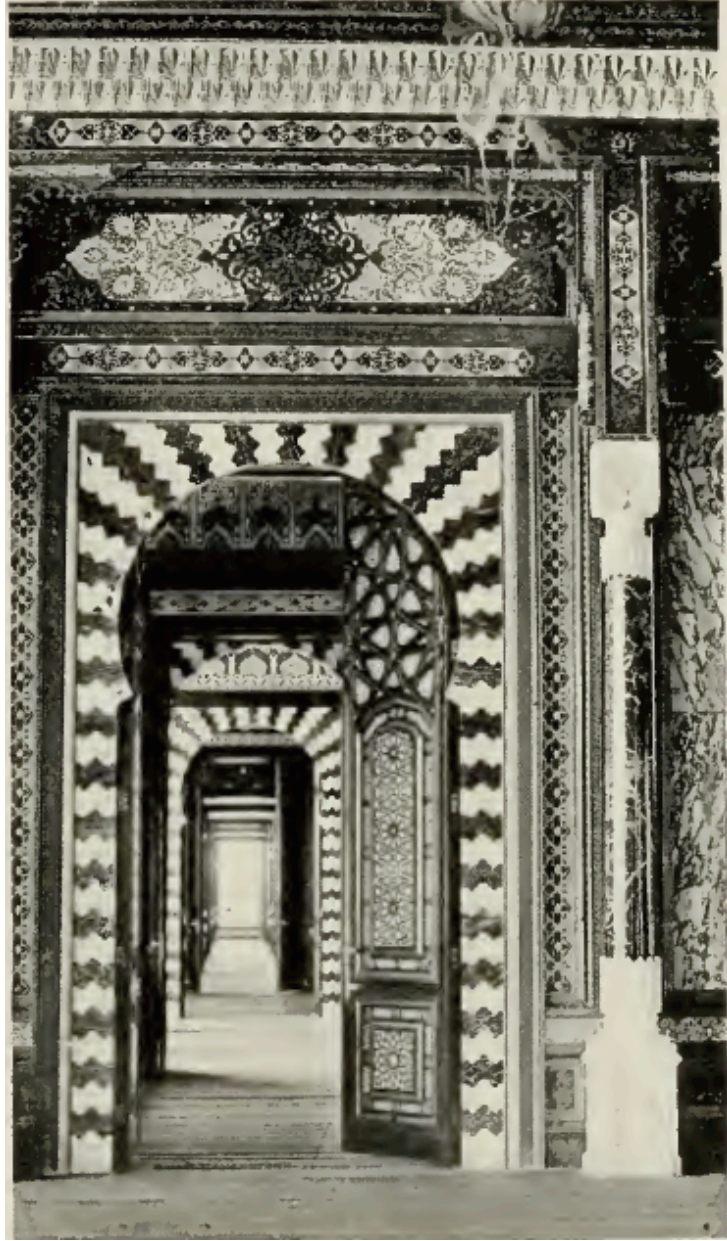
harcadığını, fakat ziyareti sırasında yanmış olduğunu ifade etmektedir (Jackson, 1911: 13).

Şekil 5.21 : Çırağan Sarayı (Grosvenor, 1895: 235)

Grosvenor ise Fetih'ten sonra Beşiktaş'ın sultanlar için önemli bir yazlık dinlenme yeri olduğunu, Osmanlı yazarlarının her padişahın tahta çıkma törenlerindeki seremonilerden ve debdebeden Doğu'ya özgü bir şekilde övgüyle bahsettiklerini belirtirken, “Sultanların eğlence ve değişiklik aradıkları saraylar, cafcacflı, narin binalardı ve ancak I. Ahmed'in denizin üzerinde yaptırdıkları kadar sağlamlardı. Her hükümdar, bir önceki sultanın yaptırdığı sarayı sonbahar yaprakları gibi bir kenara atıp, kendi sarayını inşa etti” yorumunda bulunmakta ve Sultan Abdülaziz'in de daha saygın ve kalıcı olması gereken kendi önerisi Çırağan Sarayı'nda karar verdiğini sözlerine eklemektedir. Yapı için 150 milyon Frank veya 30 milyon Dolar gibi yüklüce para harcandığını ifade eden Grosvenor, sarayın yapımında Oryantal ve Sarasen sanatlarının tüm zenginliğinin kullanıldığını ve binanın inşaatı ve dekorasyonunda (Şekil 5.22) alçı ve taş malzemenin kullanılmayıp, sadece her çeşitten ve renkten en pahalı mermerin tercih edildiğini belirtmektedir. Yazar ayrıca “Sarayın konsepti ve yapımı, savurgan fikir babasının lüks zevkini açığa çıkarıyor”

sözlerine yer verdikten sonra Abdülaziz'in hayatına değinmektedir (Grosvenor, 1895: 156,157).

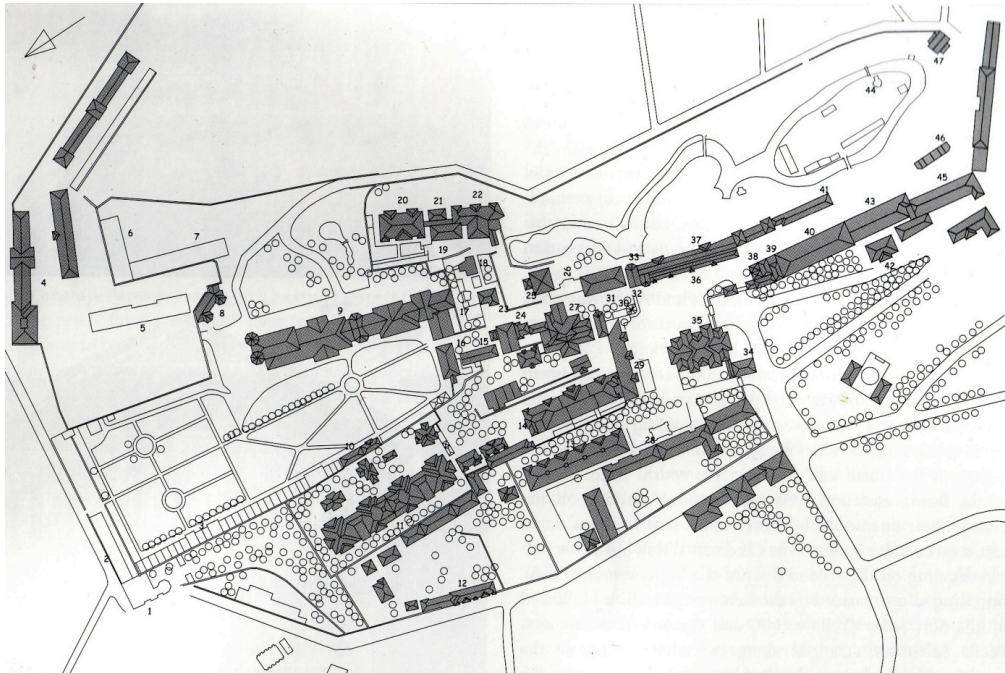
Şekil 5.22 : Çırağan Sarayı içerisinde bir geçit (Grosvenor, 1895: 157)

Abdülaziz, Beylerbeyi Sarayı'nı yaptırdıktan sonra, ağabeyi Abdülmecid'in inşa ettirdiği Dolmabahçe Sarayı'ndan daha görkemli bir saray yaptırmak amacıyla Çırağan Sarayı'nı inşa ettirmiştir (Kuban, 2007: 624). Ancak gezginlerin anlatımlarında Dolmabahçe Sarayı'nın yanında yer alan yapının çok dikkat çekmediği, küçük ölçekli olduğu, fakat zarıflığıyla ön plana çıktığı görülmektedir. Sadece Grosvenor yapının üslupsal özellikleri için "Oryantal ve Sarasen sanatlarının

tüm zenginliğinin kullanıldığını” belirterek, yapının yerel ve Doğulu motiflerini içeren yorumlamalarını betimlemiştir.

5.2.1.7 Yıldız sarayı

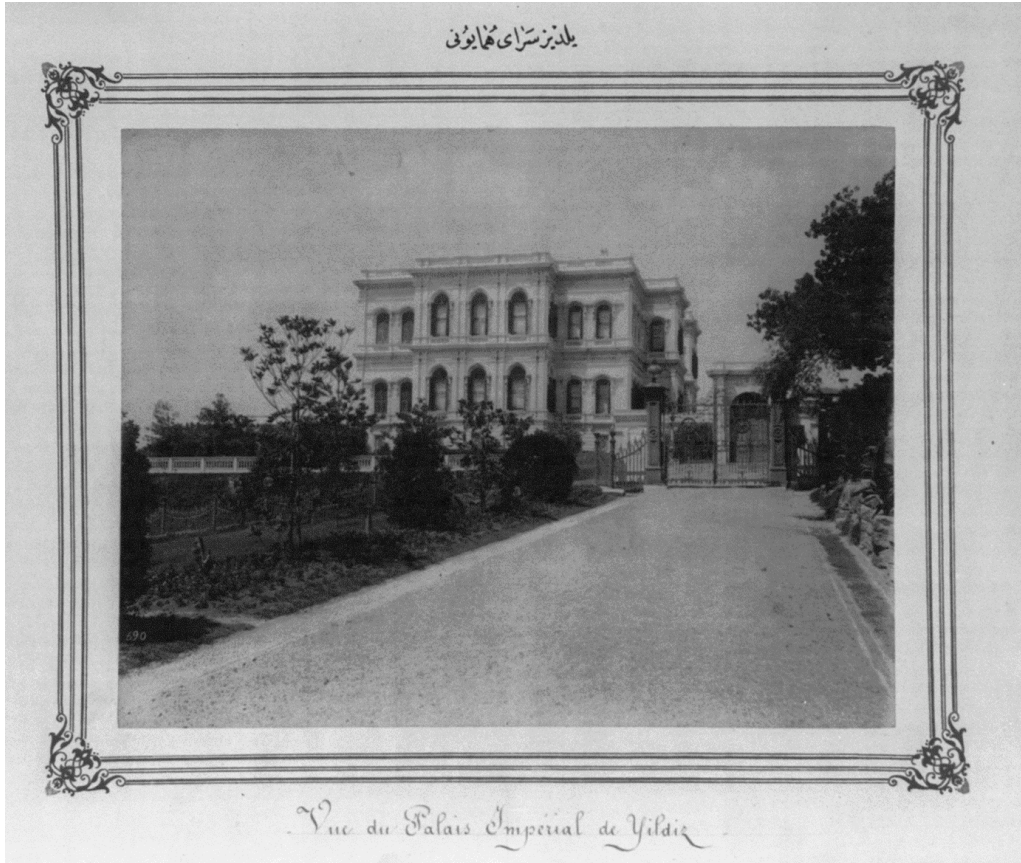
Saray (Şekil 5.23), yaklaşık 500.000 metrekarelik bir bahçe ve koruluk içerisindeki saraylar, köşkler, yönetim ve koruma yapıları ve parklardan oluşan bir komplekstir. 19. yüzyıla kadar sarayların arka koruluğu olarak kalan alanda ilk olarak III. Selim “Yıldız” ismini verdiği kasrı yaptırmış, sonrasında II. Mahmud tepede yeni ve küçük bir köşk yaptırmıştır. Abdülmecid kendi döneminden önce yapılan binaları yıktırmış ve Kasr-ı Dilküşa’yı yaptırmıştır. Yıldız Sarayı’nın asıl gelişimi ise Abdülaziz döneminde başlamıştır. Topkapı Sarayı’nı anımsatan organik bir gelişimin görüldüğü alanda bahçe düzenlemesine 1850 senesinde başlanmıştır. Bu düzenlemedeki ana yaklaşım bahçenin geniş ve eğimli olmasından dolayı doğala benzer pitoresk bir görünüm yakalamak olmuştur.

Şekil 5.23 : Yıldız Yerleşkesi’nin planı (Kuban, 2007: 628)

Arsanın kuzey kesminde yoğunlaşan yapılar, lineer bir yerleşme düzeni gösterirler. Yapıların birbirleriyle ilişkisi açısından öncesinde bir planlamaya gidilmemiştir. Yapıların birbirlerinden üslup ve biçim olarak farklı oluşları, fonksiyonlarının çeşitliliği ve hemen hemen her fonksiyona, kişiye ve gruba başka bir yapı tahsis edilmesi, gerçekleştirilmesi planlanmış demiryolu projesi de göz önüne alındığında

bu alanın kentten ayrı bir sosyal çevre olarak tasarlandığını düşündürmektedir. Kompleks içerisinde Agop ve Sarkis Balyan tarafından tasarlanan yapılar Büyük Mabeyn (Şekil 5.24), Malta ve Çadır köşkleridir. Raimondo d'Aronco ise Arşiv Binası, kış bahçeleri ve seralar, Yaverler Köşkü, Nöbetçi Pavyonu, ahırlar ve manej, Harem Köşkü, Bayram ve Tören Köşkü, Çini Fabrikası, Saray Tiyatrosu, Hamal Kışlası, Baş Mabeynci Köşkü yapılarını tasarlamıştır (Batur, A., 1985: 1048-1051).

Şekil 5.24 : Büyük Mabeyn Köşkü (Url-11)

Yıldız sarayı'na dair gözlemler

Straus, ilk elçilik yıllarında (1887-1889) II. Abdülhamid ile bir görüşme amacıyla gittiği Yıldız Sarayı'na kitabında yer vermektedir. Yazarın sultanla görüşme talep etmesinin sebebi Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'ndan aldığı özel bir mektup üzerine Pennsylvania Üniversitesi ve John Hopkins Üniversitesi arasındaki arkeolojik kazılar konusunda anlaşmazlığı çözmek ve sultandan bu konuya dair bir "irade" alabilmektir. Straus "Elçilerin aksine, adetlere uygun olarak nazırlar saray girişinden inip, saraya yaya olarak ulaşıyorlar. Ancak bu görüşme için, bizim gelişimize dair saray kapısına gerekli emirler verilmişti" demekte ve burada kendisini sadrazamın, hariciye nazırının ve protokol görevlisinin karşıladığını ifade

etmektedir. Bir süre sonra sultana takdim edilen Straus, kısa bir konuşma sonrasında II. Abdülhamid'in öncülüğünde "ışıl ışıl aydınlatılmış ve yaklaşık 30 kişiden oluşan askeri orkestranın çaldığı" yemek salonuna geçmiştir. "Yemek altın ve gümüşten tabaklarda sunuldu ve menü mükemmel fakat çok yüklü değildi" diyen yazar yemekten sonra sultanla birlikte saray sınırları içerisinde yer alan tiyatroya geçtiklerini dile getirmektedir. Yazar yazısının devamında sultanla görüşmek istediği konuya dair diyalogları ve gelişen olayları aktarmaktadır (Straus, 1922: 99-101).

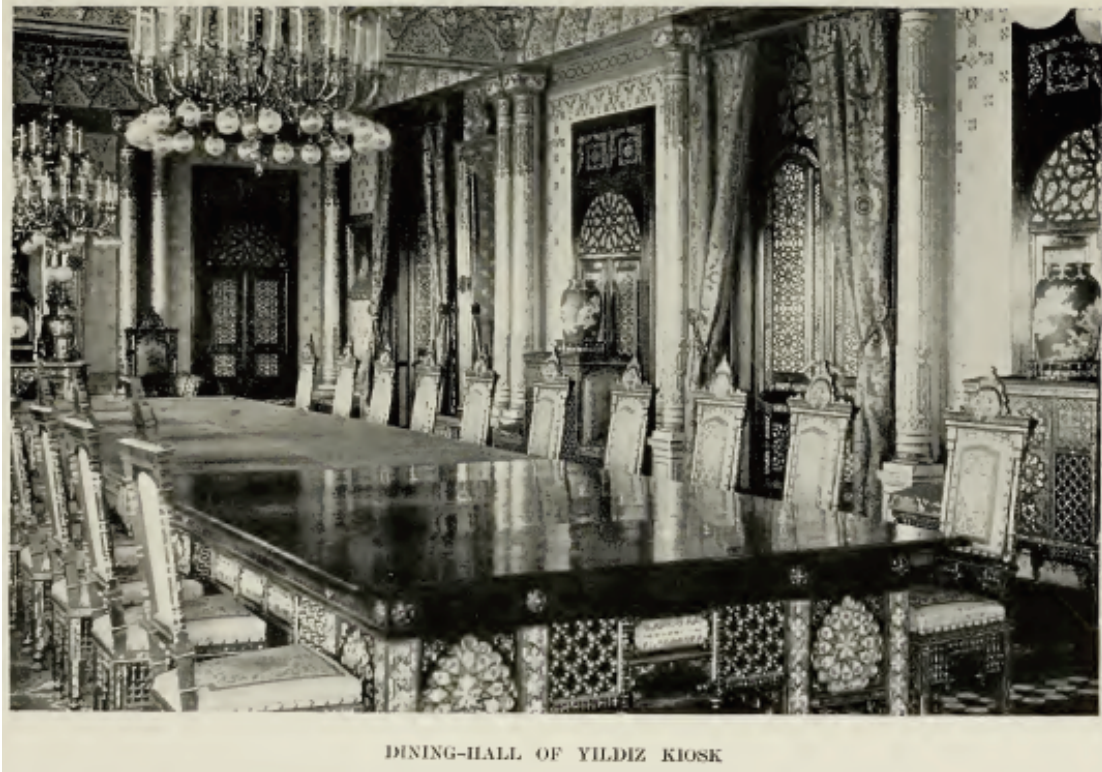
Bunun yanı sıra Straus, 1898-1900 seneleri arasındaki ikinci görevi sona erdiğinde II. Abdülhamid'in hediyesi olan vazolardan söz etmektedir. "Yola çıkmak üzereyken sultan evime her biri ayaklarca yükseklikte, sanatsal olarak bezenmiş, bir çift güzel vazo gönderdi. İkisi de sultanın saray sınırları içerisinde kurduğu saray fabrikasında (Yıldız Çini Fabrika-i Hümayunu) üretilmiş ve Fransız işçiliğinde. Üretimde maliyet sorgulanmadığı için bu fabrikada mükemmel ürünler ortaya çıkıyor. Bana yollananlar ise ayrıca çok iyi örnekler" diyen yazar, bu hediyeleri sonrasında Washington'daki National Museum'a bağışladığını söylemektedir (Straus, 1922: 155,156).

Şekil 5.25 : Yıldız Sarayı'nda II. Wilhem'in kabulü (Grosvenor, 1895: 147)

1889 senesinde İstanbul’u ziyaret eden Bates, Hamidiye Camisi’nde gerçekleştirilen Cuma selamlığını saraya bağlı fakat saray duvarlarının dışındaki bir dairede izleme imkanı bulmuştur. Yazar öncelikle tören kortejinin, bulunduğu yerin aşağısında, saray duvarlarındaki giriş kapısına doğru inen geniş caddeden, buranın çaprazında karşıda yer alan “güzel, modern ve beyaz mermerden” Hamidiye Camisi’ne doğru indiğini belirtmektedir. Sarayın, Pera’nın kuzeyindeki banliyöde, yüksek bir tepenin eteklerinde yer aldığını dile getiren yazar, buranın izole konumu ve yüksek duvarların çevrelediği geniş mesire yerleriyle gerçekten bir kır meskeni olduğunu belirtmektedir. Yazar ayrıca sultanın sadece “haftalık resmi töreni”ni gerçekleştirmek için saraydan çıktığını da sözlerine eklemektedir (Bates, 1891: 245).

Groome II. Abdülhamid’in doğum günü kutlamaları sırasındaki aydınlatmalardan bahsetmekte ve “Yıldız’ın üstlerinde yer alan sultanın sarayı, Galata ve karşıdaki Haliç’ten bakıldığında kristalden yapılmış gibi görünüyor. Yüz tane elektrik lambasıyla aydınlatılmış. Aşağısındaki yüzlerce saray, banliyölerin yukarılarında yer alan camiler, karakollar ve müstakil konutlar Osmanlı hanedanını onurlandırmak için birbirleriyle yarışıyor” sözlerine yer vermektedir (Groome, 1891: 269,270).

Şekil 5.26 : Yıldız Sarayı Şale Köşkü (Grosvenor, 1895: 145)

Russell, II. Abdülhamid'in küçük Yıldız Köşkü'nde daimi bir kişisel terör halinde tebaasından gizlendiğini söylemekte ve sarayın Pera'dan yaklaşık 3 mil (yaklaşık 5 km) uzaklıkta yer aldığını, Haliç ve Avrupalıların yaşadığı bölgeyle tüm Müslümanların yaşadığı ana camilerin, çarşıların ve hükümetin kamu ofislerinin yer aldığı Stambul'dan ayrıldığını dile getirmektedir. Yazar ayrıca Abdülhamid'in büyük güvenlik önlemleriyle sarayından "taş atımlık bir mesafede" bulunan Hamidiye Camisi'nde Cuma selamlığı törenine katıldığını sözlerine eklemektedir (Russell, 1896: 144,145).

Grosvenor, öncelikle "Dolmabahçe Sarayı şimdiki sultan tarafından hiçbir zaman sevilmedi. Yıldız Köşkü (Palace of Star) (Şekil 5.25) kendisinin saf ve basit zevkine ve canavarca alışkanlıklarına daha uygun" yorumunu getirmekte ve gemiyle yolculuk sırasında ağaçlıklar ile kaplanmış, Dolmabahçe'ye bakan tepedeki asil dış çizgisiyle köşkün fark edilebileceğini belirtmektedir. II. Abdülhamid'in köşkün tamamlanmasından sonra burada kaldığını belirten yazar, köşkü tasvir etmektedir. Buna göre, bina iki katlıdır ve beyaz mermerden inşa edilmiştir, bir imparatorluk sarayındansa, varlıklı bir kişinin konutu görünümündedir. Bodrum katında hizmetliler ve diğer görevlilere ait odalar bulunmaktadır. İlk katta Plevne Savaşı'nda Ruslara karşı savunmasıyla tanınan sarayın mareşalı Osman Paşa'nın ofisleri bulunmaktadır. İkinci kat (Şekil 5.26) ise sultana ayrılmıştır ve yine bu katta elçilere resmi resepsiyonlar verilmekte, resmi sunumlar yapılmakta ve devlet ziyafetleri verilmektedir. Kabul salonunun, yüksek taşıyıcıların yer aldığı, büyük ve Boğaz'a dönük bir daire olduğunu ifade eden yazar, Lew Wallace'ın Amerika Birleşik Devletleri vekili olarak sultana takdim edildiği sırada, kendisinin de İstanbul elçisi olarak görev yapan Samuel Sullivan Cox ile birlikte orada bulunmasını bir ayrıcalık olarak değerlendirmektedir. Bunun yanı sıra "Bu tip durumlardaki Oryantal törenler yüz yıl öncesine göre yol alarak yerini sıkı fakat daha asil, sade ancak gösterişsiz olmayan modern adetlere bırakmış" sözlerine yer veren Grosvenor, oldukça ayrıntılı bir şekilde vekilin kabulünü anlatmaktadır. Görüşme sona erdikten sonra misafirlere, kabul salonunun yanında yer alan bir odada tütün ve Türk kahvesi ikram edilmiş, sonrasında ise "kabul salonunun birçok güzel detayı"nı incelemek için tekrar bu mekana davet edilmişlerdir. "Bir Amerikan misafir, merdivenlerdeki duvar resimlerinin ana bezemesi olan duvar resminde 'G. Washington' adını görünce hayretler içerisinde kaldı. Ulusal kahramanımız ve ilk başkanımızın akrabası

olmasından dolayı İngiliz sanatçının eseri ün kazanmış” diyen yazar, duvarları hayranlık veren tabloların süslediğini yazmaktadır. Yazar bu resimlerden, engebeli Norveç kıyılarındaki vahşi yaşamı konu edinen Ayvazovski’nin resimlerini oldukça gerçekçi bulmaktadır. Grosvenor son olarak dünyadaki hiçbir hanedan sarayının bu kabul salonunkine yaklaşacak bir manzaraya sahip olmadığını belirtmekte ve Sultan Abdülaziz’in burada bir kır evi yaptırdığını fakat II. Abdülhamid’in tahta geçişine kadar hiçbir padişahın buranın ne kadar benzersiz manzaraya ve ne kadar baş döndürücü bir peyzaja (Şekil 5.27) sahip olduğunu farketmemelerini ilginç bulduğunu söylemektedir (Grosvenor, 1895: 146-150).

Şekil 5.27 : İç Bahçe’den Harem Dairesi’ne bakış (Grosvenor, 1895: 149)

Jackson ise öncelikle Boğaz kıyısında yer alan sarayları betimlemekte ve “Sonra, bu rüya sarayların arkasında, tepenin doruk noktasında, zümrüt yeşili çevresinin içerisinde diğer saraylardan daha az görkemli fakat daha ünlü olan, tahttan indirilmiş Sultan II. Abdulhamid’in konutu Yıldız Sarayı görünmektedir” ifadesini kullanmaktadır (Jackson, 1911: 13).

Gezginlerin, büyük bir kompleks niteliğindeki Yıldız Sarayı’nın yüksek duvarlar ve korularla izole bir alan içerisinde yer almasından söz ettikleri görülmektedir. Ayrıca Grosvenor ve Jackson, Mabeyn Köşkü’nün küçük ölçekli ve diğer saraylardan daha

az görkemli olması sebebiyle bir imparatorluk yapısından çok, bir köşk niteliğinde olduğunu vurgulamaktadır.

5.2.2 Camiler

5.2.2.1 Nuruosmaniye camisi

I. Mahmud döneminde inşaatına başlanıp, III. Osman döneminde yapımı tamamlanan cami (Şekil 5.28) (1748-55) için Kuban, Nuruosmaniye Külliyesi'nin klasik Osmanlı mimari unsurlarının terk edilmesi açısından, Sinan döneminden sonra en önemli anıtsal yapı topluluğu olduğunu belirtmekte ve 18. yüzyıl Osmanlı kültüründeki yaratıcı potansiyeli sergileyen Barok bir yapı olduğunu dile getirmektedir (Kuban, 2007: 526).

Şekil 5.28 : Nuruosmaniye Camisi'nin dokuyla ilişkisi, Ali Rıza Paşa (Url-12)

Camide esas ibadet hacminin ana strüktürü tüm mekanı örten tek bir kubbeyle dörtgen bir baldakendir. Plan çözümünde, caminin avlusu haricinde barok bir yapı

gözlemlenmese de ayrıntılardaki eğrisel çizgiler, katlı silmeler ve devam eden payandalı duvarlar barok yapı özelliklerini yansıtmaktadır. Planda ayrıca Nuruosmaniye'yi diğerlerinden ayıran bir özellik de mihrap çıkıntısının poligonal biçimli olmasıdır. Ana ibadet hacminde bunun dışında mekansal barok bir özellik yer almamaktadır. Geleneksel avlu planının aksine Nuruosmaniye'nin avlu tasarımı son cemaat bölümüne poligonal bir revak eklenerek yenilikçi bir tasarım elde edilmiştir. Avluda şadırvan bulunmamaktadır. Hünkar dairesi ve mahfiline çıkış uzun bir rampa ile sağlanmaktadır. Camide “biçimsel barok”un varlığına işaret eden Kuban, Osmanlı mimarisinde anıtsal bir yapıya, üç boyutlu bir bezeme programı getiren ilk caminin Nuruosmaniye olduğunu ifade etmektedir. Yapıda düz hatların yerini, bilinçli olarak eğrisel hatlar almıştır. Bezeme programına bakıldığında eğrisel kemer biçimleri, “S” ve “C” kıvrımları, nişlerde mukarnasın yerini alan, dairesel profilli, yapıya özgü kabartmalar, kartuş, akant yaprakları gibi barok motiflerin kullanıldığı görülmektedir. Binanın mimarı ise döneminin Avrupa mimarisi konusunda bilgili olduğu düşünülen Simeon Kalfa'dır (Kuban, 1994: 100-103).

Nuruosmaniye camisi'ne dair gözlemler

Porter, yapının (The Mosque of Sultan Osman) diğer selatin camilerinden daha küçük olsa da, kuşkusuz en zarif ve iç mekanı ve dışının yapımı açısından en düzenlisi olduğunu dile getirmektedir. “Yanlardaki pencereler de dahil olmak üzere tüm binayı bir kubbe örtmekte ve yapı mükemmel bir mimariye sahip. Cami 1756 senesinde bir Rum mimar tarafından tamamlanmış.” diyen yazar, yapının avlusunda bir ızgaranın arkasından görülen somaki mermerden, güzel bir sandukanın yer aldığını ve bunun Konstantin'in mezarlarından birisi olarak gösterildiğini ifade etmektedir (Porter, 1835: 55).

Colton, Nuruosmaniye (Osmanlie) Camisi haricinde hiçbir caminin bu kadar huzur ve tatmin vermediğini belirtmekte ve bütün ibadethanenin muazzam bir cesaret ve güzellikteki tek bir kubbe tarafından örtülü olduğunu dile getirmektedir. “Bütüncül hissi rahatsız edecek, ayırıcı ya da biçimi bozan hiçbir öge yok. Herhangi birisi günlerce ve aylarca yapıyı inceleyebilir ve ilk hoş giden duygularının doğru olduğunu anlar” diyen yazar, caminin payitahtın övünebileceği en sade ve olgun mimari simge olduğunu sözlerine eklemektedir (Colton, 1836: 55,56).

Grosvenor kitabının “Camiler ve Türbeler” bölümünde Nuruosmaniye Camisi'nin (Şekil 5.29) tarihsel sürecine ve yapının mimari özelliklerine değinmektedir. Bu

doğrultuda, 1746 senesinde I. Mahmud'un yaptırmak istediği caminin dünya üzerindeki hiçbir camiye benzemesini istemediğini, amacının sadece ihtişam ve güzellik açısından değil, tümüyle benzersiz bir bina yaptırmak olduğunu dile getiren yazar, sultanın, mimarlarını Asya ve Avrupa'ya gönderdiğini, bunun sebebinin öneriler getirmek değil, sadece dışarıda yapılan örneklerin benzerlerini yapmamak olduğunu ifade etmektedir. Grosvenor yazısında "1748 senesinde sultan, caminin temel taşını kendisi yerleştirmiş fakat girişimi tamamlanmadan vefat etmiştir. Acaba 1754 senesinde binanın açılışında kardeşi olan, bir sonraki padişah III. Osman'ın yanında durabilir miydi? Hayalkırıklığına uğramış sultan güneşin altında camide yeni hiçbir şeyin olmadığını anlayacaktı" sözlerine yer verirken, camide benzersiz olabilecek olan öğelerin sadece alışılmışın dışındaki beş kenarlı harem, iç duvarın üst kısmında yer alan İslam'ın kutlu isimlerinin düzenlenişi ve geniş mihrabın yüceliği olduğunu dile getirmektedir. Ancak yazar binanın alışılmışın dışındaki öğelerine rağmen, bunların başka yapılarda da görülebileceğini ifade etmektedir. Grosvenor caminin mimari detaylarda benzersizlikten yoksun olmasına rağmen, kendi içerisinde bir güzelliğe sahip olduğunu dile getirerek yapıyı "Egemen olan yapısal düşünce çok basit. Doğrudan duvarların üzerine oturan 90 ayak (yaklaşık 27,5 m) çapında bir kubbe bulunuyor. Her duvar da tekil bir kemer içeriyor. Caminin imamları inşaatta herhangi bir tuğla ya da adi taş parçacığının dahi kullanılmayıp, yalnızca beyaz mermer kullanılmasıyla övünüyorlar. Kısa olan 150 yıllık varlığından dolayı caminin parlayan yüzeyi evrensel bir gri tona sahip ve dış görünüşü hangi malzemeden inşa edildiği konusunda zorlukla ipucu verebilir" sözleriyle tasvir etmektedir (Grosvenor, 1895: 689, 690).

Nuruosmaniye isminin "Osman'ın ışığı" anlamına geldiğini ifade eden yazar, caminin dış avlusunda yaklaşık 9 ayak (yaklaşık 2.7 m) uzunluğunda, tek bloktan kesilmiş, dikdörtgen formda, pürüzsüz, somaki mermerden yapılmış, muazzam bir lahit bulunduğunu ve bunun muhtemelen Bizans imparatorlarının heroonunda yer aldığını belirtmektedir (Grosvenor, 1895: 690).

Şekil 5.29 : Nuruosmaniye Camisi (Grosvenor, 1895: 691)

Yapıdaki barok etkiler gezginler tarafından ele alınmamıştır. Yalnızca cami yapımında yenilik aranırken, diğer camilere benzer bir yapının elde edildiğini belirten Grosvenor, camide alışılmışın dışında bir öge olarak, yapının avlusunun revak düzenlemesi olduğunu düşündüren, “beş kenarlı harem” ifadesini kullanarak barok etkiyi vurgulamaktadır. Caminin tek kubbeye örtülü olması yazarlar tarafından olumlu ifadelerle ele alınmıştır.

5.2.2.2 Laleli camisi

III. Mustafa tarafından 1760-63 seneleri arasında inşa ettirilmiştir. Yapının mimarı olarak Mehmed Tahir Ağa'nın ismi belirtilmiş olsa da, bunu doğrulayacak özgün bir belgeye rastlanmamaktadır. Ancak yapının ilk aylarında Hacı Ahmed Ağa'nın görev aldığı bilinmektedir (Tanyeli, 1994: 390, 391). Caminin (Şekil 5.30) ana kubbesi askı kemerleriyle sekiz ayağa oturmaktadır. Altı yarım kubbe ana kubbeyi

desteklemektedir. Avlu ise 18 küçük kubbe ile örtülüdür. Kuban, Nuruosmaniye'deki barok görünüşün bu yapıda yerel bir motif kazandığını ancak rokoko etkili bir cami olduğunu dile getirmektedir (Kuban, 1954: 30, 31). Arel ise, Laleli Camisi'nin de barok yorumlamalara sahip olduğunu ancak bu doğrultudaki uygulamaların yapının ayrıntılarında işlendiğini ifade etmektedir. Binanın yüksek bir kaide üzerinde yükseltilmesi, üç yönden girişlerindeki yelpaze biçimli merdivenleri, kubbeye bağımsız bir etki yaratan belirgin kornişi, yapıyı geleneksel cami tipinden ayırmaktadır. Bunun yanı sıra kasnak payandaları, köşe kemerlerindeki eğriler, duvar yüzeylerindeki konsollu pilasterler, iyon düzeninde başlıklar, hünkar mahfili rampası barok etkiyi arttıran öğelerdir. İç mekanda ise kubbeyi taşıyan ayakların önlerine yerleştirilen ince ve yüksek sütunlar ile bu elemanların taşıyıcı etkisi belirsizleştirilmiştir (Arel, 1975: 70, 71).

Şekil 5.30 : Laleli Camisi, Abdullah Biraderler (Url-13)

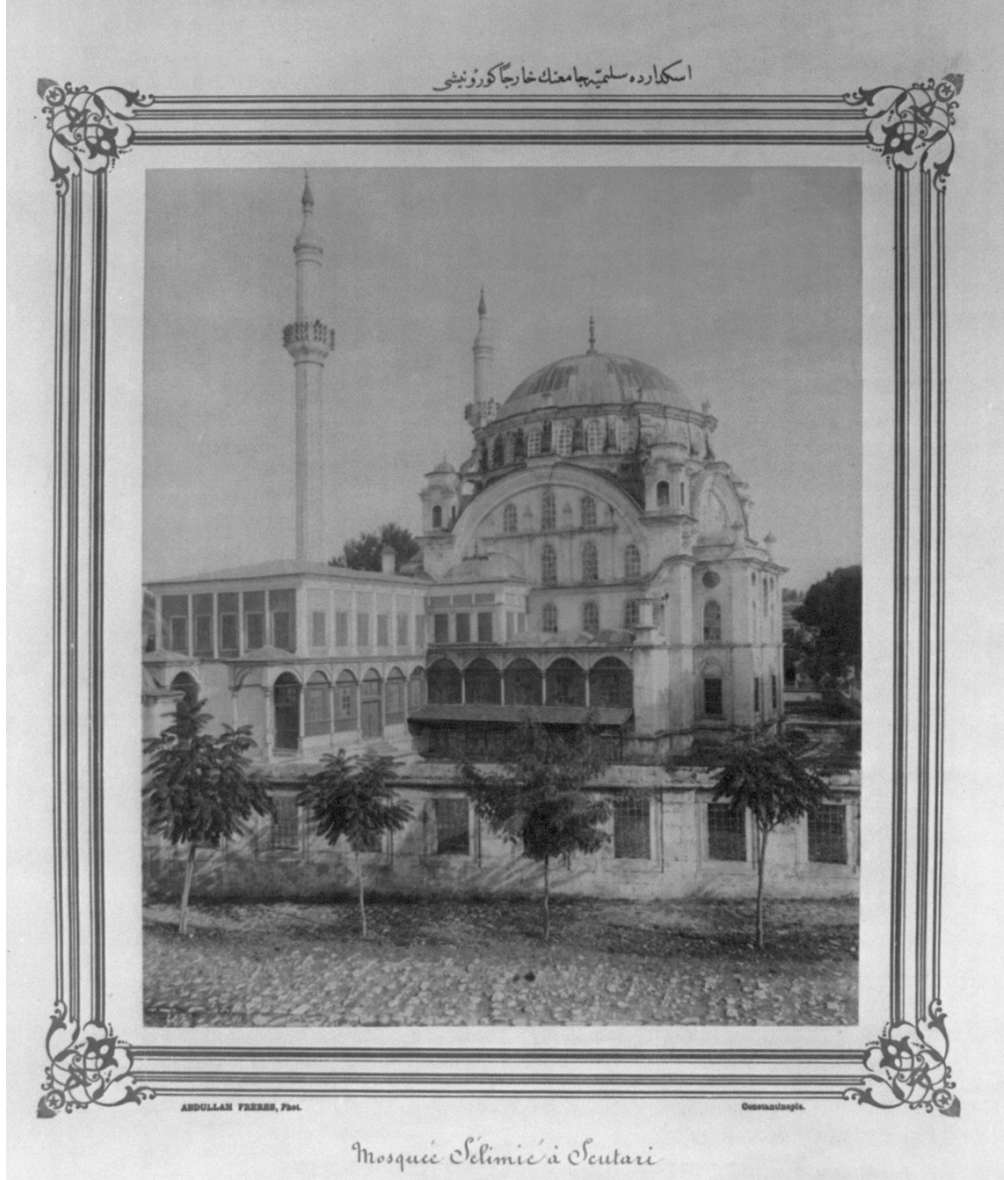
Laleli camisi'ne dair gözlemler

Gezginler arasında Laleli Camisi'ne, sadece Grosvenor değinmektedir. Yazar bina için “Laleli Camisi bir zamanlar III. Mustafa'nın gururu olan ve inşaatının iki milyon Dolar'ın üzerinde tuttuğu bir selatin camisi. Günümüzde ise bakımsızlık ve ihmalden dolayı acınacak bir halde” sözlerine yer verirken, giriş revakı (son cemaat yeri) ile haremi ayıran, masif ve yeşil perdelerin artık eski bez parçalarına dönüştüğünü ifade etmektedir. Sayısız pencere camının kırılmış olduğunu ve “kimsenin göz önünde bulundurmadığı” tozun her tarafa yayıldığını dile getiren Grosvenor, caminin bütün bu bakımsızlık ve çöküntü durumuna karşın iç mekanın çeşitli boyut ve renklerdeki sütun labirentiyle çekicilikten mahrum olmadığını belirtmekte ve bu sütunların üç tanesinin Bukoleon Sarayı'nın yıkıntılarından, iki tanesinin de yine Theodosius Forumu'nda yer alan Theodosius Sarayı'nın yıkıntılarından alındığını sözlerine eklemektedir. Caminin 1763 senesinde yapımının tamamlandığını ifade eden yazar, binanın çevresinde bulunan türbede III. Mustafa ve III. Selim'in mezarlarının bulunduğunu belirtip, bu padişahların yaşamlarına kısaca değinmektedir (Grosvenor, 1895: 691, 692).

Sonuç olarak Grosvenor'ın anlatımı doğrultusunda, yazarın ziyareti sırasında caminin oldukça bakımsız bırakıldığı anlaşılmaktadır. Yapı tasvirinde camideki barok etki ancak yazarın kullandığı “İç mekan çeşitli boyut ve renklerdeki sütun labirentiyle çekicilikten mahrum değil” ifadesinde görülmektedir.

5.2.2.3 Selimiye camisi

Selimiye Kışlası'nın yanında yer alan yapı (Şekil 5.31), III. Selim tarafından 1804-05 seneleri arasında inşa edilmiştir. Mimarı bilinmemektedir. Cami dört tarafında birer girişi bulunan geniş bir avlunun ortasında yer almaktadır. Tek bir kubbe ile örtülü ana ibadet hacmi kare planlı olup, bu mekana eklenmiş dikdörtgen biçimli bir mihraba sahiptir. Kütle kompozisyonu, son cemaat yerindeki ana girişten ve mihraptan geçen aksa göre genel hatlarıyla simetrik olarak düzenlenmiştir (Batur, S., 1994: 512, 513). Cami kubbesinin tamburunun yüksekliği dikkat çekici bir unsurdur. Tambur pencerelerinin üzerindeki kısımlar baskın bir saçak kornişi ile bitirilmiştir. Bu tamburla, pencerelerin arasındaki pilasterler barok bir etki yaratmaktadır. Büyük askı kemerleri Nuruosmaniye Camisi'nde olduğu gibi profillerle vurgulanmıştır. Caminin kapısında ve iç mekanında rokoko öğeler kullanılmıştır (Kuban, 1954: 33).

Şekil 5.31 : Selimiye Camisi, Abdullah Biraderler (Url-14)

Selimiye camisi'ne dair gözlemler

Selimiye Camisi'nin sadece iç mekanına değinen Rapalje, binayı yoğun kullanılmış beyaz mermerleriyle çok hoş bulmakta, “Yukarıda, kubbeden sarkan 20 ya da 30 ayak çapında (6-9 m.) çok büyük bir avize yer alıyor. İçindeki lambaların hepsi camdan yapılmış. Zeminin tümü ise Türk halılarıyla kaplı ve iç mekan son derece temiz. Bunun yanı sıra camide içi pamukla doldurulmuş, ipek ve sırma ile örülmüş dokuma kumaş ürünler gördük.” demektedir (Rapalje, 1834: 259).

Grosvenor yapıya kısa bir şekilde değinmekte ve “Devasa kışlanın (Selimiye Kışlası) sağında yer alan III. Selim Camisi, Üsküdar'ın en masraflı ve gösterişli binası” sözlerine yer vermektedir (Grosvenor, 1895: 246).

Dwight da yine kitabında yapıya kısaca yer vermekte ve Üsküdar'daki camiler hakkında bilgi verdikten sonra “Üsküdar'da bunlardan başka cami olmadığını düşünmeyin. Ayazma Camisi ve Selimiye Camisi enfes avluları ile Barok iç mekanlarını telafi ediyorlar” ifadesine yer vermektedir (Dwight, H. G., 1915: 209).

Sonuç olarak incelenen seyahatnamelerde kısıtlı bir anlatıma sahip Selimiye Camisi ile ilgili olumsuz bir yorum görülmemekte, yalnızca “Zeynep Sultan, Nuruosmaniye ve Laleli gibi rokoko camilerden keyif alacağım konusunda pek inancım yok. Vedad Bey ve Evkaf mimarları sanatlarını tekrar canlandırıyorlar” (Dwight, H. G., 1915: 42) diyerek Osmanlı yapılarında Batılı etkilerden hoşlanmadığını ifade eden Dwight, caminin barok üslubunda tasarlanmış iç mekanını hoş bulmadığını ifade ederek üsluba olumsuz bir ifadeyle değinmektedir. Bunun dışında caminin zenginliği üzerinde durulmaktadır.

5.2.2.4 Nusretiye camisi

Tophane Camisi olarak da bilinen yapı, barok veya rokoko ile ampir üslupları arasında bir geçiş yapısı olarak değerlendirilmektedir. II. Mahmud tarafından 1823-26 seneleri arasında eskiden Tophane Kışlası'nın camisinin bulunduğu alana inşa edilen yapının (Şekil 5.32) mimarı Krikor Amira Balyan'dır. Cami (Şekil 5.33) ilk yapıldığında çevresini yüksek bir avlu çevrelemekteydi ve avluya büyük kapılardan giriş sağlanmaktaydı. 19. yüzyılda caddenin düzenlenmesi sırasında avlu duvarı yıktırılıp yerine dökme demir bir parmaklığın bulunduğu alçak bir duvar yapılmış, ancak bu duvar da 1956 senesinde kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra yapının yanında yer alan sebil ve muvakkithane de ilk yapıldığında caddenin karşısında yer almaktaydı (Suner, Y., 1994: 105). Bu dönem camilerinde görüldüğü gibi bir kaide üzerinde yükseltelen yapının ana ibadet yeri pandantifler ile duvara oturan tek bir kubbe ile örtülüdür. Nuruosmaniye'de görüldüğü üzere burada da mihrap bölümü poligonal bir çıkıntı yapmaktadır. Küçük çatı kuleciklerinin kubbenin etrafında dolaşması, köşelerde soğan karınlı büyük kuleler, bina köşelerini vurgulayan pilasterler ve ikincil dekoratif öğeler barok etkiyi arttıran öğelerdir. Oldukça narin minarelere sahip caminin yatay kütlesi masifliği ve sade profilleri Ampir üslubunun etkileri olarak değerlendirilmektedir. İç mekanda ikinci sıra pencerelerinin üzerinde yaldızla yazılmış bir hat sırası yer almaktadır. Bunun yanı sıra sol tarafta yer alan mermer

kürsü ise caminin minarelerinin formuyla aynı anlayışla yapılmıştır (Kuban, 1954: 34, 35).

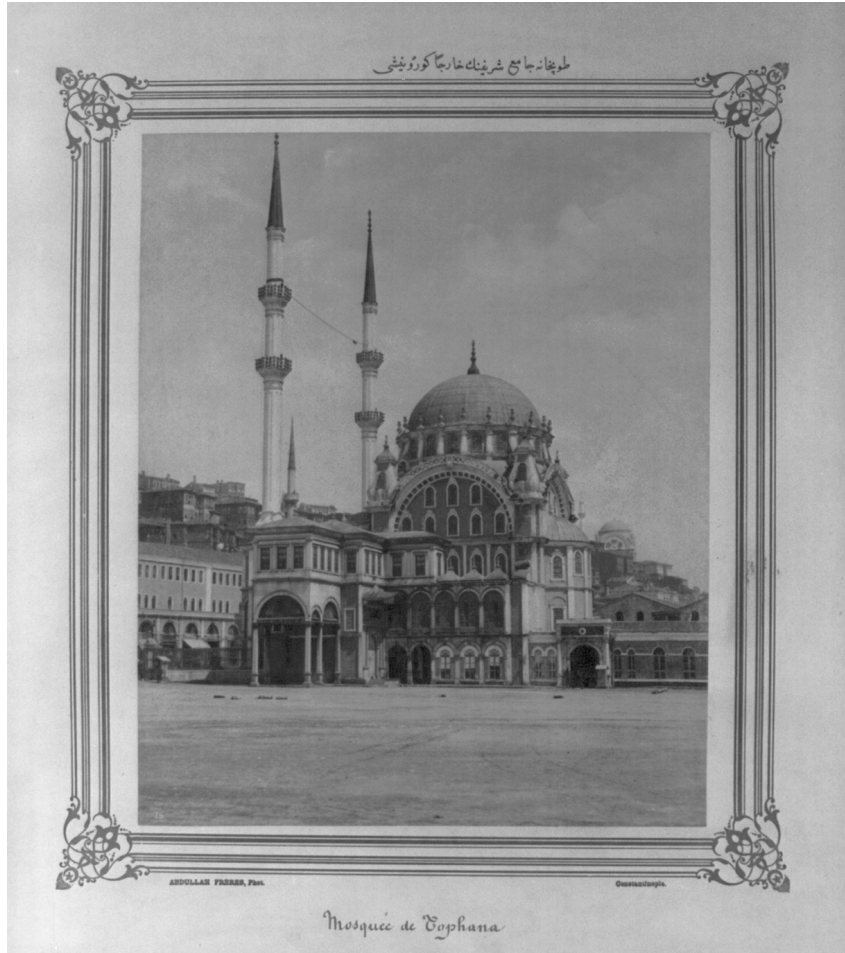

Şekil 5.32 : Denizden Nusretiye Camisi'ne bakış, Abdullah Biraderler (Url-15)

Nusretiye camisi'ne dair gözlemler

Willis, dönemin padişahı II. Mahmud'un yaptırdığı Nusretiye Camisi'nin avlusuna girdiğinde ilk olarak dış kütlesini anlatmaktadır. Buna göre yazar yapıyı "Beyaz mermerden, zarif bir dış görünüşe sahip, altın yaldızla henüz bezenmiş minareleri ile gün ışığında, hayranlıkla baktığımız cami" sözleriyle betimlemektedir. İç mekanı minber olmasa enfes bir balo salonu olarak düşünebileceğini ifade eden yazar, serbest, herhangi bir engelin bulunmadığı döşemenin halıyla kaplandığını, giriş kapısının üzerinde bir orkestra yerini andıran arabesk üslupta bir galeri bulunduğunu, çok sayıda şamdan ve lambanın kullanıldığını ve çok çeşitli, parlak renklere boyanmış duvarların yer aldığını dile getirmektedir. Bahsi geçen öğelerin iç mekanda yarattığı etkinin bir ibadet mekanının "loş dinsel aydınlığı"ndan yoksun olduğuna dikkat çekmektedir. Mekanda mermer mihrap ile bir "yüksek ve dar kürsü" olan minberi incelerken bir dervişe dair gözlemlerini aktaran yazar, giriş holünden daha

güzel bulduğu mermer merdivenleri çıkararak ulaştıkları hünkar mahfilinden de bahsetmektedir. Bu bölümdeki halıların daha zengin olduğunu ve burada Doğu'nun en pahalı malzemeleriyle kaplı, yarım düzine salonu çevreleyebilecek kadar divanın yer aldığını dile getirmektedir. Galerinin camiden özenle işlenmiş, pirinç bir kafes ile ayrıldığını betimleyen yazar, mekanın merkezinde ipek kumaştan bir seccadenin bulunduğunu belirtmekte ve hünkar mahfilinin hacmen yaklaşık olarak opera salonlarında bir locanın boyutlarında olduğunu dile getirmektedir (Willis, 1835: 319-321).

Şekil 5.33 : Nusretiye Camisi, Abdullah Biraderler (Url-16)

“Haliç girişinin yanında, tamamen beyaz mermerden, dörtgen bir avlunun ortasına yerleşmiş” caminin içerisine girip ayrıntılı olarak yapıyı gözlemleyen Lynch, caminin çevresinde bir kolonadın yer aldığını ve kolonadı destekleyen sütunların uygun oranlarda tasarlandığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra dış mekana dair “minare” ve “şerefe” kavramlarını tanımlamış ve işlevlerini açıklamıştır. İç mekanı, yaklaşık 30 metre yüksekliğinde bir kubbeye örtülmüş, Sarasen üslupta kemerli,

uzun pencerelerin yer aldığı ve Kuran'dan Arapça cümlelerden oluşan yaldızlı bir şeritin duvarları kapladığı bir alan olarak tarif eden yazar, camide su mermeri (oniks) ve açık yeşil mermerden yapılmış mihrap ve minber dışında, herhangi bir mobilyanın, heykelin ve resmin bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca kornişin altında yer alan hat şeridinin dışında duvarların çeşitli renklerle boyalı olması yazar için hoş bir etki yaratmıştır. Yaldızlı, arabesklerle bezeli bir kafes ile camiden ayrılmış hünkâr mahfiline çıkarken karşılaştığı birimlerin İngiliz halıları ile kaplı olduklarını belirten Lynch, iç mekana hakim mahfillerden birinin bir halı ve divanla döşenmiş sade bir birim olduğunu, sultanın kullanımında olanın ise İran halıları, Fransız perdeleri ve aynaları ve gök mavisi zengin Şam ipeklisi ile dekore edilmiş olduğunu ifade etmiştir (Lynch, 1849: 79,80).

Furniss ise caminin iç mekanını “tek kelimeyle güzel” diye betimlemekte ve taşıyıcı ayakların desteklemediği, hafif kubbeyi kayda değer bulmaktadır. Duvarları çevreleyen ve pencere açıklıklarının üzerinde zengin bir şekilde işlenmiş Arapça bir şiirin bulunduğunu, ayrıca köşelerdeki nişlere Muhammed, Osman ve haleflerinin isimlerinin oldukça yaldızlı karakterler ve kalıplarla süslenip yerleştirildiğini ifade etmiştir. Yazar doğu yönünde, mekanın yarı yüksekliğine ulaşan, konik bir örtü ile bitirilmiş kürsüye (minber) üstü kapalı, dar bir merdivenle çıkıldığını ve burada Kuran'ın okunduğunu belirtmektedir. Minberin karşısında, Boğaziçi yönüne bakan kadınlar mahfili ve bu mahfilin doğusunda ise hünkâr mahfili bulunduğunu belirten Furniss, bu camilerin iç mekanlarının basit ve bezemeden veya nişlerden yoksun olduğunu, hepsinin geniş bir avlusu ve çeşmesinin bulunduğunu, ayrıca bu dörtgen avluların revaklarının okullar ve imamlar tarafından kullanıldığını belirtmiştir (Furniss, 1850: 222,223).

1850-51 senelerinde Doğu'ya gezisini gerçekleştiren Paine ise, Tophane Rıhtımı'nın II. Mahmud Camisi ile bezendiğini ve caminin pek simetrik minarelere sahip olduğunu ve kışlanın yanında güzel, arabesk üslupta bir çeşmesinin bulunduğunu dile getirmektedir (Paine, 1859: 4).

Taylor camiye Ramazan ayında aydınlatmalar ile süslenmiş bir şekilde görmüştür. Yazar “Gittikçe incelen minareleri, havadar galerileri ve büyük merkezi kubbesiyle”

yapıyı, Thomas Cole'un⁸ "Youth" tablosundaki (Şekil 5.34) bulutlar içerisinde yer alan sarayına benzetmekte ve onun kadar gerçek dışı ve muhteşem bulmaktadır (Taylor, 1869: 329).

Şekil 5.34 : Thomas Cole'un (1801-1848) "Youth" tablosu (Url-17)

Grosvenor, kitabında camilere oldukça büyük bir yer vermesine karşın Nusretiye Camisi'nden kısaca bahsetmektedir. Yazar öncelikle son yüz yılda inşa edilen hanedan camilerinin, bitişlerinin oldukça ayrıntılı ve bezemelerinin yoğun olmasıyla kendilerinden önceki yapılardan ayrıldığını belirtmektedir. Nusretiye Camisi'nin 1826 senesinde Yeniçerilerin azledilmesi üzerine yapıldığını, isminin de "zafer kazanan" anlamına geldiğini ve minarelerinin yivli, hatlarının ince ve güzel olduğunu ifade etmektedir (Grosvenor: 1895, 700,701).

Dwight ise II. Mahmud tarafından inşa edilmiş, Boğaziçi'nden bakıldığında silüete dahil olan yüksek Nusretiye Camisi'nin ikiz minarelerinin taklit edilemez ölçüde bir inceliğe ve zarifliğe sahip olduğunu belirtmekte ve yazısında "Tören alanına ve kuzeydeki avluya açılan büyük kapısının Rokoko üslubunda olması umrumda bile değil, gerçekten büyüleyici" sözlerine yer vermektedir (Dwight, 1915: 182,183). Bunun yanı sıra oldukça olumlu eleştirilerde bulunduğu Kılıç Ali Paşa Camisi'nin

⁸ Thomas Cole (1801-1848), Hudson River School isimli sanat akımının öncülerinden Amerikalı bir ressamdır.

dış kütlesini betimlerken “Tabii ki Nusretiye Camisi’nin dıştan etkisiyle karşılaştırılmaz” ifadesini kullanmaktadır (Dwight, H. G., 1915: 165).

Sonuç olarak gezginlerin Nusretiye Camisi’ni oldukça “zarif” ve “görmekli” buldukları görülmektedir. Caminin Batı etkili öğelerine değinilmemiş, sadece Dwight avluya açılan kapının rokoko üslubunda olduğunu dile getirmiştir. Bunun dışında yapı ve bezeme öğeleri için “arabesk” ve “sarasen” ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Willis’in caminin iç mekanından minberin çıkarılmasıyla yapının harika bir balo salonu olacağına yönelik ilginç yorumu, gezginlerin camideki Batılı etkiyi göz ardı etmediklerini desteklemektedir.

5.2.2.5 Hırka-i şerif camisi

Cami inşaatı Sultan Abdülmecid’in 1847 senesinde Hırka- Şerif’in ziyaret edilebilmesi için bölgedeki binaları yıktırması ile başlamış ve 1851 yılında tamamlanmıştır. Cami Hırka-i Şerif’in korunmasına ait birimler, hünkar mahfili ve geniş kapsamlı bir hünkar dairesinden oluşmaktadır. Yapıyı çevreleyen avluya farklı yönlerde yer alan, ampir üslubunu yansıtan üç kapı ile giriş sağlanmaktadır. Caminin ziyaret ağırlıklı diğerlerinden değişik ihtiyaç programı, tasarıma da yansıtılmıştır. İki kat yüksekliğinde ve sekizgen planlı ana ibadet hacmi tek bir kubbe ile örtülüdür. Bu hacmin yanında iki yan kanat yer almaktadır. Bu sekizgen prizma formunda ve basık kubbeli yapılardır. Kible yönünde olan kanat biriminin zemin katı Hırka-i Şerif’in korunmasına, üst katı ise ziyaretine ayrılmıştır. Caminin ana ibadet alanına ikişer pilasterle kuşatılmış, dkdörtgen açıklıklı, her iki ziyaretçi girişi kapılarına göre taşkın, bir kapıdan girilip, birbiriyle bağlantılı iki giriş holünü geçtikten sonra ulaşılmaktadır. Cephede bu kapının ekseninde, üst kısımda yuvarlak bir pencere bulunmaktadır, pencerenin içindeki camekanın ortasına ise Abdülmecid’in tuğrasını içeren bir madalyon yerleştirilmiştir. Hünkar mahfili ve kasrı ana hacmin üst katını bütünüyle kaplamaktadır. İç mekanda ana hacmi oluşturan sekizgen prizmanın bitimi konsollu bir silme ile vurgulanmış, konsolların arasına ise hat panoları yerleştirilmiştir. Silmeden itibaren her kenara bir adet gelecek şekilde yuvarlak kemerler açılmıştır. Mekanda yüksek ve geniş pencereler yer almaktadır. Cephesinde ampir üslubunun etkileri gözlemlenen yapının girişleri dor düzeninde sütun dizileri ile donatılmış, bunun dışında cephelerde hemen hemen hiçbir bezemeye yer verilmemiştir (Tanman, 1994: 68, 69).

Hırka-i şerif camisi'ne dair gözlemler

Camiyi sadece Grosvenor kitabında incelemiştir. “Bu 19. yüzyıl yapısı beşinci tepenin güney yamacının yukarılarında yapay bir terasın üzerinde yer alıyor” diyen yazar, caminin genel görüntüsünün ve iç mekan tefrişinin başkentteki hiçbir camidekine benzemediğini belirtmekte ve yapıyı tasvir etmektedir. Buna göre, cami küçük bir sekizgen formundadır ve 40 ayak (yaklaşık 12 metre) çapındaki bir kubbe aynı açıklık üzerinde yer almaktadır. Binanın bezemesi ve dekorasyonunda ”alacalı kahverengimsi, oldukça cilalanmış, güzel bir taş” kullanılmış olup, binanın sağ tarafında ise Kabe'nin nadir bulunan gerçekçi bir resmi ve Mekke'deki kutsal yerlerin resimleri bulunmaktadır. Ana girişin üzerindeki geniş odada ise Peygamber'in türbesi ve 5 minareli Medine Camisi'nin büyük maketleri yer almaktadır (Grosvenor, 1895: 693).

“Cami 1851 senesinde şu andaki sultanın büyükannesi ve II. Mahmud'un karısı olan dindar Bezmialem (Besma) Sultan tarafından yaptırılmıştır. Sultan, İslam'ın en değerli kutsal emanetlerinden biri olan ve Müslümanların büyük saygı gösterdiği Peygamber'in kutsal hırkası için tamamen güvenli bir yer yaptırmak istiyordu” diyen Grosvenor, hırkanın Müslümanlar tarafından kabul edilen geçmişi ve İstanbul'a nasıl getirildiğini anlatmaktadır. Yazar “Caminin yapımı bittikten sonra, imama göre hırka, aynı Monza Katedrali'nde İtalyanların Lombard'ın Demir Tacı'nı muhafaza ettikleri nişe benzer, mihrabın yanındaki gizli bir nişte muhafaza ediliyor” sözlerine yer vermekte, ayrıca gayrimüslimlerin hırkaya bakmalarına izin verilmediğini, Ramazan ayının son 15 günü Müslümanlara gösterildiğini dile getirmektedir (Grosvenor, 1895: 693, 694).

Yapıya yazısında yer veren tek yazar olan Grosvenor'un, caminin üslupsal özelliklerine değinmeden, yapıyı oldukça detaylı bir şekilde betimlediği görülmektedir.

5.2.2.6 Ortaköy camisi

Büyük Mecidiye Camisi olarak da bilinen yapı (Şekil 5.35), 1853 tarihinde Sultan Abdülmecid tarafından Nikoğos Balyan'a yaptırılmıştır. Yapı, 19. yüzyıl camilerinde görüldüğü üzere ana ibadet yeri ve girişin önünde bulunan hünkar dairesinden oluşmaktadır. Camiye iki taraftan on basamaklı merdivenlerle ulaşılan bir portikten girilmektedir. Ana hacim tek bir kubbeyle örtülüdür. Pandantifler askı kemerleri

boyunca alçalarak ana hacmin köşelerindeki kulelere bağlanırlar. Caminin ana hacminin cephelerinde 3 adet içbükey açıklık yer almaktadır. Her cephede de 4 adet, dörtte biri duvar içerisine girmiş kolonlarla neobarok bir etki sağlanmıştır. Kolonların zemin katta sadece üst yarıları, galeri katında ise tümü yivlidir. Ortadaki iki kolon ek tablalar ve tepelikler ile vurgulanmıştır. Zemin ve galeri katları ise zengin bir silme kuşağı ile birbirinden ayrılmaktadır. Dönemin camilerinde olduğu gibi burada da geniş ve yüksek pencereler açılmıştır. Ana ibadet yeri oldukça bezemeli olmasına rağmen hünkar dairesi daha sade tutulmuştur (Batur, 1994: 143, 144).

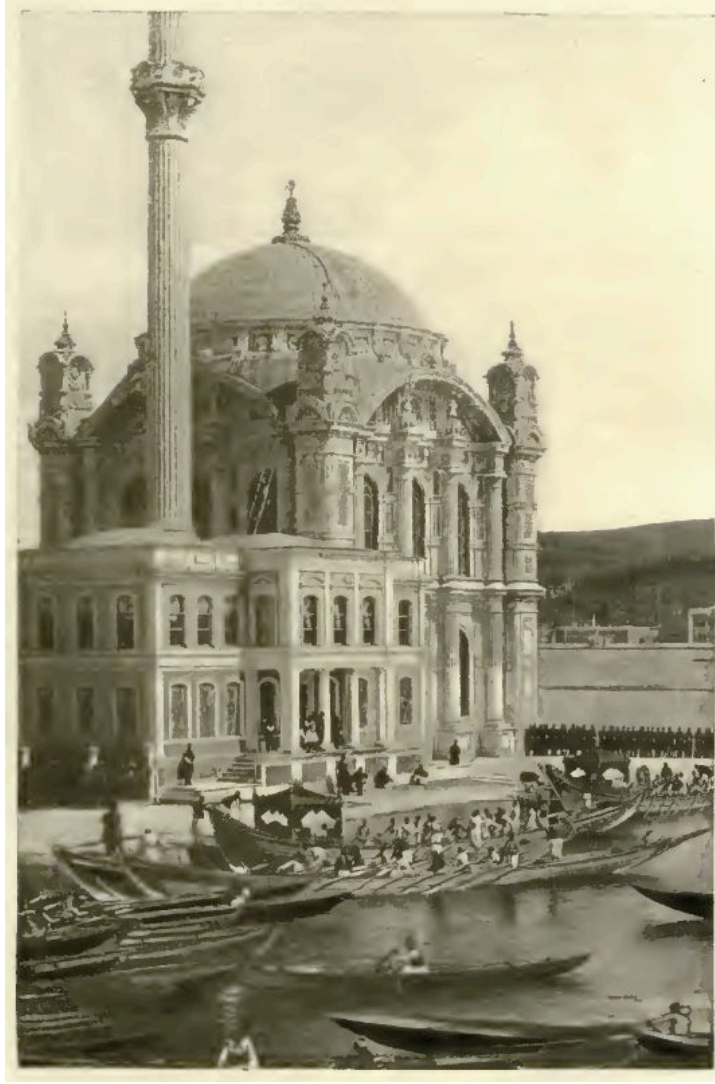

Şekil 5.35 : Ortaköy Camisi, Abdullah Biraderler (Url-18)

Ortaköy camisi'ne dair gözlemler

McCormick İstanbul'u ziyaretinde sultanın Cuma selamlığı için Ortaköy Camisi'ne geldiği sırada yapıyı ziyaret etme imkanı bulmuştur. Öncelikle tören sırasında çevrede yer alan izleyicileri, askerleri ve resmi görevlileri betimleyen yazar, Sultan

ibadetini gerçekleştirmek için camiye girdiğinde cami açıklığı ve kayıkların yanaştığı platformda beklemiş ve burayı “taştan ve ferah” bir alan olarak tanımlamıştır.

Şekil 5.36 : Ortaköy Camisi (Warner, 1893: 440)

Sultan’ın kendisini, görünüşünü, kıyafetlerini ve paşaları betimleyen McCormick, tüm resmi görevliler camiden ayrıldıktan sonra caminin içerisine girme fırsatını yakalamıştır. Yazar yapıyı “En son üslupta inşa edilmiş ve bütün çağdaş gelişmelere sahip” olarak nitelendirmiş ayrıca saf mermer ve çeşitli renklerdeki kompozisyonların iç mekanı çekici hale getirdiğini belirtmiştir. McCormick iç mekanda, yerin düzenli yerleştirilmiş halılarla kaplandığını ifade etmiş ve galeride sultan ve paşalar için oturma yerleri olduğunu, ayrıca yıkanma odalarıyla birlikte “Hıristiyan” üslubunda sandalyeler, sofalar ve masaların bulunduğu bir oturma odasının yer aldığını dile getirmiştir. Zemin katın bir köşesinde bir kabul bölümü ve sultanın ziyareti sırasında kullanmış olduğunu dile getirdiği özel bir kahve odası

bulunduğunu belirten yazar, yapının dışını “oldukça yalın ve saf beyaz” olarak betimlemiştir. Yazar ayrıca güneşli bir günde, az bir mesafeden bakıldığında minarelerin altın yaldızlı uç noktalarının olağanüstü güzel görüldüğünü dile getirmektedir (McCormick, 1860: 321-325).

Warner da Cuma selamlığını izlemek için gittiğinde yapıyı betimlemiştir. Buna göre Boğaziçi’nde yer alan cami (Şekil 5.36), geniş mermer merdivenleri, sütunlu ön cephesi ve kubbesi ile Venedik’deki Dogana kadar belirgin bir konumda yer almaktadır (Warner, 1893: 439).

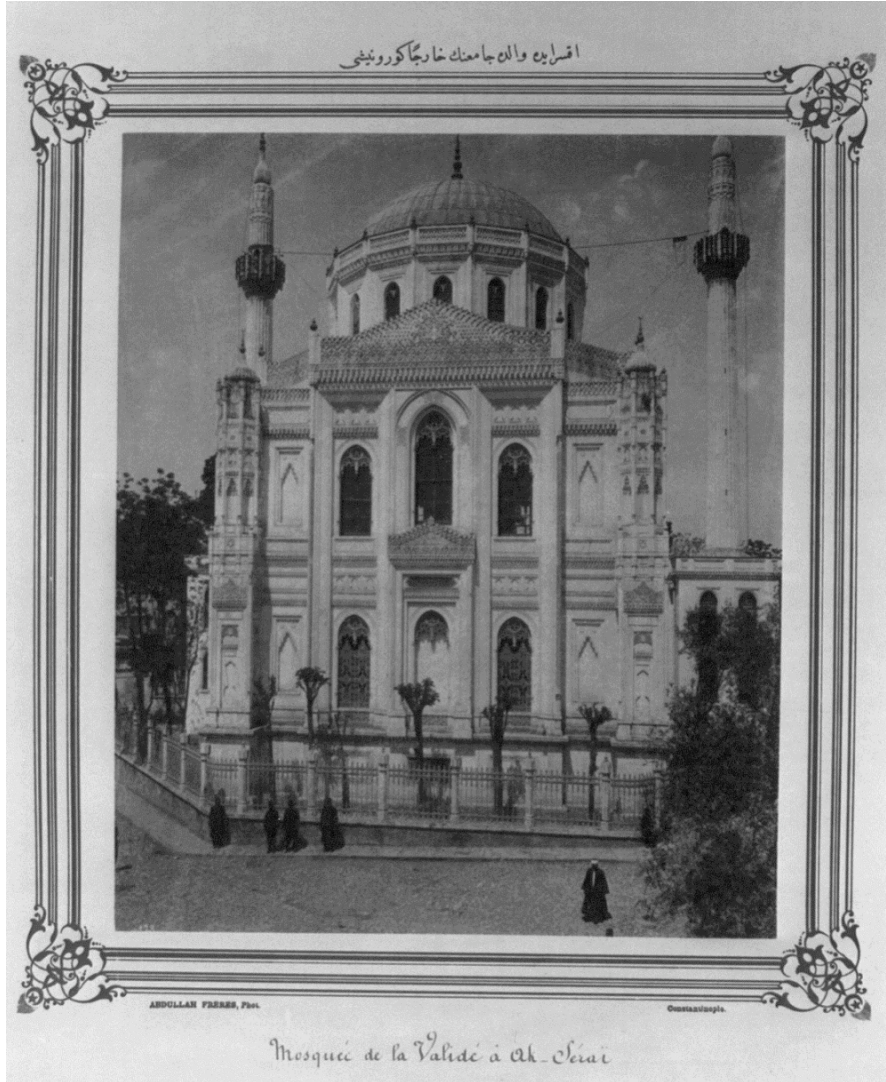
Sonuç olarak McCormick, camideki kuvvetli barok etkiyi –yüzeysel veya sezgisel olarak ifade ettiği üzere- “En son üslupta inşa edilmiş ve bütün çağdaş gelişmelere sahip” sözleriyle dile getirmektedir. Bunun dışında yazarın hünkar daresindeki sandalye, sofa ve masa gibi mobilyaları “Hristiyan üslubunda” diyerek nitelendirmesi, yazarın camide Batılı mobilya kullanımını yadırgadığını düşündürmektedir.

5.2.2.7 Pertevniyal valide sultan camisi

Sultan Abdülaziz’in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından 1871’de yaptırılan külliye; cami, mektep, türbe ve muvakkithaneden oluşmaktadır. Yapının mimarı Sarkis Balyan’dır, tasarıma Agop Balyan’ın da katkıda bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca İtalyan asıllı Montani Efendi’nin ismi de mimar olarak önerilmektedir (Batur, A., 1994: 361).

Eklektik bir anlayışla Batı ve ağırlıklı olarak Doğu motiflerini bir arada bulunduran Valide Camisi (Şekil 5.37) kare bir ana hacim, buna eklenmiş bir son cemaat yeri ve 19. yüzyıl camilerinde görüldüğü üzere küçük bir köşke dönüştürülmüş bir hünkar dairesinden oluşmaktadır (Saner, 1998: 63). Beş basamak ile ulaşılan giriş mekanı büyük bir hole açılmakta, buradan koridorla harem ve selamlık mekanlarına geçiş sağlanmaktadır. Holden son cemaat yeri işlevi gören bir ara mekana geçilmekte, buradan ise ana ibadet hacmine ulaşılmaktadır (Batur, A., 1994: 362). Ana cephe kısmen, diğer cepheler ise tümüyle aynı anlayış çerçevesinde, simetrik olarak düzenlenmiştir. Cephelerde altı adet gotik üslupta pencerenin yer aldığı orta bölüm öne doğru çıkarılmıştır. Bu alan bir üçgen alınlık ile tamamlanmaktadır. Bezeme yoğunluğu yapının simetrisini de vurgulayan köşelerdeki kulelerde dikkat çekmektedir. Ana kare hacme bitişik olan kulelerde mukarnaslı ve düş nişler, köşe

pilasterleri ve çeşitli yıldız motifleri başlıca bezeme öğeleridir. Bu kuleler soğan biçimli tepeliklerle sona erer. Yapının kubbesi de, çokgen, yüksek bir tambur üzerine oturmaktadır (Saner, 1998: 63).

Şekil 5.37 : Pertevniyal Valide Sultan Camisi, Abdullah Biraderler (Url-19)

Pertevniyal valide sultan camisi'ne dair gözlemler

Gezginler arasında yapıyı anlatan tek yazar Grosvenor'dır. "Bina başkentteki en güzel yapılardan biri. Fakat cami için Fransızlaşmış Doğulu eleştirmenlerden birisinin dediği gibi 'Osmanlı Rönesansı'nın başyapıtı' demek ise muhtemelen fazla olacaktır" diyen yazar, yine de binanın iç mekanı ve dış görüntüsüyle diğer bütün camilerden ayrıldığını, ferahlığı ve aydınlığının çok az camiyle

karşılaştırılabileceğini belirtmektedir. Caminin ancak 50 feet kare⁹ (yaklaşık 5 metrekare) alana sahip ana ibadet yeri ve çapı 30 ayak (9 metre) olan kubbesiyle çok ufak bir yapı olduğunu dile getiren yazar yazısında “1870’te inşa edilen yapının üslubunun ve dekorasyonunun bir kısmı Mağribi (Moorish) iken, bir kısmı ise Sarasen (Sarassenic)” sözlerine yer vermekte ve binayı tasvir etmektedir. Buna göre, caminin üstte ve altta yer alan pencerelerinin arasında, duvarı çevreleyen, Kuran’dan cümlelerin yer aldığı, geniş, yeşil bir şerit bulunmakta ve altın yaldızlı harfler duvara yazılmayıp, yarım kabartma şeklinde işlenmiş olarak yer almaktadır. Yazara göre bol kullanılan çok renkli öğeler alışıldık değildir ve genel kompozisyon olarak göze hoş görünmemektedir. Ayrıca eski camilerde kullanılan kandiller (olive lamps) burada yerlerini Paris’ten getirtilen, kristalden, göz alıcı şamdanlara bırakmıştır. Minberin zeminini gizleyen ipekten yeşil perdeler ise “sonsuz bir labirent gibi altından iğne işi” ile işlenmiştir (Grosvenor, 1895: 694).

“Cami, giriş holü (vestibule), mihrabı (chapelled alcove), galerisi ve hünkar mahfili ile geniş Müslüman ibadethanelerindeki tüm özelliklere sahip” diyen Grosvenor, caminin yapımında gerçekleşen bir olayı aktarmaktadır. Buna göre, camiye öncelikle bir minare eklenmiş, mali sorunlar sonucu mimarın Valide Sultan’a kolaylıkla iki minare inşa edilebileceğini fakat bu durumda çeşmenin (Şekil 5.38) yapılamayacağını belirtmesi üzerine Valide Sultan, çeşmenin halkın gereksinimi olduğunu belirtmiş, sonrasında ise Abdülaziz’in yardımıyla minareler, gereken sayı olan ikiye çıkarılmıştır (Grosvenor, 1895: 694, 695).

Bunun yanı sıra Pertevniyal Valide Sultan’ın hayatına değinen Grosvenor, mezarının, yaptırdığı caminin karşısındaki beyaz mermer bir türbede olduğunu, türbenin ise Valide’nin sevdiği çiçeklerle dolu bir bahçe ile çevrelendiğini ifade etmektedir. “Türbe kutsal bir yer, yüzyılın en iyi kadınlarından birinin izlerini yaşıyor” sözlerine yer veren yazar, sultanın muazzam sandukasının zengin bir şekilde işlenmiş, siyah ve kadife bir kumaş ile örtülü olduğunu ve sandukanın yanlarında soyundan gelen kişilerin ve baş yardımcısının mezarlarının yer aldığını ifade etmektedir (Grosvenor, 1895: 696).

⁹ Caminin ana ibadet hacmi 5 metrekare olmadığından, yazarın burada yanlış bir ifade kullandığı görülmektedir.

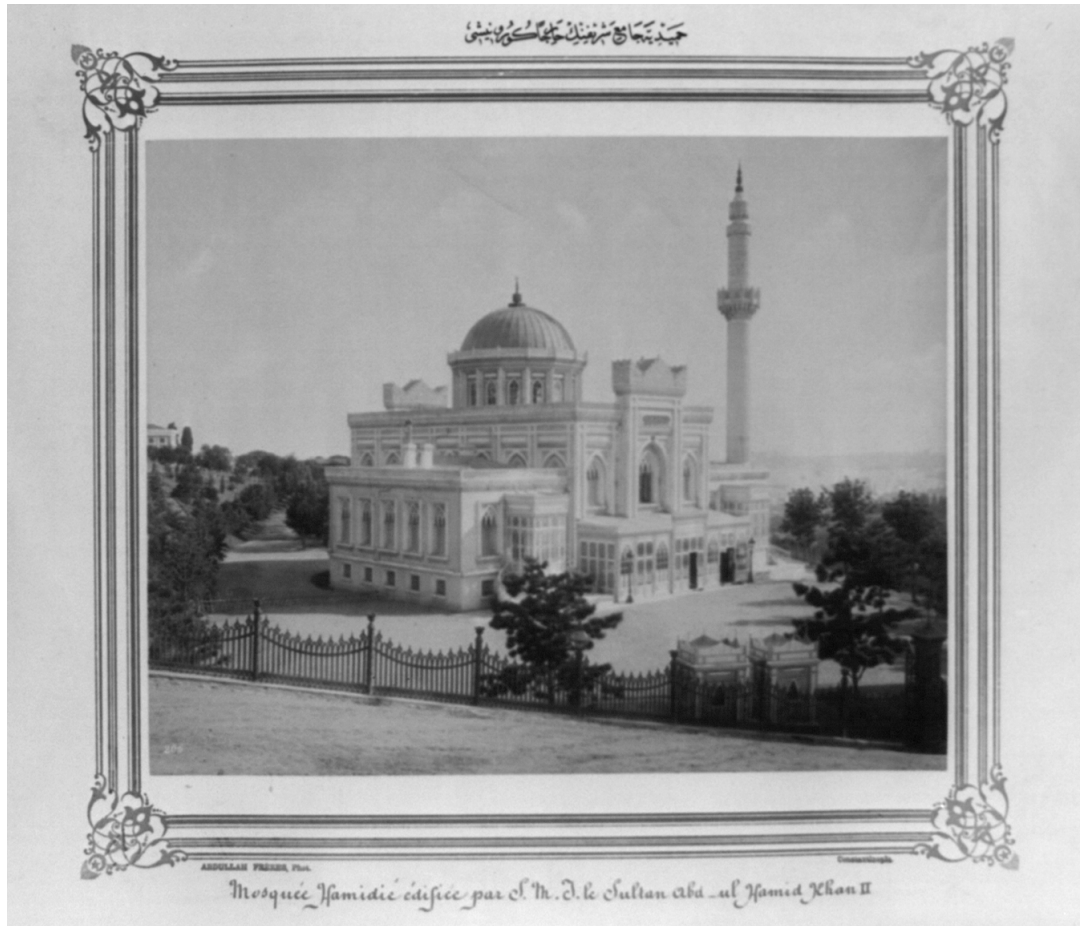
Şekil 5.38 : Valide Sultan Çeşmesi (Grosvenor, 1895: 695)

Özetle Grosvenor’ın yazısında caminin oryantalist öğeleri “Yapının üslubunun ve dekorasyonunun bir kısmı Mağribi iken, bir kısmı ise Sarasen” ve “Camide yoğun olarak kullanılan renkli öğeler” ifadelerinde görülmektedir. Yazar caminin mimarisini oldukça etkili bulmasına rağmen, “Cami için Fransızlaşmış Doğulu eleştirmenlerden birisinin dediği gibi ‘Osmanlı Rönesansı’nın başyapıtı’ demek ise muhtemelen fazla olacaktır” demektedir. Bu da, yapının “Neotürk” üslupta bir eser olarak gösterildiği, 1873 Viyana Dünya Sergisi için hazırlanan ve aynı sene İstanbul’da basılan “Usul-i Mimari-i Osmani” isimli kitaba (Saner, 1998: 64) yazarın aşına olduğunu akla getirmektedir.

5.2.2.8 Hamidiye camisi

Cami, II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı’na yerleşmesinden sonra Cuma selamlığı gibi törenlerde padişahın uzak camilere gitmekten hoşlanmamasından dolayı saray duvarlarının hemen dışına 1885-86 senelerinde inşa edilmiştir (Batur, S., 1994: 514). Mimarı Nikolaki Kalfadır. Cami (Şekil 5.39) dikdörtgen bir ana kütle ve ona bitişik iki yan kanattan oluşmaktadır. Çokgen tamburlu yüksek kubbe bağımsız bir kütle

etkisi yapmaktadır. Cephede tamburda da olduğu üzere sivri kemerli gotik pencereler görülmektedir. Pencerelerin üst kısımları da gotik şebekelerle bezenmiştir. İç mekanda ise yoğun olarak kullanılan oryantalist öğeler dikkat çekmektedir. Düz örtüde geçiş elemanı olmadan kubbeyi birer ahşap sütun çifti taşımaktadır ve sütunlar dilimli kemerle birbirine bağlanmaktadır. Dekorasyonda mavi, kırmızı ve yıldız yoğun olarak kullanılmıştır. Kubbenin de iç yüzeyi mavi bir zemin üzerine yıldızlarla bezenmiştir. Caminin giriş yönündeki sütun gruplamaları, başlıklar, başlıkların üzerindeki nişli düşey bölümler ve içi mukarnaslarla bezenmiş kemerler iç mekanda yoğun olarak bulunan, Elhamra Sarayı yorumuyla yapılmış oryantalist bileşenlerdir. Ahşap kafesler, yan kanatlar ile ana ibadet yeri arasındaki ilişkiyi sağlamaktadır (Saner, 1998: 66-70).

Şekil 5.39 : Hamidiye Camisi, Abdullah Biraderler (Url-20)

Hamidiye camisi'ne dair gözlemler

Grosvenor Hamidiye Camisi'ne (Şekil 5.40) kısaca değinmekte ve “Hamidiye ya da II. Abdülhamid Camisi, Yıldız Sarayı'nın duvarlarının biraz uzağında yer alıyor. Zarif oranlara ve uyumlu renklere sahip fakat küçük ölçekli. Diğer saltanat

camilerinden güzellik açısından olmasa da, büyüklük açısından sönük kalıyor” sözlerine yer vermekte ve burada gerçekleştirilen Cuma selamlığı törenlerinden bahsetmektedir (Grosvenor, 1895: 151).

şekil 5.40 : Hamidiye Camisi’nde Cuma selamlığı (Grosvenor, 1895: 153)

1889 senesinde İstanbul’da bir süre bulunmuş olan Bates, Cuma selamlığı sırasında camiye ziyaret etmiştir. Yazar binayı “güzel, modern ve beyaz mermerden inşa edilmiş” olarak betimlerken, caminin yanında yer alan sokağın açık olduğunu ve yolu sadece demir bir korkuluğun, caminin de içerisinde yer aldığı küçük meydandan ayırdığını dile getirmektedir (Bates, 1891: 245).

Yine 1889 senesinde İstanbul’u ziyaret eden Groome ise caminin aynı zamanda “Yıldız Camisi” olarak da anıldığını belirtmekte ve binanın i mekanının oldukça gösterişli olduğunu dile getirmektedir. Sultanın her cuma ibadet etmek için bu camiye geldiğini ifade eden yazar, yapının sarayın yanında yer aldığını ve şehrin uzak tepelerine kadar uzanan muazzam bahçelerle çevrili olduğunu belirtmektedir (Groome, 1891: 262).

Dodd, “Yıldız Sarayı’nın duvarlarına yakın, Saray’ın girişine iki dakikalık sürüş mesafesindeki” (Dodd, 1903: 15) Hamidiye Camisi’nin ön cephesini “Mükemmel dış görünüşüyle kar beyazı mermerden cami, oymalarla kurdelelenmiş ve hafif kubbesi ve daha hafif dantel işlemeli minaresini taşıyor” (Dodd, 1903: 35) demektedir ve yazısının sonrasında Cuma selamlığı törenine değinmektedir.

Anlatımlarda Hamidiye Camisi’nin Yıldız Sarayı ile ilişkisi ve camiye saraydan ulaşım konularına değinildiği görülmektedir. Yapının diğer selatin camilerine nazaran küçük ölçeği Grosvenor’ın dikkatini çekmiştir. Bates ve Dodd ise caminin mermerden yapıldığını belirtmektedir. Bu yanlış algılamının sebebi caminin o dönem yeni yapılmış olup, üzerinde boya varken malzemenin anlaşılamamış olması ve yapıyı Cuma Selamlığı sırasında görmelerinden dolayı dikkatli bir gözlem yapamamaları olmalıdır. İki yazarın anlatımlarında da iç mekana dair herhangi bir tasvir yer almamaktadır. Bu da camiye detaylı incelemedikleri düşüncesini desteklemektedir. Sadece Groome iç mekanın oldukça gösterişli olduğunu dile getirmiştir.

5.2.3 Çeşmeler

5.2.3.1 III. ahmed çeşmesi

Mimari ve sanatta Batılı etkilere hazırlık olarak görülen Lale Devri yapılarından, 1728-29 senelerinde inşa edilen Bab-ı Hümayun önünde yer alan III. Ahmed Çeşmesi (Şekil 5.41), bu dönemde sanat ve mimarlıkta yenilenme isteğine örnek teşkil etmektedir. Çeşme “klasik” dönemin kapanışı ve kentsel anlamda anıtsallığın yeni bir boyut kazanmasının kilit yapısı olarak değerlendirilmektedir. Yapı Kayserili Mehmed Ağa’nın baş mimarlığı sırasında inşa edildiğinden, mimar olarak bu isim belirtilmektedir. Planın temel geometrisi kare olsa da, sebiller dışarıya yarım daire kadar taşma yaparak köşelere eğrisel bir form kazandırmıştır. Yapının içerisinde sekizgen bir su haznesi bulunmaktadır. Yüksek çatı yapının bağımsız bir ögesi olarak algılanmaktadır. Çatı merkezinde tamburlu büyük bir kubbe ve dört küçük köşe kubbesini taşımaktadır. Çatı da gövdede olduğu gibi köşelerde eğrisel bir form kazanmaktadır. Köşelerdeki sebiller saçak kısmına kadar yükselerek çatıda kubbeler ile bitirilmiştir. Cephelerde yatayda ve düşeyde belirgin hatlarla birbirinden ayrılan çeşitli boyutlarda çerçevelemelere gidilmiştir. Çeşmenin üzerinde yer alan yazıt bezeme ögesi olarak tasarımın ana parçası olarak değerlendirilmektedir. Çeşme

yüzleri arasında bezeme şeması olarak çok fark yoktur, doğu ve batı yüzleri tüm düzenlemeleriyle aynıdır. Güney yüzünde kapı açılması, kuzey yüzünde ise III. Ahmed'e ait hat yazısının bulunması sebebiyle farklı bir bezeme düzeni oluşturulmuştur (Saner, 2008: 1-7). Çeşme yüzeyinin üst bölümü palmet, yazı, kartuş, mukarnas, yeşim çini gibi değişik nitelikteki bordürlerle çevrilidir. Ahşap kabartma bezemeli saçakta, aynasında da görüldüğü gibi meyve ve bitkilerden oluşan naturalist bir bezeme programı görülmektedir (Ödekan, 1993: 116, 117).

Şekil 5.41 : III. Ahmed Çeşmesi, Ali Rıza Paşa (Url-21)

III. Ahmed çeşmesi'ne dair izlenimler

Olin yapıya dair “Sarayın girişi ve Ayasofya arasında büyük, mermerden ve mükemmel bir şekilde yıldızla dekore edilmiş bir çeşme bulunuyor” sözlerine yer vermektedir (Olin, 1854: 209).

1841-42 senelerinde Doğu gezisini gerçekleştirmiş olan Ricketts, III. Ahmed döneminde inşa edilen Bab-ı Hümayun önündeki çeşmeyi, “Çatısı bir pagoda formunda, büyük, dörtgen bir su şatosu” olarak betimlemektedir. Dört köşesinde gök

mavisi zeminin üzerine altın rengi yazıtların bulunduğu çeşmenin suyunun, Mekke'deki kutsal çeşmenin ve cennet kuyusunun sularından kutlu olduğu yorumunu yapmaktadır (Ricketts, 1844: 197).

Şekil 5.42 : III. Ahmed Çeşmesi (Grosvenor, 1895: 683)

L. Stoddard, şehir içerisinde kolayca bir çeşme ya da hamamın bulunacağını ifade etmekte ve bunların içerisinde “En çok dikkat çeken ve hayranlık uyandırmadan geçilemeyecek olan” diyerek betimlediği Sultan Ahmed Çeşmesi’nden Oryantal sanatın güzel bir örneği olarak bahsetmektedir. “Tamamen mermerden inşa edilen ve küçük bir tapınağı anımsatan” çeşmenin dört köşesindeki gömme kemerlerin içerisinden su aktığını, ayrıca bir sultanın eli kadar bir yerin bile oyulmamış, altın yaldız ya da mozaikle bezenmemiş olarak bırakıldığını ifade etmekte, ancak yaklaşık 170 sene sonrasında yapının renklerini biraz kaybetmiş olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, bu duruma rağmen çeşme, güneş ışınlarıyla

aydınlandığında Arap Geceleri'ndeki bir cinin mücevher kutusuna benzemekte, görkemini korumaktadır (Stoddard, L., 1908: 45, 46).

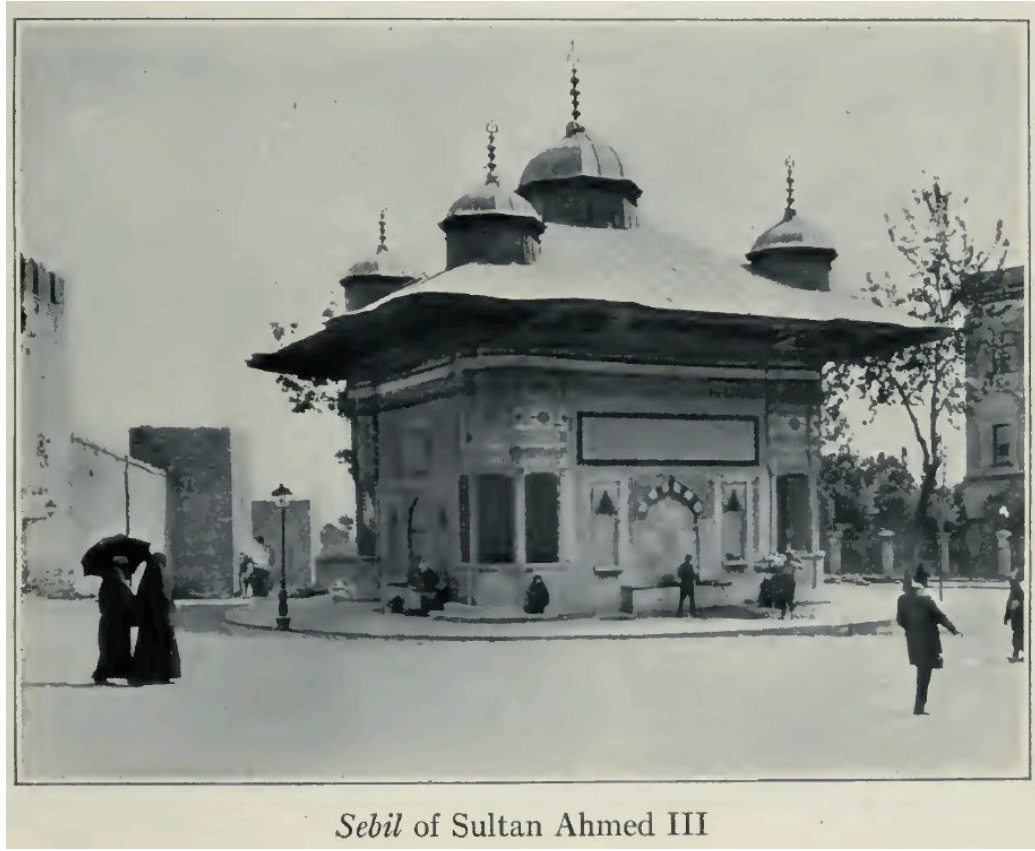
Uzun seneler Robert Kolej'de eğitimci olarak İstanbul'da kalan Grosvenor ise bu “ünlü” çeşmeyi (Şekil 5.42), şehirdeki kamusal çeşmeler arasında bir başyapıt olarak değerlendirmekte ancak diğer çeşme tipolojilerinin bir benzeri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca yüzeyler üzerindeki eşsiz dekorasyonun İslam sanatının başlıca zaferi olduğunu dile getirmektedir (Grosvenor, 1895: 683). Bunun yanı sıra genel olarak çeşme üzerindeki kitabelere değinen yazar, yazıtların özgün bir tarzı olduğunu ve beceriyle uygulandığını, her birinin hem açık hem de gizli anlamlarının bulunduğunu belirtmektedir. Yazar “Kitabelerin bir sırasında harflerde bir buluş yapılmış. Ardışık harflere rakamsal değerler eklenerek çeşmenin yapım yılı yazılmış. Sultan Ahmed bu konuda usta olduğu gibi bu tip alıştırmalara da saatlerini ayırmış olan biri” ifadelerine kitabında yer vermektedir. (Grosvenor, 1895: 683-684).

Yapıdan söz eden bir diğer gezgin Bellows ise, kitabında yapıyı II. Ahmed Çeşmesi olarak isimlendirmiş ve beyaz mermerden, altın yıldızla bezenmiş bir yapı olarak tanımlamış, fakat o sırada eskimiş ve paslı olduğunu belirtmiştir. Çeşmenin mermer ve metal işçiliğinin son derece titiz olduğunu ifade eden yazar, genel modeli bir “Çin pagodası”na benzetmektedir (Bellows, 1868: 427).

Asrın ortasında Doğu gezisini gerçekleştiren Furniss çeşme için “Pagoda çatılı, gök mavisi zemin üzerine altın yıldızlı kitabeleri ile sarayın nefis çeşmesi” ifadelerini kullanmıştır (Furniss, 1850: 243).

III. Ahmed Çeşmesi'ni yazarlar arasında en detaylı biçimde ele alan H. G. Dwight'tır. Yazar III. Ahmed Çeşmesi'ni (Şekil 5.43), İstanbul sokaklarındaki çeşmelerin en güzel ve üstün örneği olarak yorumlamakta ve çeşmeyi genel hatlarıyla betimlemektedir. Buna göre dairesel mermer bir kaideye oturan dörtgen yapının her köşesinde eğimli birer sebil açıklığı ve her yüzeyin ortasında çeşmelere ait sivri kemerler yer almaktadır. “Üstte asılı” duran çatı ise beş adet enfes küçük kubbe ve altın yıldızlı alemler ile taçlandırılmıştır. Dwight kemerler üzerindeki yaprak oymalarını Tophane Çeşmesi'ninki kadar narin bulmamakta ve yine mermerin beyazlığının diğeri kadar bir etki bırakmadığını, zaman içerisinde çok renkli dekorasyonda hafif bir patina oluştuğunu belirtmektedir. Çeşmenin en çarpıcı yanının mavi-yeşil zemin üzerindeki yıldızlı kitabeler olduğunu ifade eden yazar,

kitabelerin sade kırmızı pişmiş kil ve yumuşak bir yeşil tarafından çevrelenmiş beyaz ve mavi çinilerin oluşturduğu friz ile çerçevelendiğini ifade etmiştir (Dwight, H. G., 1915: 379-380).

Şekil 5.43 : III. Ahmed Çeşmesi (Dwight, H. G., 1915: 379)

Dwight kitabeler hakkında da detaylı bilgi vermekte, bu doğrultuda çeşmenin Ayasofya'ya bakan yüzündeki ana kronogramın Sultan Ahmed'in kendisi tarafından yazıldığını fakat yapım tarihi olan 1141 (1729) senesini elde edebilmek için kitabede yapılan değişiklikleri aktarmaktadır. Ayrıca diğer yazıların dönemin ünlü şairleri arasında yapılan bir yarışma sonucu elde edildiğini belirtmektedir (Dwight, H.G., 1915 380).

Bunun yanı sıra Dwight "Bu çeşme detaylarının zenginliği açısından emsalsizdir. Yaprak bezemelerinin alt kısımları bile dalgalı ve yıldızlı silmeler ile boyanmış meyve ve çiçeklerin yer aldığı kabartmalar ile süslüdür. Ancak bu detaylar çeşmenin genel etkisinden birşey eksiltmemiştir. Bu anıta eşsiz güzelliğini ve asaletini veren hayran edici silüeti ve mükemmel oranlarının dengesidir" sözlerine yer vermektedir (Dwight, H.G., 1915: 380).

Dodd ise yazısında, Ayasofya'nın kubbeleri ve dört asil minaresinin geride kaldığını dile getirdikten sonra "Sağda kalan, hafif renkli, büyük girişe yakın bina nedir? Bir cami, türbe, tapınak ya da bir köşk mü? Doğulu olmasından dolayı bu mükemmel, küçük binanın bir çeşme (Şekil 5.44) olduğunu öğrenmek şaşırtıcı olmadı. 'Hayatın temeli' hiç bu kadar güzel bir şekilde kutsallaştırılmamıştı." demektedir. Yapının dört tarafının da kırmızı, pembe, yeşil, mavi ve fildişi renklerindeki oymalar, kabartmalar, arabesklerle süslü olduğunu ifade eden Dodd, "Yapının hem bir çeşme (chesme) hem de sebil olduğu, daha çok avam kimselerin modası olan suyun bir musluktan ve daha nefis yollarla akarak, çeşme görevlilerinin yaldızlı ızgaralardan, metal kaplarda uzatması kimin umurunda?" sözlerine yer vermektedir. Yazar ayrıca yeşil bir levha üzerine altın işlemeli olarak düzenlenmiş hatta değinmekte ve levhadaki yeşilin tonunun fevkalade çeşmenin bezemesinde en kusursuz öge olduğunu belirtmektedir (Dodd, 1903: 124-126).

Şekil 5.44 : III. Ahmed Çeşmesi (Dodd, 1903: 7)

Sonuç olarak anlatımlardaki “Çatısı bir pagoda formunda, büyük, dörtgen bir su şatosu”, “Tamamen mermerden inşa edilen ve küçük bir tapınağı anımsatan” ve “Sağda kalan, hafif renkli, büyük girişe yakın bina nedir? Bir cami, türbe, tapınak ya da bir köşk mü?” gibi ifadeler çeşmenin kent içerisinde anıtsal bir ölçeği olduğunu desteklerken, yazarların İstanbul’daki meydan çeşmesi formuna ve ölçeğine oldukça yabancı olduklarını düşündürmektedir. Gezginlerde hayranlık uyandırdığı gözlemlenen çeşmenin Batı etkisiyle gelişen öğeleri ele alınmamış, yerel ve Doğulu yorumlamalar üzerinde durulmuştur. Buna göre yapı betimlenirken “Oryantal”, “İslam sanatının başlıca zaferi”, “Çin pagodası” ve “pagoda çatılı” gibi tanımlamalara yer verilmektedir. Ayrıca çeşmenin yoğun bezemesi de dikkat çeken bir konudur.

5.2.3.2 Tophane çeşmesi

I. Mahmud tarafından 1732 senesinde yaptırılan çeşme, 18. yüzyılda kent içerisinde yeni bir tipoloji olarak dikkat çeken meydan çeşmeleri arasında yer almaktadır. Çeşme kare planlıdır, köşelerin belirli bir yüksekliğe kadar pahlanmasıyla kübik form hareketlendirilmiştir. Pahlı kesim sona erdiğinde ise mukarnaslar ile kübik forma tekrar geçilmiş, böylece barok bir kurgu denemesi olarak kitlede karşıtlık kurulmak istenmiştir. Yine barok kurguyu destekleyen bir diğer öğe de çeşmenin köşelerde eğrisel bir form alan geniş saçağıdır. Klasik dönemin çeşme yüzeyi tasarımının ana öğesi olan sivri kemerli niş, yapıda yüzeyin ortasında ve merkezinde yer almakta, ancak büyük boyutlu olan çeşmede diğerlerine göre daha küçük bir alanda bulunmaktadır. Bu dönemde artık çeşme yüzeylerinde farklı boyutlarda dikdörtgenlerden oluşan bir çerçeve dokusu gözlemlenmektedir. Yapıda bu dokunun üst kısmında ise bir bezeme kuşağı yer almaktadır. Bezeme programında Lale Devri’ne özgü çiçek motifleri bulunmaktadır. Çeşme sivri kemerin yer aldığı sıra içerisinde vazo içerisinde çiçek ve meyve sepetlerinin kabartma şeklinde işlendiği natüralist bir bezeme programına sahiptir (Batur, A., 1994: 276, 277).

Tophane çeşmesi’ne dair izlenimler

Willis İstanbul’a “Frenk bölgesinin iskelesi” diye tanımladığı Tophane Rıhtımı’ndan giriş yapmıştır. Yazar sağda bir sıra, kafesle çevrelenmiş, çınar ağaçlarının gölgesindeki alçak katlı kahvelerin yer aldığını, büyük bir meydanın merkezinde ise bir kilise büyüklüğünde, lacivert taşı (lapis lazuli), altın ve sonsuz Türkçe yazıt ile kaplanmış, harika bir İran çeşmesinin bulunduğunu ifade etmiştir. Solda ise selvi

ağaçlarına gömülmüş bir caminin yer aldığını belirtmiş ve bunların şehre ilk ayak bastığındaki gözlemleri olduğunu dile getirmiştir (Willis, 1835: 209,210).

Haight, Tophane-i Amire'nin bulunduğu noktanın yakınında, “Kusursuz bir İran modelinin üzerinden inşa edilmiş, beyaz mermerden güzel bir çeşme”nin bulunduğunu belirtmiş ve “Gerçekten güzel bir obje fakat hayal edebileceğiniz gibi berbat bir yere inşa edilmiş. İşte bu Türk zevki” yorumunu getirmiştir (Haight, 1840: 44).

Durbin, Türklerin Yunan imparatorları gibi şehre su tedarikine büyük önem gösterdiklerini ve bazı kamusal çeşmelerin payitahtın birer süsü olduğunu belirtmiş, aralarında en önemlilerinin III. Ahmed Çeşmesi ve Tophane Çeşmesi olduğunu ifade etmiştir. Tophane Çeşmesi'ni şehrin en güzel çeşmesi olarak tanımlayan yazar, yapıyı genel olarak “Bu beyaz mermerden kare yapı, taşkın saçaklara sahip ve bir korkulukla çevrelenmiş. Friz güzel bir şekilde süslenmiş ve yapının çeşitli bölümleri suya ve onu insanlara bağışlayan Tanrı'ya övgüler içeren Kuran cümleleriyle kaplı” şeklinde betimlemiştir (Durbin, 1845: 198).

Ricketts ise Tophane Çeşmesi'ni “Keskin hatlı, parlak renklere boyanmış ve ipek gibi bir yüzey üzerinde dantel (bone lace) gibi işlenmiş mermeriyle, Hint pagodası şeklinde inşa edilmiş, mağribi (Moorish) üslupta güzel bir çeşme” şeklinde betimlemiş ve sularının küçük ve açık bir meydanın ortasında aktığını ifade etmiştir (Ricketts, 1844: 172).

Şekil 5.45 : Melling'in "Tophane'de Çeşme" gravürü (Url-22)

Lynch çeşme için “Eski ve modern iki cami arasında, özenli oymalara sahip, mermer bir Çin çeşmesinin önünden geçtik,” sözlerine yer vermektedir (Lynch, 1849: 57).

Furniss de İstanbul’a Tophane Rıhtımı’ndan giriş yapmış ve Tophane Çeşmesi’ni şehir ile ilgili ilk izlenimleriyle birlikte aktarmıştır. Yazar otellerine doğru ilerlerken “Tophane Çeşmesi’nin güzel stükosunun çevresinden dolanarak, her türlü güçlüğü katlanarak yukarıya doğru yol aldık” sözlerine yazısında yer vermiştir (Furniss, 1850: 206).

The mosque of Don Quixote and the fountain of Sultan Mahmud I

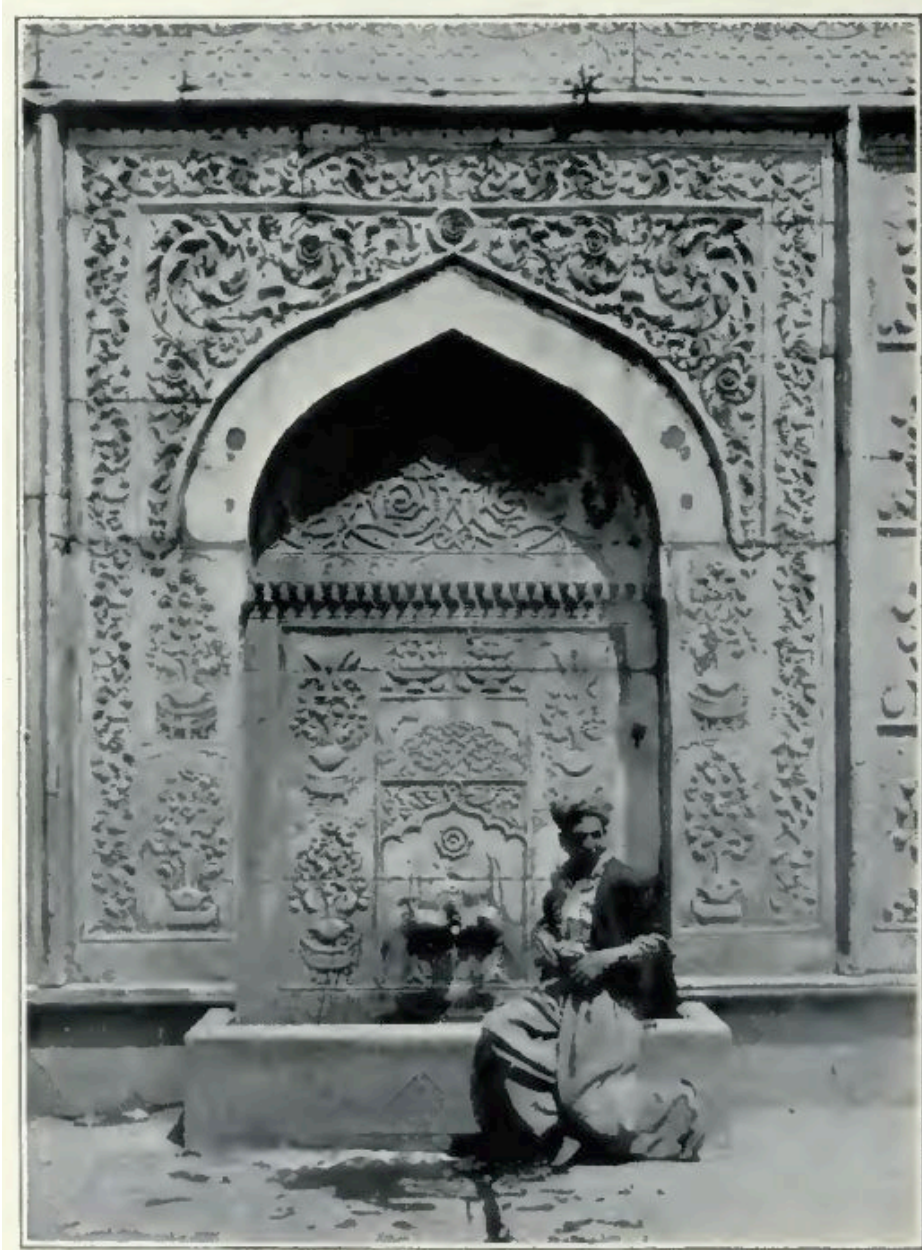
Şekil 5.46 : Kılıç Ali Paşa Camisi¹⁰ ve Tophane Çeşmesi (Dwight, 1915: 165)

Dwight ise kitabındaki “Çeşmeler” bölümünde yapıyı ele almış ve bu kısa altın çağın¹¹ başyapıtı ve model yapısı olarak tanımladığı Tophane Çeşmesi’nin Melling’in gravüründeki (Şekil 5.45) gibi görünen kubbeli bir çatıya ve geniş

¹⁰ Kılıç Ali Paşa Camisi metinlerde ‘The Mosque of Don Quixote’ olarak adlandırılmaktadır. Rasih Nuri İleri de, İspanyol yazar Cervantes’in, caminin inşaatında çalıştığını iddia etmiştir. Bu rivayet ile caminin gezginler tarafından Don Kişot Camii olarak adlandırılması bağlantılı olmalıdır

¹¹ Yazar Lale Devri için “kısa altın çağ” ifadesine yer vermektedir.

saçaklara sahip olmadığını belirtmiştir. Yazar o dönemde ayrıca bir tramvay direğinin çeşmenin (Şekil 5.46) en cazip köşesine yerleştirildiğini, çirkin demir parmaklıkların çeşmenin iki yanını işgal ettiğini, bu kapalı köşenin bir çöplük haline gelmesinin ise Savunma Bakanlığı tarafından göz önüne alınmadığını ifade etmiştir. Bu duruma rağmen beyaz mermerin yüzeyini kaplayan bitkisel kabartmaların ve mavi kartuşların içerisindeki iki sıra halinde uzanan altın yazıtların (Şekil 5.47) hala ayırt edilebildiğini belirtmiştir (Dwight, H. G., 1915: 373).

Detail of the fountain of Mahmoud I at Top Haneh

Şekil 5.47 : Tophane Çeşmesi'nden detay (Dwight, H. G., 1915: 374)

Dodd ise yapının deniz surlarına ve boz renkli ambarlara yakın konumlandırılmasının, binanın (Şekil 5.48) etkisini azaltacağına, arttırdığını belirtmekte ve bunun şaşkınlığını yaşadığını ifade etmektedir. “Yıllanmış, hoş yüzeyleri hakikaten dantel gibi arabeskle kaplı. İki sıra halinde ilerleyen, solgun yıldızla yazılı Kuran’dan mısralar deniz yeşili mermer arka planlara sahip. Devasa su damlaları gibi asılı nişler, Sarasen üsluptaki stalaktit bezemeler, at nalı şeklinde ve dairesel kemerler ve öne çıkan kornişleri taçlandıran demir korkulukların arkasında çiçek açan, yukarıya kadar uzanan zarif bitkiler, tam yerine göre ve bir amaçla yapılmış izlenimi veriyor.” demektedir ve o sırada denizci, dilenci, arabacı Araplar, Türkler ve Kürtlerin “bir pazar alanındaki kamu hizmetinin cazibesini kanıtlarcasına” çeşmede sıra beklediklerini ifade etmektedir (Dodd, 1903: 170).

Şekil 5.48 : Tophane Çeşmesi (Dodd, 1903: 169)

Sonuç olarak yapı için III. Ahmed Çeşmesi’ndeki anlatımlara benzer olarak, gezginlerin çeşmenin Batılı öğelerine değinmedikleri, yerel ve Doğu etkili yorumlamaların dikkat çektiği görülmektedir. Bu bağlamda, “İran Çeşmesi”, “Kusursuz bir İran modelinden inşa edilmiş”, “Hint pagodası şeklinde inşa edilmiş, mağribi üslupta güzel bir çeşme” ve “Çin Çeşmesi” gibi tanımlamalar yer

almaktadır. Willis'in yazısında olduğu üzere “Bir kilise büyüklüğünde” ifadesi, yazarların çeşmenin kent içerisindeki anıtsal etkisini belirttiklerini göstermektedir.

5.2.3.3 II. abdülhamid çeşmesi

Çeşme II. Abdülhamid tarafından 1901 senesinde yaptırılmıştır. Yapının mimarı Raimondo d'Aronco'dur. Nusretiye Camisi önüne yaptırılan çeşme 1957 senesindeki yol çalışmaları sırasında Maçka'da bugünkü yerine taşınmıştır. Batur, 20. yüzyılda barok üslupta yapıların inşa edilmemesine rağmen çeşmenin Nusretiye Camisi ile uyum sağlaması açısından tasarımında barok motiflerin kullanıldığını söylemektedir (Batur, A., 1993: 43).

Cephelerinden ikisi dar, ikisi geniş olmak üzere dört yüzlü olarak inşa edilen, küçük ölçekli meydan çeşmesinin tamamı mermerden yapılmıştır. İki kademeli, kenarları dilimli, kurşun kaplı geniş bir saçağa sahip çeşmenin köşelerinde madalyonlu kaideler üzerinde yükselen ince sütunlar yer almaktadır. Sütunların alt ve üst bölümlerinde ve saçak altında silme grupları cepheleri yatayda çevrelemektedir. Sütun kaidelerinin hizasında ve bezemeli aynaların altlarında ise yalaklar bulunmaktadır. Yapının bezeme programını eliptik madalyonlar, perde kıvrımlı sütun başlıkları, cephelerin çeşitli yerlerindeki S ve C kıvrımları, çiçek sepetleri, alınlık hizasında başlayan şebekeler oluşturmaktadır (Batur, A., 1993: 43).

II. Abdülhamid çeşmesi'ne dair izlenimler

II. Abdülhamid Çeşmesi'ni gezginler arasından yalnız Dwight ele almaktadır. Yazar şehirdeki çeşmelere değinirken, “Tophane'de, büyük caminin önündeki çeşmeye de (Şekil 5.49) dikkat çekmek gerekir. En azından II. Abdülhamid'in iyi bir eylemini sergiliyor” demekte ve bu yapıyı, “tören alanında yer alan daha büyük komşusu” ile kıyaslamanın adil olmayacağını dile getirmektedir. Yapının “çirkin oyma işçiliği”ne karşın yine de İstanbul'un en başarılı modern çeşmelerinden birisi olduğunu belirten Dwight, yapının muhtemelen Tophane Binası'nın arkasında bulunan Kaptan-ı Derya Süleyman Paşa'nın 1750'de yaptırdığı çeşmeden esinlendiğini, fakat yeni çeşmenin çizgilerinin daha uygun olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yazar iki musluğun arasında bir boşluk açılıp, buranın metallerin kıvrılmasıyla bezenmesini, çeşmenin mimarının “dahiyane bir düşüncesi” olarak nitelendirmektedir. Son olarak küçük kubbenin başlangıçta karışık bir şekilde işlenmiş bir alem ile bitirildiğini, fakat

yaptıranın da emekli olup Selanik'e gitmesi gibi¹², kışın alemin de kaybolduğunu belirtmektedir (Dwight, H.G., 1915: 375,376).

Şekil 5.49 : II. Abdülhamid Çeşmesi (Dwight, H. G., 1915: 375)

Kitabında döneminin politik konularına da büyük bir yer veren Dwight, yapının önemini “En azından II. Abdülhamid’in iyi bir eylemini sergiliyor” diyerek ilginç bir şekilde ifade etmektedir. “En başarılı modern yapılardan biri” olarak gördüğü çeşmeyi detaylı bir şekilde inceleyen Dwight’ın yapının mimarisi ve konumuna dair eleştirel bakış açısı dikkat çekicidir.

¹² Yazar II. Abdülhamid’in Meşrutiyet yönetimi tarafından azledilip, Selanik’teki saraya gönderilmesini kastetmektedir.

5.2.4 Diğer

5.2.4.1 II. mahmud türbesi

II. Mahmud'un (1808-1839) vefatından sonra 1840 senesinde yapının inşaatı tamamlanmıştır. Türbenin (Şekil 5.50) mimarları Ohannes ve Boğos Dadyan'dır. Divanyolu Caddesi üzerindeki simetrik olarak düzenlenen cephenin köşesinde yer alan sekizgen türbe, boyutları ve cadde üzerine taşan konumuyla vurgulanmıştır.

Sultan II. Mahmud Türbesi.

Fotoğraf: Abdullah Frères, yaklaşık 1880.

Şekil 5.50 : 1880'de II. Mahmud Türbesi (Özendes, 1999:43)

Cephenin ortasında yarım daireye yakın bir sebil ve her iki yanında iki anıtsal kapı bulunmaktadır. Türbe, sebil ve kapılar arası mesafeler eşit tutulmuş ve her aralığa dört adet pencere açılmıştır. Türbenin arkasında, yapıya bitişik tek katlı birim hünkar dairesidir ve giriş de buradan sağlanmaktadır. Türbe ve ona bağlı yapılar klasisist üslupta öğeler içermektedir. Sekizgen türbenin yüzeyleri kenarlardan içeriye çekilmiş pilasterlere sahiptir. Bu pilasterler korent düzenindedir ve stilize edilmiş başlıklara sahiptir. Yüzeylerin ortasında ise yarım daireli kemerler bulunmakta ve kemerlerin üzengi hizalarında ilerleyen bir silme yapıyı kuşatmaktadır. Saçak altındaki attikanın altında da yine bir silme yapıyı kuşatmakta, ayrıca pilasterlerin üzerine denk gelen

bölümlerde de çift kılıçlı birer kalkan kabartması yer almaktadır. Kubbe alçı kasetli dekorasyonu ile Rönesans ile birlikte Avrupa’da görülen Panteon benzeri uygulamaların bir tekrarıdır. Kubbede kalemişi kullanılmamış, arma, çelenk, çiçek sepeti bezemeler kabartma şeklinde uygulanmıştır. Türbe içerisinde II. Mahmud’un, Abdülaziz’in ve II. Abdülhamid’in sandukalarının da bulunduğu 18 sanduka yer almaktadır (Akın, 1994: 263-265).

II. Mahmud türbesi’ne dair izlenimler

Haight, yapının altın yaldızlı korkuluk ve kafesleriyle birlikte, beyaz mermerden bir saray görünümünde olduğunu belirtmektedir. Haight “Sekizgen tapınak, Sultan’ın tabutu, ondan daha aşağıda yer alan kız kardeşlerinin ve bir kişinin daha gömütlerini içeriyor. Hoş bir şekilde halı ile kaplanmış ve daha önce Mekke’deki tapınakta yer alan kutsal halıların uzun ve dar parçalar halinde asılı olduğu mekandaki mezarların üzerinde ise koyu kırmızı ve mor kadife kumaş ile kaplı, altın ile özenle işlenmiş ve üzerlerine birkaç zengin kaşmir şalın yerleştirildiği, devasa, boş tabutlar bulunuyor. Sultanın ki, kendisinin giydiği fesin üzerindeki balıkçıl tüyü ve hilal şeklindeki pırlanta ile en zengin olanı. Fesin alt kısmında ise ısı ısı iki Kuran yer alıyor. Türkçe karakterler altın renginde saten gibi renkli bir kağıt üzerine çok bezemeli olarak yazılmış. Bu Kuran’lardan bir tanesi Sultan tarafından diğeri ise burada gömülü olan kız kardeşi tarafından yazılmış” sözlerine yazısında yer vermektedir. Yapıya bağlı güzel bir bahçe olduğunu ifade eden yazar, burada tapınak formunda, hoş çeşmelerin ve su içmek için çok sayıda, altın görünümlü kabın bulunduğunu belirtmektedir (Haight, 1846: 148).

Lynch “Sultan Mahmud ve ailesinin çeşitli üyelerinin türbelerinin bulunduğu” binayı ziyaret etmiş ve yapının yüksek, dairesel ve kubbeli bir mekan olduğunu belirtmiştir. Mimarının bir İtalyan olduğunu ve çatı ile kornişin çevresindeki alçıdan yapılmış, çiçeklerden meydana gelen bezemenin mimarın işinde usta olduğunu gösterdiğini söyleyen yazar, kubbeler de dahil herşeyin saf beyaz olduğunu dile getirmektedir. Sultan Mahmud’un mezarının sekiz ayak (yaklaşık 2.5 m) yüksekliğinde bir lahit olduğunu belirten Lynch “Lahitler altınla işlenmiş mor bir kumaş ile kaplı ve en zengin kaşmir şallar üzerlerine bırakılmış. Bunlar herkesin dikkatini çekecek, kadınlarda sahip olma iştahını uyandıracak cinsten. En tepede ise sultanın yaşarken giydiği, büyük ve parlak bir sorguçla sabitlenen tüyü ile kıpkırmızı bir serpuş

bulunuyor” (Şekil 5.51) sözlerine yer verirken türbenin üzerindeki yazıtın çevirisini de yazısında aktarmıştır (Lynch, 1849: 85).

Şekil 5.51 : II. Mahmud Türbesi iç mekanı (Grosvenor, 1895 :705)

Dodge ise, türbeyi “güzel bir mermer köşk” olarak tanımlarken, kaşmir şallarla kaplanmış, tepesinde cennet tüylerinin bulunduğu, zengin birtakım pırlantaların yer aldığı bir fesin yerleştirildiğini ve inci korkulukla çevrili gömütün bir lahite benzediğini belirtmektedir. Bunun dışında üzerlerinde feslerin olmadığı, Sultan’ın kız kardeşlerine ait iki benzer gömütün daha bulunduğunu ifade eden Dodge, Sultan Ahmet ve diğer padişahların da türbelerini ziyaret ettiklerini fakat hiçbirinin güzellikte II. Mahmud Türbesi ile yarışamayacağını dile getirmektedir (Dodge, 1850: 182).

Boulden İstanbul’da Osmanlı hanedanından çok sayıda kişilerin görkemli türbelerinin yer aldığını, bunlardan birisinin de II. Mahmud’a ait olduğunu belirtmektedir. Buna göre, sultanın naaşı zarif bir sanduka içerisinde yer almakta ve İran ve Keşmir’den gelen en iyi şallar ile örtülü bulunmaktadır. Sandukanın başında ise gerçekten sultana ait bir sarık yer almaktadır (Boulden, 1855: 145, 146).

MacGavock Sultan Mahmud ve ailesinin gömütlerinin yer aldığı türbenin en saf mermerden, abartılı bir üslupta inşa edilmiş bir bina olduğunu dile getirmekte ve iç mekanda yer alan gömütlerin siyah renkte, sedef kakma ile kaplandığını ve çok değerli birkaç kaşmir şalın bunların üzerinde yer aldığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra yazar, pırlanta ve sedef işlerinin oldukça profesyonelce yapıldığını ve Kuran'ın yer aldığı ayaklıkların da çok zarif olduğunu ifade etmektedir (MacGavock, 1854: 313).

“Sultan Mahmud’un mermer türbesi”ni ziyaret eden Choules, binanın muntazam bir çiçek bahçesinin içerisinde yer aldığını ve bahçenin zengin bir şekilde altın yaldızla kaplanmış demir şebekelerle çevrelendiğini belirtmektedir. İç mekanda büyük, cam şamdanların olduğunu ifade eden yazar, tabutun sırma, kırmızı bir örtü ile kaplandığını, üst kısımda yer alan fesin, balıkçıl kuşunun tüylerinden bir pırlanta ile kenetlenmiş bir sorgucu olduğunu dile getirmektedir (Choules, 1854: 290,291).

“Sultanların türbesi”ni ziyaret eden Irenaeus Prime da, bina ve iç mekan için “Küçük bir tapınağa -bir mozoleye- girdik. Ölülerin çevresinde toplanabilecek en muhteşem dekorasyonların ortasında hüküm süren, ağırbaşlı sessizlikten oldukça etkilendik. Çok büyük bir lahit şimdiki sultanın babasının kemiklerini barındırıyor. Lahit siyah kadife bir kumaş ile kaplı ve üzerinde bir başlık ve tüyler var. Bunun önünde ise devasa şamdanlar ya da benzeri objeler yer alıyor. Sultanın lahitinin yanlarında bezemelerle zenginleştirilmiş ve kaplanmış, sultanın annesinin ve kız kardeşlerinin küllerini barındıran ufak tabutlar bulunuyor. Tabutların üzerinde çok sayıda küçük lamba asılı. Bu lambaların benzerleri, yakıldığında engin uzaydaki uzak yıldızlar gibi, uzun sıralar halinde camilerde de yer alıyor” sözlerine yer vermektedir (Prime, I., 1855: 273).

Masset bina ile ilgili bir betimlemede bulunmayarak “Buranın görkemine dair bir fikir vermeye çalışmak boşuna olur. Ben sadece türbenin yapımının 500.000 Dolar tuttuğunu belirtmekle yetineceğim” demektedir (Masset, 1863: 82).

Phelps, II. Mahmud Türbesi’nin maddi açıdan değerli olduğunu dile getirmekte ve türbenin içerisinde zengin kumaşlar ve kadifelerle kaplı bir grup büyük tabutun yer aldığını belirtmektedir. Yazar ayrıca zarif bir şekilde yazılıp, bezenen ve muhteşem bir şekilde işlenmiş bir kumaşa sarılı Kuran kopyalarının gömütlerin çevresindeki sandalyelere bırakıldığını ifade etmektedir (Phelps, 1863: 387).

Twain ise yapı ile ilgili şu sözleri dile getirmektedir: “Sultan Mahmud’un mermer mozolesine girerken ayakkabılarımızı çıkardık. Mozolenin iç mekanı son zamanlarda gördüğüm en muntazam mimariye sahip. Mahmud’un tabutu gümüş ile özenle işlenmiş, siyah kadife bir kumaş ile kaplı ve çok şık, gümüş bir korkuluk ile çevrili. Yanlarda ve köşelerde 100 pound’dan (yaklaşık 45 kg) daha ağır şamdanlar bulunuyor. Bunlar bir adamın bacağı kadar büyük mumları taşıyorlar. Lahitin üzerinde hoş bir pırlantanın bezeme olarak kullanıldığı bir fes var. Bir görevli, aynı bir Türk gibi yalan söyleyerek, bunun 100.000 Pound değerinde olduğunu dile getirdi. Mahmud’un bütün ailesi kendisinin çevresinde huzurlu bir şekilde yerleştirilmiş” (Twain, 1869: 254).

Buckham II. Mahmud Türbesi’ni öncelikle “muhteşem” sıfatıyla tanımlamış ve iç mekandaki gömütleri betimlemiştir. Buna göre II. Mahmud’un mezarının mükemmel bir gümüş korkuluk ile çevrili olduğunu, üst kısmında bir grup muhteşem pırlantanın bezediği bir serpuşun yer aldığını ve katafalkın üzerinde deve tüyünden en iyi şekilde üretilmiş bir şalın bulunduğunu belirten yazar, II. Mahmud’un annesi, bazı çocukları ve kız kardeşlerinin mezarlarının da kısmen bu pahalı ve zengin deve tüyünden şallarla örtülü olduğunu dile getirmektedir. Yapı için ise Buckham “Tüm bu gömütler harika bir şekilde bezenmiş, yüksek kubbenin ortasında asılı bulunan çok büyük bir avize tarafından aydınlatılan, muhteşem bir köşkün içerisinde yer alıyor. Tabii ki bu harikulade mekana girerken ayakkabılarımızı çıkarıp, terlik giymek durumundaydık” sözlerine yer vermektedir (Buckham, 1890: 379,380).

Binayı “türbelerin en güzel olanlarından biri” olarak betimleyen Warner, yapıyı öncelikle bir çeşme zannettiğini yazmaktadır. “Türbe Korint düzeninde pilasterleriyle, beyaz mermerden, kubbeli, dairesel bir yapı. Altın yaldızlı kafesleriyle yedi büyük pencere tarafından aydınlanıyor” sözlerine yer veren yazar, halı ile kaplanmış hoş bir etki yaratan iç mekanda sultan, valide sultan, sultanın beş kız çocuğunun sandukalarının zengin bir şekilde işlenmiş kadife kumaşlarla kaplanmış olduğunu, üzerlerine ise en muhteşem Hint şallarının örtülü olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca yazar, ana lahitin sedef korkuluk ile çevrili olduğunu, gümüşten, masif şamdanların ve üzerlerinde güzel Kuran yazmalarının olduğu Kuran kürsülerinin mekanın çeşitli yerlerine dağılmış olarak yer aldığını belirtmekte ve sultanın sandukasının üzerinde de, kuş tüyü ve pırlantalardan oluşan bir sorgucun yer aldığı fesin yerleştirildiğini dile getirmektedir (Warner, 1893: 429,430).

Raum türbeyi “Sultanların mozoleleri arasında en güzeli” olarak nitelemektedir. Aralarında en büyük ölçekli olan II. Mahmud’un sandukasının zengin bir şekilde “Arap karakterler ve diğer Oryantal tasarımlarla” özenle gümüşten bezenmiş, siyah kadife ile örtülü olduğunu belirtmekte ve gümüş bir korkuluk tarafından çevrelendiğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca sandukanın üst bölümünde değerli deve tüyünden şallar ve mükemmel bir pırlanta ile bezenmiş sultanın fesinin yer aldığını dile getirmektedir (Raum, 1886: 291).

MacKenzie yazısında türbeye kısaca değinmekte, bu “çok duyulmuş, ayrıcalıklı” yapı için “Türbede reformcu II. Mahmud, kızkardeşleri, kız çocukları ve oğlu Sultan Abdülaziz’in tabutları yer alıyor. Sandukalar Türk üslubunda dekore edilmiş ve oldukça iyi bakılıyorlar” sözlerine yer vermiştir (MacKenzie, 1887: 241).

Stevens ise sadece türbenin iç mekanını anlatmaktadır. Buna göre Sultan Mahmud, valide sultan ve sultanın kız çocuklarının sandukalarını masif, saf gümüşten yapılmış korkuluklar çevrelemekte ve her sandukanın yanında devasa, her birinde balmumundan mumların bulunduğu ve yaklaşık 100 pound ağırlığındaki, gümüşten özenle işlenmiş şamdanların yer aldığını ifade etmektedir. Yazar ayrıca odada, içerisine Kuran’ın özenle yerleştirildiği, sedef kakmalı, gümüş kutuların yer aldığını belirtmekte ve görevlinin kendisi için bu kutuları açtığında Kuran’ın sayfalarını ipek bir mendil ile çevirdiğini dile getirmektedir (Stevens, 1887: 238).

Dodd hanedana ait türbelerden ”Reformist” Sultan Mahmud’unünün en yeni yapılan ve ilginç bir şekilde güzellik, kutsallık ve kafirlik çeşitliliğini barındırmasından dolayı tamamiyle Doğulu olduğunu belirtmekte ve türbeyi betimlemektedir. Buna göre, korent düzenindeki pilasterlerin arasındaki yedi pencerenin demir bölmeleri gümüş ve fildişi ile işlenmekle birlikte pencereler iç mekanı bahçesi kadar aydınlık kılmaktadır. II. Mahmud ve Abdülaziz’e ait sandukalar altınla işlenmiş kadifelerle ve pahalı şallarla örtülmüştür. II. Mahmud’un sandukasının başında elmas bir sorguç ve tüyün yer aldığı bir fes “ilginç bir bezeme” olarak bulunmaktadır. Fes cesur sultanın reformlarını sembolize etmektedir. Oğlunun sandukası ise kendisinin bulunduğu Osmanlı nişanı ile bezenmiştir. Dodd bunun yanı sıra “Oda orijinallikle döşenmiş. Türbe-odayı süsleyen devasa avizelerden biri İngiltere kraliçesi tarafından, bacanın

(hayaletler sıcaktan can vermemeliler)¹³ üzerindeki güzel saat ise III. Napolyon tarafından Sultan Abdülaziz'e hediye edilmiş." demek ve bir peygamberin kızı tarafından yazıldığını ifade ettiği Kuran'dan söz etmektedir (Dodd, 1903: 374, 375).

Gezginlerin II. Mahmud Türbesi'ni görkemli bir yapı olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Yazarlar yapıdaki mermer kullanımına da dikkat çekerek türbenin görkemini "Beyaz mermerden bir saray görünümünde", "güzel bir mermer köşk", "en saf mermerden, abartılı bir üslupla inşa edilmiş" ifadeleriyle anlatmaktadırlar. İç mekanda II. Mahmud'un sandukası, serpuşu ve örtülerinin zenginliğiyle oldukça fazla dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra yine iç mekanda şamdanlar, avizeler ve saatlerin dikkat çekici unsurlar olduğu görülmektedir.

5.2.4.2 Arkeoloji müzesi

Abdülmecid döneminde, 1846'da Aya İrini Kilisesi'nde çeşitli eski silahların yapıda toplanmasıyla Arkeoloji Müzesi'nin temelleri atılmıştır. Bundan sonraki yıllarda toplanan eserlerin sergilenmesi amacıyla Çinili Köşk'ün de müzeye çevrilmesi uygun görülmüş ve 1880 senesinde açılışı gerçekleşmiştir. Müzeciliğin ivme kazanması ise 1881 senesinde Osman Hamdi Bey'in Müze-i Hümayun müdürlüğüne getirilmesiyle olmuştur. Mevcut müze binası küçük olduğundan yapılan kazılarda toplanan eserlerin sergilenmesi için dönemin koşullarına uygun bir bina yapılması gündeme gelmiş ve tasarım için Alexandre Vallaury görevlendirilmiştir. Yeni yapı "Lahitler Müzesi" adıyla 1891 senesinde açılmış, 1907 senesine kadar üç aşamalı olmak üzere inşaatı devam etmiştir (Pasinli, 1993: 307-309). İlk bölüm dikdörtgen planlı bir yapı olarak tek katlı inşa edilmeye başlanmış, inşaat aşamasındayken ikinci bir katın daha eklenmesine karar verilmiştir. Vallaury'nin tasarımı son derece klasik bir plan şemasına sahiptir ve neoklasik üslup öğelerini içermektedir. Bu birim bir giriş bölümü ile iki ana salondan oluşmaktadır. Osman Hamdi Bey'in de katıldığı kazılarda çıkan eserlerin artmasıyla 1898 senesinde mevcut yapının kuzeyine, hemen bir sonraki sene de güneyine başka bir ek bir bina inşa edilmeye başlanmıştır (Batur, A., 1993: 310, 311).

¹³ Yazar türbede bacanın varlığına dair yanlış bir yorumlama yapmıştır. Türbede baca elemanını da hayaletler sıcaktan can vermemeliler ifadesiyle yadırgadığı görülmektedir.

Arkeoloji müzesi'ne dair gözlemler

Warner Aya İrini'nin bitişiğinde bir Yunan ve Roma arkeolojik kalıntıları müzesinin yer aldığını ifade etmekte, hepsinin Türk dağınıklığıyla müzede depolandığını, General di Cesnola tarafından yollanan Kıbrıs Koleksiyonu'nun raflara atılmış ya da düzenlenmemiş yığınlar halinde bulunduğunu, çoğunun ise kutularından dahi çıkarılmadığını dile getirmektedir (Warner, 1893: 421, 422).

MacKenzie müzenin içeriğine değinmekte ve “Küçük Asya ve Yunan Adaları'ndan getirtilen anıtlar, düzensiz bir şekilde bir müzede saklanıyor. Tamamiyle ihmal edilmiş olan anıtlar, hazine yığınları gibi.” demektedir (MacKenzie, 1887: 250, 251).

Groome kitabında sadece Topkapı Sarayı sınırları içerisinde yer alan Arkeoloji Müzesi'nde (Şekil 5.52) Yunan kahramanı Andreanus'un güzel bir heykelinin, Kıbrıs'a ait çömlek işlerinin ve Asur eserlerinin görülebileceğini belirtmektedir (Groome, 1891: 260).

Uzun seneler İstanbul'da yaşamış olan Grosvenor ise genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeoloji merakı, arkeolojinin gelişimi ve Arkeoloji Müzesi'ndeki eserlere yazısında yer vermektedir. Arkeolojik araştırma alanları açısından, diğer ülkelerin Osmanlı toprakları kadar geniş ve zengin olmadığını belirten yazar, “Yeterli finansal katkı sağlanabilse İstanbul'daki Arkeoloji Müzesi'nin dünyadaki en iyisi olacağını söylemek cesur fakat yanlış bir açıklama olmaz” sözlerine yer vermektedir. Müslüman Osmanlı hükümetinin kendi sınırları içerisindeki arkeolojik hazineye başta isteksiz bir tavır sergilemesinin doğal bir durum olduğunu ifade eden yazar, diğer ülkelerdeki arkeolojik merak ile karşılaştırma yaparak, Abdülmecid'in Aya İrini'yi müzeye çevirme girişimi, Abdülaziz'in Çinili Köşkü buna eklemesi ve nihayetinde II. Abdülhamid'in önderliğinde Arkeoloji Müzesi'nin yapılmasına kısaca değinmektedir. Yazar aynı zamanda “Bir Osmanlı ve müslüman, Paris'teki Ecole des Beaux Arts eğitilmiş ve yetenekli bir sanatçı” olarak nitelendirdiği Osman Hamdi Bey'in son 14 sene içerisinde bu konuda yetkili olduğunu belirtmekte ve onun enerjik ve istekli yönetiminde toplanan antik hazinenin Çinili Köşk'in duvarlarından taşıdığını, bu sebeple de “akademik olarak açık fikirli” sultanın ikinci geniş bir müze binasının masraflarını karşıladığını ifade etmektedir. Yazar sonrasında diğer ülkelerle bu konudaki ilişkiler, müzenin gelişimi ve bölümleri ve eserlerin tasviri üzerine yoğunlaşmaktadır (Grosvenor, 1895: 772-786).

1911 senesinde İstanbul'da bulunmuş olan Jackson, şehirde dikkati çekecek ve zaman geçirilecek mekanlar olmasına rağmen kendilerinin ziyaretinin özel bir nedeni olduğunu ve bunun İskender Lahdi'ni ziyaret etmek olduğunu yazmaktadır.

Şekil 5.52 : Arkeoloji Müzesi (Grosvenor, 1895: 773)

“Arkeoloji Müzesi’nde (Imperial Ottoman Museum) ender bulunan heykeller, tabletler ve yazıtlarla zengin antik hazinenin toplandığı alanın merkezinde yer alıyor. Müzenin mezar anıtları koleksiyonu diğerleriyle karşılaştırılamayacak kadar iyi. Ancak tüm serginin mücevheri 1887’de antik Sidon’da bulunan İskender Lahdi” diyen yazar, eseri çok detaylı bir şekilde tasvir etmektedir (Jackson, 1911: 6).

İncelenen seyahatnamelerde Arkeoloji Müzesi binasının fiziksel özellikleri yerine, dönemin merak odağı olan antikitenin, yani müze yapısı içerisindeki eserlerin yazılarda yer bulduğu görülmektedir. Buna göre daha erken dönemde İstanbul’u ziyaret edenler tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni gelişmekte olan müzecilik eleştirilmekte ve değerli eserlerin sergilenme yerine depolandığı yorumu getirilmektedir. Osman Hamdi Bey’in müze müdürü olmasından sonra ziyaret eden

gezinler ise böyle bir eleştiride bulunmamışlar, genel olarak eserlerin niteliğinden ve zenginliğinden söz etmişlerdir.

6. SONUÇ

Bir bilim dalı olarak gelişen Oryantalizm, edebiyat alanında Romantizm ve antikiteye duyulan ilginin bir sonucu olarak arkeolojik kazılar ve incelemelerin yaygınlaşması, 18. ve 19. yüzyıllarda Doğu'ya olan ilginin başlıca sebepleridir. Bu doğrultuda bilinmeyen yerleri anlatan seyahatnameler popülerlik kazanmış ve dönemde seyahatname sayısında büyük artış görülmüştür. Doğu'yu inceleme ve tanıma isteği, Avrupa ülkelerinin yanı sıra, bu bölgelerden coğrafi olarak çok uzak olmasına rağmen Amerikalıların da ilgi odağı haline gelmiş ve İstanbul'un Doğu'nun merkezi olarak kabul görmesi ve Asya ve Afrika'ya giden yolların buradan geçmesi birçok gezgini kente çekmiştir (Arslan, 1992: 17-19).

Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı dönemde fiziksel çevre, sosyal hayat ve devlet politikasında Batılı modellerin benimsendiği görülmektedir. Üst düzey yöneticiler tarafından koşullandırılan Batılı beğeni tarzı, 18. ve 19. yüzyıllarda yeni bir mimari dil ve kent imgesi yaratmıştır (Kuban, 2007: 506). Çalışmada 19. yüzyıl içerisinde İstanbul'u ziyaret eden 117 Amerikan gezginin, metinlerinde bu değişen ve dönüşen fiziksel çevreyi nasıl betimledikleri ve anlatımlara nasıl aktardıkları incelenmektedir.

Çalışmada Osmanlı mimarlığı araştırmalarında “geç” veya “Batılı” olarak anılan dönem ürünlerini yabancı gözün nasıl gördüğü ve tanımladığı incelenmiştir. Bu doğrultuda gezginlerin mesire alanları ve geç dönem Osmanlı yapıları hakkında betimlemeleri konu edilmiştir. Bunun yanı sıra Amerikalı gezginlerin motivasyonları ve düşünce sistemlerini analizde tamamlayıcı olarak görülen yazarların kente yaklaşım sırasında ve kente girişteki ilk yorumları, kentin topoğrafyası ve çeşitli konularda diğer kentlerle karşılaştırmalı değerlendirmeleri de ele alınmıştır. Ayrıca yazarların 19. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatındaki alışkanlıklar, kamu kuruluşları ve teknolojiye ilişkin değişimler hakkındaki yorumları da, mimarinin tekil bir değişim örneği olmadığı ve sosyal hayattaki dönüşümden beslendiği göz önüne alınarak incelenmiştir.

Bu doğrultuda, Lale Devri ile birlikte kent mekanlarının Batılı örneklerle karşılaştırmalı değişimi sonucu İstanbul sakinlerinin sosyal hayatlarına dahil olan mesire

alanlarında, gezginler fiziksel çevre yerine mesirelerin doğal zenginliği, dinlenmeye gelenlerin sosyal görünüm ve aktivitelerine odaklanmışlardır. Farklı din ve dilden kullanıcıların pitoresk görünümünün, özellikle kadınların aktivitelerinin dikkat çektiği görülmektedir. Kağıthane ve Göksu mesirelerindeki yapılar hakkında üslupsal bir betimlemeye girmeden sadece “Sultanın köşkü”, “Sultana ait güzel bir villa”, “Saygın bir saray” gibi genel ifadeler yer almaktadır.

Yazarların sarayların Batılı üslupları konusunda kısmen doğru, kısmen yüzeysel ve sezgisel yorumlar yaptıkları gözlemlenmektedir. Bu yorumlar doğrultusunda gezginlerin her ne kadar İslam mimarisi kültürüyle örtüşük olsa da, Osmanlı mimarlık öğelerinin yer aldığı ürünleri tanımlamakta zorlandıkları, bu öğeleri “Çin, Sarasen, Mağribi” olarak nitelendirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda örneğin oldukça kısıtlı anlatımların yer aldığı, Osmanlı sivil mimari öğelerini barındıran Hatice Sultan Sarayı için “Çin üslubunda” ifadesi kullanılmıştır.

Literatürde hakkında oldukça az bilgi bulunan Eski Çırağan Sarayı hakkında yazılanlar ise ziyaretçilerin belki de daha önce İstanbul’la ilgili aktarılanlar doğrultusunda yorumlarda bulunduklarını ve yapı bir Avrupa kentinde inşa edilmiş olsaydı farklı bir yorumlamaya konu olabileceğini düşündürmektedir. Yapının, İstanbul ortamı için Batılı görünümünün aksine gezginler “oryantal üslupta tasarlanmıştır” sözlerine yer vermektedir. İç mekana ilişkin betimlemelerden ise sarayda Batılı tarzda mobilya kullanımının tercih edildiği anlaşılmaktadır.

19. yüzyılın en önemli yapı etkinliği olarak gösterilen Dolmabahçe Sarayı açısından yazarların yapının eklektik üslubunu ayrıntılı ifadelerle betimlemekte güçlük çektikleri ve genel olarak İtalyan, Yunan, Avrupa ve Palladyen üslubu olmak üzere dört farklı kavramı genel olarak kullandıkları görülmektedir. Gezginler belki de Doğu yolculukları sırasında İtalya’da gördükleri Roma ve Rönesans mimari ürünlerini Dolmabahçe Sarayı’na benzettiklerinden dolayı bu üslup terimlerini bu şekilde kullanmaktadırlar. Saray hakkındaki yorumlarda malzemenin ön plana çıkması ise binanın Boğaziçi’ndeki tamamı mermerden inşa edilmiş ilk saray olmasıyla paralel olmalıdır.

Metinlerde sınırlı bir anlatıma sahip Mecidiye Köşkü ise “Avrupalı” üslupta tanımlanmaktadır. Sınırlı bir anlatıma sahip olmasının nedeni Topkapı Sarayı içerisinde klasik Osmanlı yapılarına nazaran, bu Batılı tarzdaki sarayın, belki de

yazarların zaten aşına olmasından ötürü, ilgilerini çekmemesi olmalıdır. Dodd'un Osmanlı yaşam ve düşüncesindeki değişimlerin bu yapıda gözlemlenebileceği yorumu ise dikkat çekicidir.

Beylerbeyi Sarayı hakkında genel olarak üslupla ilişkili bir betimleme yer almamakla birlikte Grosvenor yapıya dair “Hiçbir Osmanlı yapısında görülmeyecek şekilde Doğu ve Batı mimarisi ve sanatının en zarif öğelerini bir araya getirmiştir” diyerek yapının eklektik üslubunu aktarmaktadır. Ancak yapıdaki Doğu etkili yorumları literatürde geçtiği şekilde “oryantalist” veya “mağribi (moresk)” olarak değil “sarasen” kavramıyla ifade etmektedir.

Ziyaretçiler Yeni Çırağan Sarayı'nın, bitişiğinde bulunan çok daha büyük ölçekli Dolmabahçe Sarayı'na nazaran dikkat çekmediğini dile getirmekte ancak zarifliğiyle ön plana çıktığından bahsetmektedirler. Sadece Grosvenor yapının üslupsal özellikleri için “Oryantal ve Sarasen sanatların tüm zenginliğinin kullanıldığını” belirterek, yapının yerel ve Doğulu motiflerini yorumlamıştır.

Yıldız Sarayı içinse, çevresinde yer alan korular ve yüksek duvarlardan bahsedilmekte, ayrıca Mabeyn Köşkü'nün bir imparatorluk sarayı olmaktan ziyade bir köşk niteliğinde olduğu dile getirilmektedir.

Gezginlerin camilerin Batılı kurgu denemelerini aktarmakta zorlandıkları görülmektedir. Bunun sebeplerinden biri yapı tipolojisine olan yabancılıklarından ötürü Batılı öğeler ile cami tipolojisini bağdaştıramamaları olabilir. Nuruosmaniye Camisi “sade ve gelişkin” bir yapı olarak nitelendirilmekte ancak camide ilk kez denenen barok kurguya ve barok detaylara değinilmediği görülmektedir. Sadece Grosvenor cami yapımında yenilik aranırken, diğer camilere benzer bir yapının elde edildiğini belirtmiş ve alışılmışın dışında bir öge olarak, yapının avlusunun revak düzenlemesi olduğunu düşündüren, “beş kenarlı harim” olduğunu ifade etmiştir.

Laleli Camisi'nin barok kurgusuna dair bir izlenim ise yalnızca “İç mekan çeşitli boyut ve renklerdeki sütun labirentiyle çekicilikten mahrum değil” ifadesinde görülmektedir. Yine kısıtlı bir anlatıma sahip Selimiye Camisi'ndeki barok etkiye dair, Osmanlı yapılarında Batılı etkilerden hoşlanmadığını ifade eden Dwight, caminin barok üslubunda tasarlanmış iç mekanını hoş bulmadığını ifade ederek betimlemektedir.

Gezginler Nusretiye Camisi'nin Batı etkili öğelerine değinmemişlerdir. Ancak yapıyı oldukça “zarif” ve “görmekli” buldukları görölmektedir. Bunun yanı sıra aynı yapı ve yapıdaki bezeme öğeleri için “arabesk” ve “sarasen” ifadelerine yer verilmiştir.

Ortaköy Camisi'ndeki kuvvetli barok etkiyi McCormick “En son üslupta inşa edilmiş ve bütün çağdaş gelişmelere sahip” sözleriyle sezgisel ya da yüzeysel olarak dile getirmektedir. Bunun dışında yazarın hünkar dairesindeki sandalye, sofa ve masa gibi mobilyaları “Hristiyan üslubunda” diyerek nitelendirmesi, yazarın camide Batılı mobilya kullanımını yadırgadığını düşündürmektedir.

Pertevniyal Valide Sultan Camisi için Grosvenor'ın yazısında yapının oryantalist öğeleri ile ilgili “Binanın üslubunun ve dekorasyonunun bir kısmı Mağribi iken, bir kısmı ise Sarasen” ve “Camide yoğun olarak kullanılan renkli öğeler” ifadeleri yer almaktadır.

Hamidiye Camisi'ne ise Yıldız Sarayı ile ilişkisi ve camiye saraydan ulaşım bağlamında değinildiği görölmektedir. Yapının diğer selatin camilerine nazaran küçük ölçeği dikkati çekmiştir. Bates ve Dodd ise hassas bir gözlem yapmadıklarını düşündürecek biçimde caminin mermerden yapıldığını belirtmektedir. Bu yanlış algılamının sebebi caminin o dönem yeni yapılmış olup, üzerinde boya varken malzemenin anlaşılamamış olması ve izleyenlerin yapıyı Cuma Selamlığı sırasında görmelerinden dolayı dikkatli bir gözlem yapamamaları olmalıdır.

Ziyaretçilerin meydan çeşmelerinin kent içerisindeki anıtsal ölçeğini farklı ifadelerle dile getirdikleri ancak bu tipolojiye yabancı olduklarını düşündürecek yorumlarda bulundukları görölmektedir. Osmanlı mimarisine Batılı etkilerin girmesi ve kent mekanının dönüşümüyle önemli bir yapı faaliyeti olan çeşme ve sebillerin ilki olan Bab-ı Humayun önündeki III. Ahmed Çeşmesi için gezginlerin gözlemlerinde Batılı kurgu denemeleri yer almamakta, ancak yerel ve Doğulu motifler betimlenmektedir. Buna göre yapı betimlenirken “Oryantal”, “İslam sanatının başlıca zaferi”, “Çin pagodası” ve “pagoda çatılı” gibi tanımlamalara yer verilmektedir. Anlatımlardaki “Çatısı bir pagoda formunda, büyük, dörtgen bir su şatosu”, “Tamamen mermerden inşa edilen ve küçük bir tapınağı anımsatan” ve “Sağda kalan, hafif renkli, büyük girişe yakın bina nedir? Bir cami, türbe, tapınak ya da bir köşk mü?” gibi ifadeler çeşmenin kent içerisinde anıtsal bir ölçeği olduğunu desteklerken, yazarların İstanbul'daki meydan çeşmesi formuna ve ölçeğine oldukça yabancı kaldıklarını

göstermektedir. Tophane Çeşmesi için de yine, “İran Çeşmesi”, “Kusursuz bir İran modelinden inşa edilmiş”, “Hint pagodası şeklinde inşa edilmiş, mağribi üslupta güzel bir çeşme” ve “Çin Çeşmesi” gibi tanımlamalar yer almaktadır. Ayrıca Willis’in çeşme için “Bir kilise büyüklüğünde” yorumu, çeşmenin kent içerisindeki anıtsal etkisini ortaya koymaktadır.

Gezginlerin II. Mahmud Türbesi’ni görkemli bir yapı olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Yazarlar yapıdaki mermer kullanımına da dikkat çekerek türbenin görkemini “Beyaz mermerden bir saray görünümünde”, “güzel bir mermer köşk”, “en saf mermerden, abartılı bir üslupla inşa edilmiş” ifadeleriyle anlatmaktadırlar. İç mekanın zenginliği de metinlerde yer bulan konulardan biridir.

Müzecilik açısından önemli bir gelişme olan Arkeoloji Müzesi binası kapsamında gezginler yapının fiziksel özellikleri yerine, dönemin merakı olan antikiteye, yani müze yapısı içerisindeki eserlere yazılarında yer vermişlerdir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu’nda o dönem yeni gelişmekte olan müzecilik eleştiri konusu olmuştur.

Tekil olarak ifade edilen yapılar hakkında betimlemeler ve yorumlar sonucunda yazarların öncelikle yapıların Batılı etkilerini tasvir etmekte zorluk yaşadıkları, kimi zaman ise sezgisel olarak yüzeysel ifadelerle mimarideki Batı etkisini yazılarına yansıttıkları görülmektedir. Yapıların üslup özellikleri olarak yoğun bir şekilde “Oryantal, Sarasen, Mağribi”, bunun yanı sıra “Avrupa, Yunan, İtalyan” ifadelerinin yer aldığı görülmektedir.

Çalışmanın kapsamındaki 117 yazarın gezi metinleri 1821-1910 seneleri arasındaki ziyaretleri içermektedir. Her ne kadar Sultanahmet bölgesi sabit bir anlatım yoğunluğuna sahip olsa da, 1890 senesi itibariyle geç dönem Osmanlı yapılarının çok kısıtlı bir şekilde anlatımlarda yer bulduğu görülmektedir. Seyahatnamelerde bu tarih itibariyle daha çok politik konuların yer aldığı görülmektedir. En yoğun şekilde geç dönem Osmanlı mimari ürünlerinin tasvir edildiği zaman dilimi ise 1847-1853 seneleri arasındadır. Bu, kentin Tanzimat reformlarıyla birlikte Tarihi Yarımada dışında da etkili bir şekilde geliştiği Abdülmecid (1839-1861) dönemine denk gelmektedir. Bu açıdan yoğun yapım faaliyetleri gezginlerin dikkatini çekmiş olmalıdır. Bu gezginlerin İstanbul’daki değişen kent düzenini göz ardı etmediklerini, araştırmalarda “geç” olarak adlandırılan dönem içerisinde inşaatı gerçekleştirilen çoğu yapıyı betimlemeleri de değişen mimari dilin yazarların dikkatinden

kaçmadığını desteklemektedir. Bunun yanı sıra her ne kadar II. Abdülhamid döneminde de yapım faaliyetleri hız kazansa da, bu dönem yapımı gerçekleştirilen yapılar detaylı olarak betimlenmemiş, fiziksel çevre yerine, II. Abdülhamid'in kişiliği ve yönetim şekli üzerinde durulmuştur.

Gezginlerin kenti daha iyi betimleyebilmek amacıyla Amerika'daki ve diğer bazı ülkelerdeki kentler ile İstanbul arasında karşılaştırmalı bir anlatıma başvurdıkları görülmektedir. İstanbul'u ziyaret etmemiş olan okuyucular için daha iyi anlaşılabilceği düşünülerek topoğrafyasını benzeşik buldukları New York ile karşılaştırdıkları, ayrıca Galata-Tarihi Yarımada arasındaki sosyal farklılığı Manhattan-Brooklyn arasındaki sosyal farklılık bağlamında değerlendirdikleri görülmektedir. Bunun dışında nüfus ve kültürel farklılıkların yine karşılaştırmalı anlatımlar yoluyla desteklendiği görülmektedir.

Gezginlerin yapı faaliyetlerinin yanı sıra sosyal hayat ve teknolojideki gelişim açısından gözlemlerine de kısaca yer verilmiştir. Bu bağlamda kısmen gerçekleri yansıtan, kısmen beklentilerle orantılı yorumlar dikkat çekmektedir. Politika, askeriye, eğitim, basın ve ulaşım konularındaki yeniliklere gezginlerin olumlu yaklaştığı, ancak sanat ortamı, sanatçı kesimin yokluğu, Türklerin yaşam alışkanlıkları ve koşulları konusunda Batılılara nazaran geri kalmış olduklarını belirten yorumlar yer almaktadır. Bunun yanı sıra yazarların Galata-Pera ve Tarihi Yarımada bölgelerindeki Osmanlı yaşamına dair zıtlıklar üzerinde durduğu görülmektedir. Toplum yaşamındaki gelişmelere olumlu yaklaşılsa da İstanbul'un oryantalist yaklaşımla "pitoresk" görünüşündeki değişim, Batılılaşma ile birlikte kıyafetlerdeki Avrupalılaşma ve değişen çeşitli alışkanlıkların gezginlerin beklentilerine cevap vermediği görülmektedir. Bu da döneminin yaygın oryantalist yaklaşımı doğrultusunda Amerikalı gezginlerin Doğu tanımının dışındaki bir İstanbul'u ve sosyal hayatı yadırgadıklarını desteklemektedir. Bu yaklaşım yer yer Batı etkili yapıların değerlendirilmesine de yansımıştır.

Yazarların üslup özellikleri bakımından yoğun olarak "Oryantal, Sarasen, Mağribi" ifadelerini kullanmalarının sebebi gezginlerin tek bir Doğu imgesine sahip olmaları, yani Doğu'yu farklılıklarıyla değerlendirmeden bir olarak görmeleri olmalıdır. Bunun yanı sıra Barok ve Rokoko akımlarının Batı sanat tarihi disiplininde nispeten geç bir dönemde adı verilen ve saygı duyulan bir konu olması, gezginlerin yapıların üsluplarından söz ederken bu terimleri kullanmamalarının sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Nitekim "Türk rokokosu" ifadesini sadece H. G. Dwight kullanmakta

(Dwight, H. G., 1915: 263), ancak Zeynep Sultan, Nuruosmaniye ve Laleli camileri gibi barok-rokoko üsluptaki camilerin kendisine hoşnutluk vermediğini dile getirmektedir. Sinan'ı Osmanlı mimarisinin zirve noktası olarak gördüğü anlaşılan Dwight, yine de Sinan'dan sonra "mimarlığın ölmediğini" yazısında belirtmektedir (Dwight, H. G., 1915: 42). Ayrıca gezginlerin "Osmanlı mimarisi" terimini Süleymaniye Camisi başta olmak üzere klasik Osmanlı mimarisi ürünleri için rahatlıkla kullandıkları ancak Batı etkisindeki ürünler için böyle bir ifadeye yer vermedikleri görülmektedir. Bu da, Batı biçimlerinin kullanıldığı mimari ürünlerin ziyaretçiler tarafından özellikle tanımlanıp, dikkatlerini çektiğini desteklemektedir. Çalışma, literatürde fazla yer bulamamış Amerikan gezi metnilerindeki geç dönem Osmanlı mimarisine bakış açıları bağlamında, bir yüksek lisans çalışması kapsamında, sadece ufak bir kesit sunmaktadır. Amerikalı gezginlerin Batı etkisinde gelişen ürünlere bakış açıları, kuşkusuz sadece geç dönem yapıları değil, 16. yüzyıl itibarıyla İstanbul'un bir Osmanlı kenti olarak gelişmesini sağlayan klasik dönem yapılarıyla da gerçekleştirilecek karşılaştırmalı bir analizle daha kapsamlı bir şekilde anlaşılacaktır.

7. KAYNAKLAR

- Ağır, A.** (1998). Palladio ve 19. Yüzyılda İstanbul, *Sanat Tarihi Defterleri 2*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi İstanbul.
- Akın, G.** (1994). Mahmud II Türbesi ve Sebili, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- Anonim** (1858). *Harper's New Monthly Magazine*, no. 93, Vol. 16, s. 289-304.
- Anonim** (1994). Göksu, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.3, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- Arel, A.** (1975). *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Artan, T.** (1994). Hatice Sultan Sahilsarayı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- Arslan Sevin, N.** (1992). *Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl)*, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Atasoy, N.** (2002). *Hasbahçe: Osmanlı Kültüründe Bahçe ve Çiçek*, Koç Kültür Sanat Tanıtım.
- Aydın, C.** (2009). Reform, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts on File, New York.
- Baker, J. M.** (1847). *A View of the Commerce of the United States and the Mediterranean Sea Ports, Including the Adriatic and Morea; with Maps of the Principal Harbours in Those Seas*, Barrington & Murphy, Philadelphia.
- Barrows, J. H.** (1898). *A World Pilgrimage*, ed. Barrows, Mary Eleanor, A. C. McClurg and Company, Chicago.
- Barton, J. L.** (1908). *Daybreak in Turkey*, The Pilgrim Press, Boston.
- Bates, J. H.** (1891). *Notes of Foreign Travel*, Burr Printing House, New York.
- Batur, A.** (1985). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____, **Batur, S.** (1985). Dolmabahçe Sarayı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____, (1985). Yıldız Sarayı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____, (1993). Abdülhamid II Çeşmesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.

- _____ (1993). Arkeoloji Müzeleri Binası, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- _____ (1994). Ortaköy Camii, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- _____ (1994). Tophane Çeşmesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- _____ (1994). Valide Camii, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- Batur, S.** (1994). Selimiye Camii, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- _____ (1994). Yıldız Camii, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- Bellows, H. W.** (1868). *The Old World in Its New Face. Impressions of Europe in 1867-1868*, Harper & Brothers, New York.
- Benjamin, S. G. W.** (1867). *The Turk and the Greek; or, Creeds, Races, Society, and Scenery in Turkey, Greece, and the Isles of Greece*, Hurd and Houghton, New York.
- Boulden, J. E. P.** (1855). *An American Among the Orientals: Including an Audience with the Sultan, and a Visit to the Interior of a Turkish Harem*, Lindsay & Blakiston, Philadelphia.
- Brewer, J.** (1830). *A Residence at Constantinople, in the Year 1827, with Notes to the Present Time*, Durrie & Peck, New Haven.
- Brown, A.** (1895). *From Vermont to Damascus*, Geo. H. Ellis, Boston.
- Browne, J. R.** (1865). *Yusef; or The Journey of the Frangi; a Crusade in the East*, Harper & Brothers, New York.
- Bryant, W. C.** (1869). *Letters from the East*, G. P. Putnam & Son, New York.
- Buckham, G.** (1890). *Notes from the Journal of a Tourist*, 2 Vols., Gavin Houston, New York.
- Child, T.** (1889). *Summer Holidays: Travelling Notes in Europe*, Harper & Brothers, New York.
- Choules, J. O.** (1854). *The Cruise of the Steam Yacht North Star; a Narrative of the Excursion of Mr. Vanderbilt's Party to England, Russia, Denmark, France, Spain, Italy, Malta, Turkey, Madeira, Etc.*, Gould and Lincoln, Boston.
- Clark, F. E.** (1894). *Our Journey Around the World, An Illustrated Record of a Year's Travel of Forty Thousand Miles Through India, China, Australia, New Zealand, Egypt, Palestine, Greece, Turkey, Italy, France, Spain, Etc.*, A. D. Worthington & Co., Hartford.
- Clayton, T. J.** (1892). *Rambles and Reflections. Europe from Biscay to the Black Sea and from Aetna to the North Cape with Glimpses at Asia, Africa, America and the Islands of the Sea*, Chester.
- Cobb, S.** (1914). *The Real Turk*, The Pilgrim Press, Boston, New York, Chicago.

- Codman, J.** (1896). *An American Transport in the Crimean War*, Bonnel, Silver & Co., New York.
- Colton, W.** (1836). *Visit to Constantinople and Athens*, Leavitt, Lord & Co., New York.
- Cox, S. S.** (1887). *Diversions of a Diplomat in Turkey*, Charles L. Webster & Co., New York.
- _____. (1882). *Orient Sunbeams or from the Porte to the Pyramids*, by Way of Palestine, G. p. Putnam's Sons, New York.
- _____. (1887). *The Isles of the Princes; or, The Pleasures of Prinkipo*, G. P. Putnam's Sons, New York & London.
- _____. (1854). *A Buckeye Abroad; or, Wanderings in Europe, and in the Orient*, Moore, Anderson & Company, Cincinnati.
- Crawford, F. M.** (1895). *Constantinople*, illustrated by Weeks, Edwin L., Macmillan and Co., London.
- Day, H.** (1874). *A Lawyer Abroad: What to See and How to See*, Robert Carter and Brothers, New York.
- DeKay, J. E.** (1833). *Sketches of Turkey in 1831 and 1832*, J. & J. Harper, New York.
- DeLeon, E.** (1890). *Thirty Years of My Life on Three Continents*, 2 Vols., Ward and Downey, London.
- Dodd, A. B.** (1903). *In the Palaces of the Sultans*, Dodd, Mead and Co., New York.
- Dodge, R.** (1850). *Diary, Sketches and Reviews, During an European Tour in the Year 1847*, New York.
- Dorr, B.** (1856). *Notes of Travel in Egypt, The Holy Land, Turkey, and Greece*, J. B. Lippincott, Philadelphia.
- Dorr, D. F.** (1858). *A Colored Man Round the World. By a Quadroon*, Özel basım, Cleveland.
- Durbin, J. P.** (1845). *Observations in the East, Chiefly in Egypt, Palestine, Syria, and Asia Minor*, 2 Vols., Harper & Brothers Publishers, New York.
- Dwight, H. G. O.** (1840). *Memoir of Mrs. Elizabeth B. Dwight Including an Account of the Plague of 1837*, M. W. Dodd, New York.
- _____, **Smith, E.** (1833). *Research of the Rev. E. Smith and Rev. H. G. O. Dwight in Armenia: Including a Journey through Asia Minor, and into Georgia and Persia, with a Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, 2 Vols., Crocker and Brewster, Boston.
- Dwight, H. G.** (1915). *Constantinople Old and New*, Longmans, Green & Co., London.
- Dwight, H. O.** (1901). *Constantinople and Its Problems: Its Peoples, Customs, Religions and Progress*, Oliphant, Anderson & Ferrier, London and Edinburgh.

- Emerson, J. M.** (1887). *New York to the Orient: A Series of Letters Written During a Brief Trip Through Europe to Palestine, Returning via Egypt, Italy, France, and England, with a Description of the Writer's Experience on the Steamship Oregon at the Time of Her Loss*, E. R. Pelton & Co., New York.
- Felton, C. C.** (1865). *Familiar Letters from Europe*, Ticknor and Fields, Boston.
- Francis, H. E.** (1891). *By Land and Sea: Incidents of Travel with Chats About History and Legends*, Nims and Knight, Troy N.Y.
- Franklin, S. R.** (1898). *Memories of a Rear Admiral Who has Served for More than Half a Century in the Navy of the United States*, Harper & Brothers Publishers, New York and London.
- Furniss, W.** (1850). *Land voieglee: or Views Across the Sea*, D. Appleton & Company, New York.
- Gillis, C. J.** (1891). *Around the World in Seven Months*, Özel basım, New York.
- Goodell, W.** (1876). *Forty Years in the Turkish Empire; or, Memoirs of Rev. William Goodell, By His Son in Law E. D. G. Prime*, Robert Carter and Brothers, New York.
- Green, L.** (1889). *A Girl's Journey Through Europe, Egypt and the Holy Land*, J. D. Barbee, Nashville.
- Griffin, G. H.** (1881). *From New York to Jerusalem or Notes of Foreign Travel*, Özel basım.
- Gringo, H.** (1857). *Scampavias from Gibel Tarek to Stamboul*, Charles Scribner, New York.
- Groome, P. L.** (1891). *Rambles of a Southerner in Three Continents*, Thomas Brothers, Greensboro.
- Grosvenor, E. A.** (1895). *Constantinople*, 2 Vols., Roberts Brothers, Boston.
- Haight, S. R.** (1840). *Letters from the old World. By a Lady of New York*, 2 Vols., Harper & Brothers, New York.
- _____ (1846). *Over the Ocean, or Glimpses of Travel in Many Lands. By a Lady of New York*, Paine & Burgess, New York.
- Hamadeh, S.** (2008). *The City's Pleasures: Istanbul in the Eighteenth Century*, University of Washington Press, Seattle.
- Hamlin, C.** (1877). *Among the Turks*, American Tract Society, New York.
- _____ (1893). *My Life and Times*, Congregational Sunday School and Publishing Society, Boston, Chicago.
- Harrison, C. H.** (1889). *A Race with the Sun*, G.P. Putnam's Sons, New York.
- Hendrix, E. R.** (1878). *Around the World*, A.H. Redword, Nashville.
- Hepworth, G. H.** (1898). *Through Armenia on Horseback*, E.P. Dutton&Company, New York.
- Hott, J. W.** (1887). *Journeyings in the Old World; or, Europe, Palestine, and Egypt*, United Brethen Publishing House, Dayton.

- Howe, F.** (1856). *Oriental and Sacred Scenes, from Notes of Travel in Greece, Turkey, and Palestine*, M. W. Dodd, New York.
- Ireland, J. B.** (1859). *Wall-Street to Cashmere: A Journal of Five Years in Asia, Africa, and Europe*, A. Rollo & Co., New York.
- Jackson, A. V. W.** (1911). *From Constantinople to the Home of Omar Khayyam: Travels in Transcaucasia and Nothern Persia for Historic and Literary Research*, The Macmillan Company, New York.
- Jones, G.** (1829). *Sketches of Naval Life, with Notices of Men, Manners and Scenery, on the Shores of the Mediterranean, in a Series of Letters from the Brandywine and Constitution Frigates*, 2 Vols., Hezekiah Howe, New Haven.
- Kendall, W. E.** (1860). *Letters from Europe and the East, During the Years 1859 and 1860*, G. A. Whitehorne, New York.
- Knox, T. W.** (1875). *Backsheesh or Life and Adventures in the Orient*, A. D. worthington & Co., Chicago, Cincinnati, St. Louis.
- Kuban, D.** (1954). *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Kuban, D.** (2007). *Ottoman Architecture*, Antique Collectors' Club, Woodbridge.
- Leech, H. H.** (1869). *Letters of a Sentimental Idler, from Greece, Turkey, Egypt, Nubia, and the Holy Land*, D. Appleton and Company, New York.
- Leland, L.** (1890). *A Woman's Journey Around the World Alone*, The American News Company, New York.
- Lombard, L.** (1894). *Observations of a Traveler*, Louis Lombard, Publisher, Utica.
- Lynch, W. F.** (1849). *Narrative of the United States' Expedition to the River Jordan and the Dead Sea.*, Lea and Blanchard, Philadelphia.
- MacGavock, R. W.** (1854). *A Tennessean Abroad or Letters from Europe, Africa, and Asia*, Redfield, New York.
- Marr, T.** (2006). *The Cultural Roots of American Islamicism*, Cambridge University Press, New York.
- Marvin, E. M.** (1878). *To the East by Way of the West*, Bryan, Brand & Co Publishers, St. Louis.
- Masset, S. C.** (1863). *"Drifting About", or What "Jeems Pipes of Pipesville" Saw and Did*, Carleton, Publisher, New York.
- McCormick, R. C.** (1860). *St. Paul's to St. Sophia; or, Sketchings in Europe*, Sheldon & Company, New York.
- MacKenzie, A.** (1887). *Some Things Abroad*, D. Lothrop Company, Boston.
- Mellville, H.** (1955). *Journal of a Visit to Europe and the Levant*, October 11, 1856 - May 6, 1857, Princeton University Press.
- Miles, N. A.** (1898). *Military Europe: A Narrative of Personal Observation and Personal Experience*, Doubleday & McClure Co., New York.
- Moerlein, G.** (1886). *A Trip Around the World*, M&R Burgheim, Cincinnati.

- Montgomery, J. E.** (1869). *Our Admiral's Flag Abroad: The Cruise of Admiral D.G. Farragut, Commanding the European Squadron in 1867-68, in the Flag-Ship Franklin*, G.P. Putnam & Son, New York.
- Moore, F.** (1906). *The Balkan Trail*, Smith, Elder & Co., London.
- Morris, C.** (1896). *Letters of Travel from Caspar Morris, M.D., 1871-1872, to His Family*, 2 Vols.
- Morris, E. J.** (1847). *Notes of a Tour Through Turkey, Greece, Egypt, and Arabia Petraea, to the Holy Land: Including a Visit to Athens, Sparta, Delphi, Cairo, Thebes, Mount Sinai, Petra, &c.*, George Clark and Son, Aberdeen.
- Naza, E.** (1994). Mecidiye Köşkü, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Noyes, J. O.** (1858). *Roumania: The Border Land of the Christian and the Turk, Comprising Adventures of Travel in Eastern Europe and Western Asia*, Rudd & Carleton, New York.
- Olin, S.** (1854). *Greece and the Golden Horn*, with an Introduction by M'Clintock, John, J. C. Derby, New York.
- Ödekan, A.** (1993). Ahmed III Sebili ve Çeşmesi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- Özendes, E.** (1999). *Osmanlı'nın Son Başkenti İstanbul*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Paine, C.** (1859). *Tent and Harem: Notes of an Oriental Trip*, D. Appleton and Company, New York.
- Palabıyık, M. S.** (2010). Travel, Civilization and the East; Ottoman Travellers' Perception of 'The East' in the Late Ottoman Empire, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*.
- Pasinli, A.** (1993), Arkeoloji Müzeleri, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- Perkins, J.** (1843). *A Residence of Eight Years in Persia, Among the Nestorian Christians; with Notices of the Muhammedans*, Allen, Morrill & Wardwell, Andover.
- Peters, J. P.** (1898). *Nippur or Explorations and Adventures of the Euphrates: The Narrative of the University of Pennsylvania Expedition to Babylonia in the Years 1888-1890*, 2 Vols., G. P. Putnam's Sons, New York and London.
- Phelps, S. D.** (1863). *Holy Land with Glimpses of Europe and Egypt: A Year's Tour*, Sheldon & Company, New York.
- Porter, D.** (1835). *Constantinople and Its Environs. In a Series of Letter, Exhibiting the Actual State of the Manners, Customs, and Habits of the Turks, Armenians, Jews, and Greeks, as Modified by the Policy of Sultan Mahmoud. By an American, Long Resident at Constantinople*, 2 Vols., Harper & Brothers, New York.

- Post, H. A. V.** (1830). *A Visit to Greece and Constantinople in the Year 1827-8*, Sleight & Robinson, New York.
- Prime, E. D. G.** (1876). *Forty Years in the Turkish Empire; or, Memoirs of William Goodell*, Robert Carter and Brothers, New York.
- (1872). *Around the World Sketches of Travel Through Many Lands and Over Many Seas*, Harper&Brothers, New York.
- Prime, S. I.** (1855). *Travels in Europe and the East: A Year in England, Scotland, Ireland, Wales, France, Belgium, Holland, Germany, Austria, Italy, Greece, Turkey, Syria, Palestine, and Egypt*, 2 Vols., Harper & Brothers, New York.
- Rapalje, G.** (1834). *A Narrative of Excursions, Voyages, and Travels, Performed at Different Periods in America, Europe, Asia, and Africa*, West & Trow, New York.
- Raum, G. E.** (1886). *A Tour Around the World, Being a Brief Sketch of the Most Interesting Sights Seen in Europe, Africa, Asia, and America, While on a Two Years' Ramble*, William S. Gottsberger Publisher, New York.
- Revere, J. W.** (1872). *Keel and Saddle: A Retrospect of Forty Years of Military and Naval Service*, James R. Osgood and Company, Boston.
- Richardson, D. N.** (1888). *A Girdle Round the Earth: Some Letters from Foreign Lands*, A.C. McLurg and Company, Chicago.
- Ricketts, C. G.** (1844). *Notes of Travel in Europe, Egypt, and the Holy Land, Including a Visit to the City of Constantinople in 1841 and 1842*, C. Sherman, Philadelphia.
- Russell, R. H.** (1896). *The Edge of the Orient*, Charles Scribner's Sons, New York.
- Samuels, S.** (1887). *From the Forecastle to the Cabin*, Harper & Brothers, New York.
- Saner, T.** (1998). 19. Yüzyıl İstanbul Mimarlığından "Oryantalizm", Pera Turizm ve Ticaret, İstanbul.
- _____ (2008). Mimaride Yenilenmenin Simge Yapısı: Bab-ı Hümayun Önündeki III. Ahmed Çeşmesi, *Sanat Tarihi Defterleri 12*, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi İstanbul.
- Schauffler, W. G.** (1887). *Autobiography of William G. Schauffler for Forty-Nine Years a Missionary in the Orient*, Edited by His Sons, Anson D. F. Randolph & Company, New York.
- Schroeder, F.** (1846). *Shores of the Mediterranean with Sketches of Travel*, 2 Vols., John Murray, London.
- Seçkin, N.** (2011). Eski Çırağan Sarayı, *Hayalet Yapılar Sergi Kataloğu*, Pattu, İstanbul.
- Seward, W. H.** (1873). *William H. Seward's Travels Around the World*, Edited by Seward, Olive Risley, D. Appleton and Company, New York.

- Shoemaker, M. M.** (1895). *Trans-Caspia The Sealed Provinces of the Czar*, The Robert Clarke Company, Cincinnati.
- Smith, H. F.** (1969). *American Travellers Abroad: A Bibliography of Accounts Published Before 1900*, Scarecrow Press, Lanham.
- Southgate, H.** (1840). *Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia, with an Introduction, and Occasional Observations upon the Condition of Mohammedanism and Christianity in Those Countries*, 2 Vols., D. Appleton & Co, New York..
- Stephens, J. L.** (1839). *Incidents of Travel in Greece Turkey Russia and Poland*, William and Robert Chambers, Edinburgh.
- Stevens, T.** (1887). *Around the World on a Bicycle from San Francisco to Teheran*, Sampson Low, Marston, Searle, and Rivington, London.
- Stoddard, C. W.** (1898). *A Cruise Under the Crescent from Suez to San Marco*, Rand, McNally & Company, Chicago & New York.
- Stoddard, J. L.** (1908). *John L. Stoddard's Lectures Vol 2: Constantinople, Jerusalem, Egypt*, 10 Vols., Geo. L. Shuman & Co., Chicago.
- Straus, O. S.** (1922). *Under Four Administrations from Cleveland to Taft*, Houghton Mifflin Company, Boston & New York.
- Suner, Y.** (1994). *Nusretiye Camii, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.6, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- Sweeney, Z. T.** (1888). *Under Ten Flags. An Historical Pilgrimage*, Standard Publishing Co., Cincinnati.
- Tanman, B.** (1994). *Hırka-i Şerif Camii, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.4, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal tarih Vakfı, İstanbul.
- Tanyeli, G.** (1994). *Laleli Külliyesi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c.5, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Taylor, B.** (1869). *The Lands of the Saracen or Pictures of Palestine, Asia Minor, Sicily, and Spain*, G. P. Putnam and Son, New York.
- Terry, M. S.** (1894). *Rambles in the Old World*, Cranston & Curts, Cincinnati.
- Tuckerman, C. K.** (1895). *Personal Recollections: Notable People at Home and Abroad with Other Papers*, 2 Vols., Dodd Mead&Company, New York.
- Tupper, H. A.** (1898). *Around the World with Eyes Wide Open, The Wonders of the World Pictured by Pen and Pencil*, The Christian Herald, New York.
- Twain, M.** (1869). *The Innocents Abroad or The New Pilgrims' Progress Being Some Account of the Steamship Quaker City's Pleasure Excursion to Europe and the Holy Land*, Grosset & Dunlap Publishers, New York.
- Vassar, J. G.** (1861). *Twenty Years Around the World*, Rudd & Carleton, New York.
- Wallace, S. A.** (1898). *Along the Bosphorus and Other Sketches*, Rand, McNally & Co., Chicago & New York.

- Ward, A.** (1865). *Around the Pyramids: Being a Tour in the Holy Land, and, Incidentally, Through Several European Countries, and Portions of Africa, During the Years 1859-60*, Carleton, New York.
- Ward, M. F.** (1851). *Letters from Three Continents*, D. Appleton & Company, New York.
- Warner, C. D.** (1893). *In the Levant*, 2 Vols., Houghton, Mifflin and Company, Boston & New York.
- West, M. A.** (1875). *The Romance of the Missions; or, Inside Views of Life and Labor, in the Land of Ararat*, Anson D. F. Randolph & Company, New York.
- Wheeler, C. H.** (1868). *Letters from Eden; or, Reminiscences of Missionary Life in the East*, American Tract Society, New York.
- Whittle, W. A.** (1890). *A Baptist Abroad or Travels and Adventures in Europe and All Bible Lands*, J. A. Hill & Co., New York.
- Wight, O. W.** (1888). *Peoples and Countries Visited in a Winding Journey Around the World*, Raynor & Taylor, Detroit.
- Willis, N. P.** (1835). *Pencillings by the Way*, 3 Vols., John Macrone, London.
- Young, J. R.** (1879). *Around the World with General Grant: A Narrative of the Visit of General U.S. Grant, Ex-President of the United States, to Various Countries in Europe, Asia, and Africa, in 1877, 1878, 1879*, The American News Company, New York.
- Url1** <http://historiccities.huji.ac.il/turkey/istanbul/maps/kauffer_lechevalier_1807_istanbul_b.jpg>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url2** <<http://www.historicmapsrestored.com/old-city-maps/brooklyn1868.html>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url3** <<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e7/CastelloPlanOriginal.jpg>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url4** <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8b/The_Bowery_around_1910.jpg>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url5** <<http://en.wikipedia.org/wiki/File:Boston-view-1841-Havell.jpeg>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url6** <<http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/42/Tempe%2C_Arizona_c1870.jpg>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url7** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b27905/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url8** <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b2/Hatice_Sultan_saray_Melling.jpg>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-9** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b27837/?co=ahi>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-10** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b27908/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.

- Url-11** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b27912/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-12** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b28090/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-13** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b47245/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-14** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b28669/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-15** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b27860/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-16** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b28656/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-17** <<http://www.rubensgallery.org/painting/Thomas%20Cole/The%20Voyage%20of%20Life%20YOUTH-69234.htm>> 09.09.2012.
- Url-18** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b28651/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-19** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b28673/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-20** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b29114/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-21** <<http://www.loc.gov/pictures/resource/cph.3b27826/?co=ahii>>, alındığı tarih: 09.09.2012.
- Url-22** <<http://www.galeriaalfa.com/v2/gravur-galeri.html?artist=2>>, alındığı tarih: 09.09.2012.

EKLER

EK A: Amerikan Seyahatname Yazarları Hakkında Kısa Bilgi

EK B: Yapıların Anlatım Yoğunluğu

EK A

Baker, John Martin: Akdeniz’de 40 sene boyunca Amerikan Konsolosluğu bünyesinde görev almıştır.

Barrows, John Henry: Din adamı olan Barrows (1847-1902), 1896-97 senelerindeki dünya turunu Hindistan ve Japonya’da din üzerine dersler vererek noktalamıştır.

Barton, James L: Amerikan Misyonerler Heyeti başkanı olarak görev almıştır.

Bates, James Hale: Bates (1826-1901), “Long Island Historical Society” nin yönetim kurulunda görev almış bir iş adamı ve yazardır. Kitabında, Mayıs 1889’dan, Aralık 1889’a kadar ailesi ile çıktığı Avrupa turunu betimlemektedir.

Bellows, Henry Whitney: Din adamı olan ve Amerikan İç Savaşı sırasında U.S. Sanitary Commission başkanlığı yapan Bellows’un (1814-1882) eseri, cemaatine yolladığı mektuplardan oluşmakta ve Paris Dünya Fuarı, Mısır’daki antik eserler ve Kutsal Topraklar’a ziyaretleri içermektedir. 1867-68 senelerinde gezisini gerçekleştirmiştir.

Benjamin, Samuel Greener Wheeler: Benjamin’in (1837-1914) eseri, çeşitli süreli yayınlarda yayınlanmış makalelerinin toplamından oluşmaktadır.

Boulden, James E. P.: 1852 senesinde İstanbul’a gelen yazar, bir kaç ay kalıp Kasım 1852 senesinde şehirden ayrılmıştır.

Brewer, Josiah: Brewer (1796-1872) misyoner olarak, Yahudilerin dönemdeki durumlarını incelemek amacıyla Akdeniz’e yolculuk yapmış ve 1827 Şubat’ında İstanbul’a ulaşmış, Mayıs ayında ayrılmıştır. Eser yazarın sponsorlarına ve arkadaşlarına yazılan mektupları ile günlüğünün birleştirilmesinden oluşmuştur.

Brown, Adna: 1895 senesinin Haziran ayında İstanbul’a gelmiştir.

Browne, John Ross: Gezgin ve yazar olan Browne (1821-1875), 1851 senesinde Doğu yolculuğuna çıkmıştır.

Bryant, William Cullen: Yazar olan Bryant’ın (1794-1878) eseri, 1852-53 seneleri zarfında gerçekleştirdiği Avrupa ve Orta Doğu gezisini içeren mektuplardan oluşmaktadır. İstanbul’u ise 1853 senesinin Nisan ayında ziyaret etmiştir.

Buckham, George: Yazar olan Buckham, 1868-76 seneleri arasında sağlık sorunları nedeniyle Avrupa, Mısır ve Kutsal Topraklar’ı gezmiştir. Eseri günlük şeklinde olup, oldukça detaylı bir anlatıma sahiptir. 1869 senesinde İstanbul’u ziyaret etmiştir.

Child, Theodore: Child’ın (1846-1892) eseri, birbirinden bağımsız 18 bölümden oluşmakla birlikte, öncesinde Amerikan ve İngiliz süreli yayınlarında yer almış gezi makalelerini kapsamaktadır. Yazarın seyahatnamesi, döneminde popüler olan, tipik gezi yazılarına benzerdir ve 1880’lerde gerçekleştirdiği yaz tatillerine dair anlatımların çoğu Paris’ten başlamaktadır.

Choules, John Overton: Mayıs 1853’te, Vanderbilt’in daveti üzerine “North Star” gemisiyle yola çıkan, din adamı (1801-1856), aynı yılın Ağustos ayında İstanbul’dan ayrılmıştır.

Clark, Francis Edward: Din adamı olan Clark (1851-1927), “Young People’s Society of Christian Endeavor”ın kurucusudur. Gezinin amacı Christian Endeavor

hareketini yaymak olsa da, kitabının içeriğinin gezide deneyimledikleri ile sınırlı olduğunu belirtmektedir.

Clayton, Thomas Jefferson: Eser avukat olan yazarın (1826-?), gazetelerde yayınlanmış, 1869-73 (Viyana Dünya Fuarı dahil olmak üzere), 1888-89 ve 1892 senelerinde Avrupa ziyaretleri sırasında yazdığı mektuplarından oluşmaktadır.

Cobb, Stanwood: Yazar ve eğitimci olan Cobb (1881-1982), Robert Kolej’de 1907 ve 1910 senelerinde Latince ve tarih dersleri vermiştir.

Codman, John: Codman (1814-1900), deniz kaptanı olarak Kırım Savaşı sırasında Amerika ordusu altında ulaşma destek olmuştur.

Colton, Walter: Colton (1797-1851), Amerikan donanmasında (West Indian Squadron) rahip olarak görev almış ve 1831 senesinde yolculuğa çıkmış, 1832’de Akdeniz’in merkezine ulaşmıştır. 3 sene boyunca Doğu’da kalacaktır.

Cox, Samuel Sullivan: Kongre üyesi ve diplomat olan Cox (1824-1889), 1885 ve 1887 yılları arasında İstanbul’da Amerikan elçisi olarak görev almıştır. Döneminde oldukça popüler olacak, yazarın ilk gezi kitabı 1851 senesinde Avrupa’ya gerçekleştirilen balayı gezisini konu almaktadır. 1881 senesi yazında Osmanlı İmparatorluğu’na gerçekleştirdiği ikinci gezinin sonucunda bir kitap daha yayınlamıştır. Cox, Kongre’ye seçilmesine rağmen Mayıs 1855’te Amerika’nın yeni Osmanlı İmparatorluğu temsilcisi olma teklifini kabul ederek Kongre’deki görevinden istifa etmiştir. Bunun yanı sıra elçilik yılları sırasında Büyüka’da geçirdikleri yaza dair deneyimlerini de başka bir kitapta toplamıştır.

Crawford, F. Marion: Yazar olan Crawford (1854-1909), 1884 yılında Beyoğlu Fransız Katolik Kilisesi’nde evlenmiş, sonraki ziyaretlerinden birinde ise bir seneye yakın İstanbul’da kalmıştır. Türkçe’yi okuyup yazabilecek kadar iyi öğrenmiş olan yazar, kitaptaki illüstrasyonları gerçekleştiren Edwin Lord Weeks ile birlikte 1890 senesinde İstanbul’a gelmişlerdir.

Day, Henry: İyi bir gözlemci olarak tanımlanan Day (1820-1893), 1872-73 senelerinde Avrupa ve Akdeniz’i ziyaret etmiştir.

DeKay, James Ellsworth: DeKay (1792-1851), bir geminin doktoru olarak 1831-32 senelerinde İstanbul Tersanesi’nde müfettiş olarak görevlendirilen kayın pederi ile birlikte Doğu yolculuğuna çıkmıştır. Aynı zamanda zoologdur. Dönemindeki anlayışın tersine Türkleri oldukça olumlu betimlemektedir.

DeLeon, Edwin: DeLeon (1828-1891), Mısır Başkonsolosu olarak 1854-60 aralığında görev almıştır. Ayrıca 1862-66 senelerinde de Avrupa’da diplomat olarak bulunmuştur. İstanbul’u ilk olarak Sultan Abdülmecid döneminde ziyaret eden yazarın, ikinci ziyaret ise 1883 senesindedir.

Dodd, Anna Bowman (Blake): Gezi yazarı ve gazeteci olan Bowman Dodd (1855-1929), Fransa’daki Amerikan elçisiyle birlikte 1901 senesinde İstanbul’a gelmiştir.

Dodge, Robert: Yazarın (1820-1899) gezi kitabı sönük ve hayal gücünden yoksun olarak nitelendirilmektedir.

Dorr, Benjamin: Dorr (1796-1869), “Philadelphia’da Congregation of Christ Church”te din adamı olarak görev yapmıştır. Günlük formatında yazılan kitap, Aralık 1853 ve Mayıs 1854 aralığında gerçekleştirilen Kutsal Topraklar’a ulaşan geziyi konu almaktadır.

Dorr, David F.: Yazar, sahibinin yanında geziye katılmış ve Kuzey Eyaletleri'ne dönüşlerinde özgürlüğünü kazanmıştır.

Durbin, John Price: Din adamı olan Durbin (1800-1876), 1842 senesinde yolculuğuna başlamış ve 1843 senesinde İstanbul'u ziyaret etmiştir.

Dwight, Harrison Gray Otis: Dwight (1803-1862), misyoner olarak otuz sene boyunca İstanbul'daki Ermenilere hizmette bulunmuştur. Eli Smith (1801-1857) ile yazdıkları kitapta, olası misyoner noktaları araştırmak için 1830'da çıktıkları gezideki yaşananlar mektup formatında aktarılmaktadır.

Dwight, Harrison Griswold: İstanbul doğumlu yazar (1875-1959), konsolosluk bünyesinde çalışmıştır. Kısa öyküler de yazan Dwight, aynı zamanda çeşitli yayın organlarında kitap ve şiir eleştirmenliği de yapmıştır. Henry Otis Dwight'ın oğludur.

Dwight, Henry Otis: Harrison Gary Otis Dwight'ın oğlu olan yazar (1843-1917), İstanbul'da dünyaya gelmiştir. İstanbul'da 1867-72 senelerinde misyoner olarak görev almıştır. Amerikan İç Savaşı'nda askerlik yapmış olan Dwight, aynı zamanda 1875-92 seneleri arasında New York Tribune'ün İstanbul muhabirliğini yapmıştır.

Emerson, Jesse Milton: Yayıncı olan Emerson'un (1818-1898) gezi kitabı yaşadığı yerdeki gazeteye gönderilen mektuplardan oluşmaktadır. Bir Aralık ayında İstanbul'da 2 gün kalmıştır.

Felton, Cornelius Conway: Harvard Üniversitesi'nin başkanı ve akademisyen olan Felton (1807-1862), döneminde oldukça tanınan bir kişi olarak öne çıkmaktadır. Yazarın ölümünden sonra yayınlanan kitabı 1853-54 senelerindeki Avrupa gezisini konu almaktadır. İstanbul'u 1853 Ekim'inde ziyaret etmiştir.

Francis, Harriet Elizabeth (Tucker): Gezi kitabı Francis'in (1828-1889) eşi Yunanistan, Portekiz ve Avusturya'da Amerika elçisi olarak görevi sırasında deneyimlenenler ve eşiyle çıktıkları dünya turunu konu almaktadır.

Franklin, Samuel Rhoades: Denizci (1825-1909)

Furniss, William: Yazar'ın (1820-1882) kitabı tipik olarak "1848 Devrimleri" öncesinde Yeni Dünya'nın, diğer ülkelerden üstün olduğu anlayışıyla yazılmıştır.

Gillis, Charles J.: İş adamı ve yazar olan Gillis, Eylül 1889 ve Nisan 1890 aralığında dünya turunu gerçekleştirmiştir.

Goodell, William: Goodell (1792-1867) kitabında, Yakın Doğu'daki 42 senelik (1823-65) misyonerliği sırasında deneyimlediklerini aktarmaktadır. İstanbul'a 1832 senesinde gelmiştir.

Green, Lenamay: Green (d. 1870), 18 yaşında Doğu yolculuğuna çıkmış ve yolculuğu yaklaşık bir sene sürmüştür.

Griffin, George Hermon: Yazar (1839-1894), yaşadığı şehirdeki gazetede yayınlanmış olan Kutsal Topraklar'a yolculuğunun deneyimlerini mektuplardan oluşan bir kitapta toplamıştır. İstanbul'da ise yaklaşık bir hafta kalmıştır.

Gringo, Harry: Gringo (Henry Augustus Wise / 1819-1869), Amerikan Donanması'nda görevli olarak yolculuğa çıkmıştır. Kitaptaki çizimler bir bahriye eri tarafından yapılmıştır. Seyahatin 1852 senesinde gerçekleştiği düşünülmektedir.

Groome, P. L.: Din adamı olan Groome, 1889 senesinde Kutsal Topraklar'a varan bir yolculuk gerçekleştirmiş ve mektupları yerel gazetede yayınlanmıştır. Kitap içerisindeki illüstrasyonlar Col. J. B. Gorman ve Miss Lehman tarafından yapılmıştır.

Grosvenor, Edwin A.: Amherst College’da Avrupa tarihi üzerine eğitimci olan Grosvenor (1845-1936), İstanbul’da Robert Kolej’de eğitimci olarak görev yapmıştır. Kitapta gezi deneyimlerinin yanı sıra tarih ve antikite konuları da detaylı bir şekilde işlenmiştir.

Haight, Sarah Rogers: Yazarın Akdeniz ülkelerine yaptığı gezi bir New York gazetesinde yayınlanmıştır. Kitap yazarın yakınlarına gönderilen mektuplardan oluşmaktadır. İstanbul’a bir Kasım ayında gelmiştir.

Hamlin, Cyrus: 35 sene boyunca Türkiye’de misyoner olarak görev yapan Hannibal Hamlin’in oğludur. 1838 yılında “American Board” isimli kuruluş adına misyoner olarak Amerika’dan ayrılan yazar, Ocak 1839 yılında İstanbul’a gelmiştir. 1860 yılında Robert Kolej’in kurulması çalışmalarına başlamış ve 1876 yılına kadar okulun başkanı olarak hizmet vermiştir.

Harrison, Carter Henry: Döneminde Chicago Valisi olan yazar (1825-1893), 1887 senesinde bir dünya turuna çıkmış, 1888 senesinin Mayıs ayında ise İstanbul’u ziyaret etmiştir. Kitap daha önce gazetede yayınlanan yazı serisinden oluşmaktadır.

Hendrix, Eugene Russell: Din adamı olan Hendrix (1847-1927), 1876-77 senelerinde dünya turunu gerçekleştirmiştir.

Hepworth, George Hughes: Gazeteci, din adamı ve eğitimci olan Hepworth (1833-1902), James Gordon Bennett tarafından New York Herald adına görevlendirilmiştir. 1897 senesinde de Türkiye’yi gezmiştir.

Hott, James William: Din adamı olan Hott’ın (1844-1902) kitabı Avrupa ve Orta Doğu’ya yapılan bir geziyi konu almaktadır.

Howe, Fisher: Yazar olan Howe (1798-1871), kitabında tipik olarak antik Yunanistan’ın cazibesi ve Filistin’deki Kutsal Topraklar’ın keşfini işlemektedir.

Ireland, John B.: Yazar olan Ireland, 1851 senesi Eylül’ünde İstanbul’u ziyaret etmiştir.

Jackson, Abraham Valentine Williams: Columbia Üniversitesi’nde Hint Avrupa dilleri üzerine eğitim veren Jackson (1862-1937), Hindistan ve İran’a 1901 ve 1910 seneleri arasında dört kez yolculuk yapmıştır. Bu süre zarfında İstanbul’a da gelen yazar, 1911 senesinde ikinci şehre ikinci ziyaretini gerçekleştirmiştir.

Jones, George: Din adamı ve denizci olan Jones (1800-1870), 1825-28 seneleri arasında Amerikan donanmasında din adamı olarak görev almıştır. 1827 senesinde İstanbul’u ziyaret etmiştir.

Kendall, William E.: Yazar olan Kendall’ın gezi kitabı mektuplardan oluşmaktadır. Kasım 1859’da İstanbul’a gelmiştir.

Knox, Thomas Wallace: Yazar olan Knox (1835-1896) 1873 senesinde Doğu gezisine çıkmıştır. Döneminin John Gunther’i (Gazeteci (1901-1970)) olarak tanımlanmaktadır.

Leech, Harry Harewood: Yazar olan Leech, Kasım 1866 ve Mayıs 1867 aralığında gezisini gerçekleştirmiştir. İstanbul’da ise 1866 senesinin Aralık ayı içerisinde kalmıştır.

Leland, Lilian: 25 yaşında bir kadın olarak tek başına dünya turuna çıkmasıyla ses getiren Leland, bir Şubat ayında İstanbul’u ziyaret etmiştir.

Lombard, Louis: Müzisyen (1861-1927)

Lynch, William Francis: Lynch (1801-1865), Amerikan Donanması'nda görevli olarak yolculuğa çıkmıştır. Kitaptaki çizimler Teğmen Dale ve Asteğmen Aulick tarafından, haritalar ise F. D. Stuart tarafından yapılmıştır. Seyahat bilimsel keşif amaçlıdır.

MacGavock, Randal William: Avukat olan MacGavock (1826-1863), 1851 Bahar'ından başlayarak 3 senelik bir gezi gerçekleştirmiştir.

Marvin, Enoth Mather: Din adamı olan Marvin (1828-1877), Methodist Church tarafından misyoner olarak görevlendirilerek 1876-77 senelerinde Doğu gezisini gerçekleştirmiştir.

Massett, Stephen C.: Aktör

McCormick, Richard Cunningham: Gazeteci olan McCormick (1832-1901), sağlık sorunları sebebiyle 1854 ve 1855 seneleri arasında Avrupa ve Asya'da bulunmuştur. New York gazetelerine Kırım Savaşı ile ilgili yazılar da yazan McCormick, incelenen kitabında farklı konuları işlemektedir.

MacKenzie, Alexander: "Boston Congregational Church"te din adamı olarak görev almış olan MacKenzie (1830-1914), kitabında Kutsal Topraklar'a yaptığı yolculuğu işlemektedir.

Mellville, Herman: "Moby Dick" kitabıyla tanınan yazar Melville (1819-1891), 1856 senesinin Aralık ayında İstanbul'da bir süreliğine bulunmuştur.

Miles, Nelson Appleton: Asker olan Miles (1839-1925), 1897 senesinde Doğu gezisini gerçekleştirmiştir. Mesleği doğrultusunda orduların dönemindeki durumunu aktarmaktadır.

Moerlein, George: Yazar olan Moerlein, 1884-1885 senelerinde Doğu gezisini gerçekleştirmiştir.

Montgomery, James Eglinton: Amiral Farragut'un kadrosunda yer almış olan Montgomery (d. 1909), 17 ay boyunca Avrupa sularında zafer turu yapmıştır. Amerikan İç Savaşı'nda görev almış olan yazar, 1868 senesinde İstanbul'u ziyaret etmiştir.

Moore, Frederick: Muhabir olan Moore, iki kez İstanbul'a gelmiştir. İkincisi Rusya-Japon Savaşı (1904-1905) sonrasındadır. Kitaptaki fotoğraflar kendisi tarafından çekilmiştir.

Morris, Caspar: Kitap, doktor olan Morris'in (1805-1884) Bahar 1871 ve Yaz 1872 aralığında çocuklarına gönderdiği mektuplardan oluşmaktadır. İstanbul'u 1872 Nisan'ında ziyaret etmiştir.

Morris, Edward Joy: Morris (1815-1881), 1861-1870 seneleri arasında İstanbul'da Amerikan elçisi olarak bulunmuştur. Kitap 1840'lı yıllardaki ilk gezisini konu almaktadır. Mayıs ayında İstanbul'a gelmiştir.

Noyes, James Oscar: Doktor olan Noyes (1829-1872), 1855 senesinde gezisini gerçekleştirmiştir.

Olin, Stephen: Olin (1797-1851), edebiyat alanında eğitimci olarak çalışmıştır. Aynı zamanda din adamıdır. Kitap dönemde gündemde olan Yunan-Osmanlı sorununa değinmek için yazılmış olup, bir kısmı günlük formatındadır. Olin 1840 senesinde İstanbul'u ziyaret etmiştir.

Paine, Caroline: Yazar olan Paine, 1850-51 yıllarında Doğu gezisini

gerçekleştirmiş, İstanbul'a ise 1850 Kış'ında gelmiştir.

Perkins, Justin: Perkins (1805-1869), misyoner olarak 1833-1841 seneleri arasında İran'da A.B.C.F.M. adına görev almıştır.

Peters, John Punnett: Din adamı (1852-1921)

Phelps, Sylvanus Dryden: Din adamı (1816-1895)

Porter, David: Aynı zamanda denizci olan Porter (1730-1843), 1831-1839 senelerinde Amerika elçi vekili, 1839-1843 senelerinde ise Amerika elçisi olarak İstanbul'da bulunmuştur. Kitap David Porter'in 1831-34 seneleri arasında yazdığı mektuplarından oluşmaktadır.

Post, Henry A. V.: Post, 1827 senesinde savaşta zarar gören Yunanistan'ı yardım amacıyla ziyaret etmiş, sonrasında da İstanbul'a geçmiştir.

Prime, Edward Dorr Griffin: Din adamı olan yazar (1814-1891), 1869-70 senelerinde ana olarak sağlık sebepleriyle, ayrıca misyoner faaliyetleri araştırma amacıyla dünya turuna çıkmıştır.

Prime, Samuel Irenaeus: Din adamı olan Prime'in (1812-1885), bir Aralık ayı içerisinde İstanbul'da kaldığı bilinmektedir.

Rapalje, George: Yazar olan Rapalje (d.1771), 1821-1822 seneleri arasında Avrupa ve Akdeniz ülkelerini gezmiştir.

Raum, George Edward: Gezgin

Revere, Joseph Warren: Asker olan yazarın gezi kitabı gerçeklerden yola çıkan bir kurgu niteliğindedir.

Richardson, D.N.: Yazar olan Richardson, Ağustos 1885 ile Eylül 1886 aralığında dünya turunu gerçekleştirmiştir.

Ricketts, Clemuel Green: Yazar olan Ricketts, 1841-42 seneleri arasında yolcuğunu gerçekleştirmiştir. İstanbul'dan 1842 Nisan ayında ayrıldığı bilinmektedir.

Russell, Robert Howard: Yazar

Samuels, Samuel: Denizci (1823-1908)

Schauffler, William Gottlieb: Misyoner olan Schaufller'in (1778-1883) uzun süreli Türkiye ve Almanya görevleri otobiyografi formatında yazılmıştır. 1832 senesinde İstanbul'a gelmiştir.

Schroeder, Francis: Denizci olan Schroeder (1801-1872), 1843 senesinde Amiral Joseph Smith'in davetiyle, asistanı olarak Akdeniz gezisine çıkmıştır. Kitap 1843-45 aralığında yazılan mektuplardan oluşmaktadır.

Seward, William Henry: Diplomat olarak hizmet vermiş olan Seward (1801-1872), emekli olduktan sonra Ağustos 1870 ve Eylül 1871 arasında dünya turuna çıkmış ve bir Haziran ayında İstanbul'a gelip, yaklaşık bir ay şehirde kalmıştır.

Shoemaker, Michael Myers: Yazar olan Shoemaker (1853-1924), 1894 senesinde gezisini gerçekleştirmiştir. İstanbul'a ise Ağustos ayında gelmiştir.

Southgate, Horatio: Din adamı olan yazar (1812-1894), üç sene boyunca (1836-39) Osmanlı İmparatorluğu'nda İslamiyet ve İslam kurumlarını araştırmıştır.

Stephens, John Llyod: Diplomat olan Stephens (1805-1852), aynı zamanda yazar ve gezgindir. İstanbul'a 1835 senesinde gelmiştir. Yolculuğu iki sene sürmüştür.

Stevens, Thomas: Gazeteci olan Stevens (d.1855), Nisan 1884 ile Aralık 1886 aralığında gezisini bisiklet ile gerçekleştirmiştir. Dünyanın çeşitli yerlerindeki bisiklet kulüpleri kendisine oldukça ilgi göstermiştir.

Stoddard, Charles Warren: Yazar olan Stoddard (1843-1909), kitabında 1876 ile 1877 aralığındaki yolculuğunu betimlemektedir.

Stoddard, John Lawson: Gezi yazıları ile ün kazanan ve eğitimci olan Stoddard (1850-1931), 1874 senesinde Dünya turuna çıkmıştır. Kitaptaki fotoğraflar kendisi tarafından çekilmiştir.

Straus, Oscar Solomon: 1887 ve 1910 yılları arasında Amerika elçisi olarak belli aralıklarla İstanbul'a üç kez gönderilen Straus (1850-1926), aslen Yahudi kökenlidir. İlk İstanbul elçiliğini 1887-89 seneleri arasında, ikincisini 1898-90 arasında, üçüncüsünü ise 1909-10 seneleri arasında gerçekleştirmiştir.

Sweeney, Zachary Taylor: Sweeney (1849-1926), İstanbul'da Amerikan başkonsolosu olarak görev almıştır. Aynı zamanda din adamı olan Sweeney, kitabında 1887 senesinde gerçekleştirdiği geziyi işlemiştir.

Taylor, Bayard: Gezi yazarı, şair , tercüman ve edebiyat eleştirmeni olan Taylor (1825-1878), 1852 senesinde Haziran ve Ağustos ayları arası İstanbul'da bulunmuştur. Kitap, yazarın ilk gezilerinden birini konu almaktadır.

Terry, Milton Spenser: Teolog (1840-1914)

Tuckerman, Charles Keating: Diplomat olan Tuckerman (1821-1896), bir İngiliz firması tarafından yarı diplomatik bir görevle İstanbul'a gönderilmiştir. Kitap yazarın İstanbul'u ikinci kez ziyaret ettiği 1876 senesindeki olayları ele almaktadır.

Tupper, Henry Allen: Din adamı (d.1856)

Twain, Mark: Muhabir ve yazar olan Twain (Samuel Langhorne Clemens (1835-1910)) Kutsal Topraklar'a düzenlenen bir gezi sırasında İstanbul'a gelmiştir. Twain'in bindiği Quaker City gemisinin, 1867 yılı Ağustos ayının ikinci yarısında İstanbul'a ulaştığı düşünülmektedir. Quaker City, Karadeniz turundan İstanbul'a dönene kadar (muhtemelen Eylül başı) Twain şehirde kalmıştır. Dönemin en popüler kitaplarından biridir.

Vassar, John Guy: Hayırsever olan Vassar (1811-1888), sağlık sorunlarından dolayı Doğu yolculuğunu gerçekleştirmiş ve 1841 senesinin Aralık ayında İstanbul'u ziyaret etmiştir.

Wallace, Susan Arnold (Elston): Yazar ve şair olan Wallace (1830-1907), 1884 senesinde İstanbul'a gelmiştir. 1881-1885 seneleri arası İstanbul'da elçilik yapan Lew Wallace'ın eşidir.

Ward, Aaron: Asker ve avukat olan Ward'un (1790-1867) kitabı, öncesinde New York gazetelerinde yayınlanan mektuplarından oluşmaktadır. 1859-60 senelerinde Doğu yolculuğunu gerçekleştirmiştir.

Ward, Matthew Flourney: Döneminde oldukça tanınmış bir gazeteci olan Ward (1826-1862), 1849-50 senelerinde gezisini gerçekleştirmiştir. Kitabın içeriğini oluşturan mektuplar öncesinde Louisville Journal'da yayınlanmıştır. İstanbul'u 1849

senesinde ziyaret etmiştir.

Warner, Charles Dudley: Yazar olan Warner (1829-1900), 1875 senesi Kış ve Bahar'ı sürecince yolculuğuna devam etmiştir. Mark Twain'in arkadaşıdır.

West, Maria Abigail: Misyoner olarak İstanbul'a gelen yazar, görevine Ocak 1853 senesinde başlamıştır.

Wheeler, Crosby Howard: Misyoner (1823-1896)

Whittle, Walter Andrew: Din adamı

Wight, Orlando Williams: Doktor olan Wight (1824-1888), Arilerin medeni bir idare kurduğu her yeri 1887 senesinde gezdiğini dile getirmektedir.

Willis, Nathaniel Parker: Gazeteci olan Willis (1806-1867), kitabında 1830'lardaki Avrupa gezisini işlemektedir.

Young, John Russell: Gazeteci olan Young (1841-1899), General Grant'ın iki senelik zafer turunu betimlemektedir.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Zehra Betül Atasoy

Doğum Yeri ve Tarihi: Ankara – 25/10/1986

E-Posta: betulatasoy@gmail.com

Lisans: İTÜ Mimarlık Fakültesi – Mimarlık Bölümü